

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ –

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Διλήμματα της Σοσιαλδημοκρατίας: Τάσεις, ρεύματα και στάσεις από την κρίση του
2008 κι έπειτα

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ξεζωνάκης Γεώργιος

ΑΜ : 1116Μ015

Αθήνα, 2019

Τριμελής Επιτροπή

Γιάννης Βούλγαρης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (επιβλέπων)

Γεράσιμος Μοσχονάς, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Στέλλα Λαδή, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Γεώργιος Ξεζωνάκης, 2019

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εισαγωγή σελ. 4-18

Κεφάλαιο 1: Διλήμματα της Σοσιαλδημοκρατίας κατά την ιστορική της εξέλιξη .. σελ. 19-22

Κεφάλαιο 2: Σοσιαλδημοκρατία και κοινωνικές ανισότητες σελ. 23-39

Κεφάλαιο 3: Σοσιαλδημοκρατία και Ευρωπαϊκή Ένωση σελ. 40-64

Κεφάλαιο 4: Η σχέση Εθνικού – Υπερεθνικού στον σοσιαλδημοκρατικό λόγο.... σελ. 65-82

Συμπεράσματα - Σύνοψη σελ. 83-89

Βιβλιογραφία - Αρθρογραφία σελ. 90-103

Εισαγωγή

Σκιαγραφώντας την συγκυρία

Η κρίση του 2008, σύμφωνα με τις προσεγγίσεις που αναπτύχθηκαν την ίδια περίοδο, δημιούργησε μια αλληλουχία αναδιαρθρώσεων τόσο στο οικονομικό όσο και στο πολιτικό πεδίο σε παγκόσμια κλίμακα. Αφενός συμπύκνωσε ελλείμματα και αντιφάσεις της οικονομικής ανάπτυξης που προηγήθηκαν της εκδήλωσής της, αφετέρου δημιούργησε τις προϋποθέσεις για τον μετασχηματισμό τόσο του πολιτικού ανταγωνισμού όσο και της φυσιολογίας των κομματικών συστημάτων. Κι' αν στο οικονομικό σκέλος, η αλλαγή παγιώθηκε σταδιακά μέσω της «φιλελευθεροποίησης» και της απελευθέρωσης των αγορών στο πολιτικό σημαδεύτηκε από την υποχώρηση της Σοσιαλδημοκρατίας ως κομματικής οικογένειας και στη βαθμιαία αποδόμηση της μεταπολεμικής συναίνεσης, βασικός πυλώνας της οποίας ήταν οι φορείς του κεντροαριστερού πολιτικού φάσματος. Οι αναταράξεις στους κόλπους της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας και η πίεση που δέχθηκαν οι πολιτικοί σχηματισμοί που δραστηριοποιούνταν εντός της από την πρόσφατη κρίση, όχι μόνο επανάφερε στο επίκεντρο των συζητήσεων το «κοινωνικό ζήτημα», αλλά λειτούργησε ως όχημα για την «αλλαγή» ή αναθεώρηση του υποδείγματος που έως τότε ακολουθούσαν. Το τέλος της κλασσικής βιομηχανικής εποχής με το εργατικό της κίνημα, οι δυσχέρειες του κράτους πρόνοιας στις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} και την αυγή του 21^{ου} αιώνα από κοινού με την σταδιακή εξάπλωση των συνεπειών της παγκοσμιοποίησης στους σύγχρονους κοινωνικούς σχηματισμούς, που επισφραγίστηκαν από την κορύφωση της χρηματοπιστωτικής και οικονομικής κρίσης που κλόνισε την Ευρώπη, βρήκαν τον προοδευτικό χώρο σε διαδικασία αναζήτησης νέου βηματισμού. Ακριβώς αυτές οι συσσωρευμένες αναδιαρθρώσεις σε όλο το κοινωνικό φάσμα ήταν που όξυναν τις αντιθέσεις στον προοδευτικό «αστερισμό» και πυροδότησαν μια εκτεταμένη συζήτηση για τον προσανατολισμό της Σοσιαλδημοκρατίας και των κομματικών οργανισμών που την συναποτελούσαν στην συγχρονία.

Στο ευμετάβλητο σκηνικό της κρίσης χάραχτηκαν, λοιπόν, νέα μέτωπα, στήθηκαν νέα πεδία μαχών, προσδιορίστηκαν νέα διλήμματα και επανήλθαν παλαιότερα· επεκτάθηκε επιπροσθέτως το πεδίο της πάλης στη δημόσια σφαίρα, στο εσωτερικό των κομμάτων της Σοσιαλδημοκρατίας αλλά και στον ακαδημαϊκό χώρο. Το παρόν κείμενο επιχειρεί να μελετήσει, αναπόφευκτα ελλειπτικά, την επικράτεια της δημόσιας σύγκρουσης γύρω από τους κόμβους που αναδεικνύει η συγκυρία της κρίσης. Ως επίκεντρο της ανάλυσης μας

ορίζουμε την Σοσιαλδημοκρατία και πιο συγκεκριμένα τις διαδρομές της κατά τη διάρκεια της κρίσης του 2008 έως και σήμερα. Μιας κομματικής οικογένειας που διαδραμάτισε κι' εξακολουθεί να διαδραματίζει, ακόμα και εν' μέσω μιας πολύ δύσκολης συνθήκης γι' αυτή, κομβικό ρόλο στην κατεύθυνση των κομματικών συστημάτων στη Δυτική Ευρώπη. Η κατανόηση αυτής της ιστορίας στις μέρες μας είναι το δικό μας μέλημα σε αυτή την ερευνητική δουλειά. Η προσπάθεια, δηλαδή, να κατανοήσουμε την αντιπαράθεση που εκτυλίχθηκε στο εσωτερικό της κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας μέσα από το πρίσμα και την ματιά των διανοούμενων, των πολιτικών και των μελετητών που την συναπαρτίζουν. Οι τελευταίοι συνιστούν τους πρωταγωνιστές μας αφού τα γραπτά τους θα αποτελέσουν τον οδηγό μας προκειμένου να συλλάβουμε τη φυσιογνωμία της σύγκρουσης ή της σύγκλισης αντίστοιχα, να αποτυπώσουμε τους συμβιβασμούς ή τις συμπτώσεις μεταξύ των αντιτιθέμενων ιδεολογικών ρευμάτων και να ελέγξουμε τελικά πως επηρεάζει αυτός ο διάλογος τον ίδιο τον πολιτικό χώρο.

Προτού αρχίσουμε την περιοδολόγηση στο βασικό σώμα των αντιλήψεων και των απόψεων που έχουμε συγκεντρώσει, θα προχωρήσουμε σε ορισμένες κρίσιμες εισαγωγικές επισημάνσεις που διαμόρφωσαν το πλαίσιο της εργασίας και το περιβάλλον εντός του οποίου αναπτύχθηκε η ιδιαίτερη διαλεκτική ανάμεσα στις διαφορετικές τάσεις. Η προσαρμογή στην νέα πραγματικότητα για την Σοσιαλδημοκρατία συνέπεσε με την αλλαγή των όρων που διεξάγονταν έως τότε ο κομματικός ανταγωνισμός, όπου το παραδοσιακό δίπολο μεταξύ Σοσιαλδημοκρατίας και Δεξιάς αμφισβητήθηκε έντονα και διεμβολίστηκε από νέους αντισυστημικούς δρώντες είτε της ριζοσπαστικής Δεξιάς είτε της Αριστεράς. Η οικονομική δυστοκία και η αδυναμία υπέρβασης της κρίσης με θετικούς όρους για την κοινωνική πλειοψηφία πολλαπλασίασε την δυσaréσκεια απέναντι στο παραδοσιακό πολιτικό προσωπικό και λειτούργησε ως αιμοδότης νέων πολιτικών κινήσεων οι οποίες ενδύνονταν το χαρακτήρα του αντισυμβατικού αξιοποιώντας συγχρόνως τα εργαλεία του λαϊκισμού και της αντισυστημικής ρητορικής. Σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα, εξαιτίας των παραπάνω μεταβολών, ο πολιτικός ανταγωνισμός χαρακτηρίστηκε από τη σταδιακή αύξηση της πόλωσης και την σταθεροποίηση μιας φυγόκεντρης εκλογικής δυναμικής¹, γεγονός που δημιούργησε ασυνέχειες σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο και συντέλεσε στη δημιουργία νέων πεδίων αντιπαράθεσης. Η πόλωση εδώ ορίζεται δυναμικά και νοείται ως μια συγκρουσιακή κυρίως διαδικασία, η οποία τείνει στη διάρρηξη της βασικής ομοφωνίας

¹ G. Sartori, *Parties and party systems: A framework for analysis*, Cambridge: Cambridge University Press, 1976, σελ. 130-140.

(consensus) του πολιτικού συστήματος, καθώς η ιδεολογική απόσταση μεταξύ των νεοφερμένων πολιτικών υποκειμένων και των παραδοσιακών κομματικών δρώντων μεγαλώνει. Μία τέτοια συνθήκη διευρύνεται, εκτός από τα «κόμματα-πρωταγωνιστές», και στους μικρότερους πολιτικούς οργανισμούς, οι οποίοι μέσω της δυνατότητας του «εκλογικού εκβιασμού» (blackmail potential) μπορούν να επηρεάσουν την πολιτική στάση άλλων κομμάτων ή και ολόκληρη την κατεύθυνση του πολιτικού ανταγωνισμού.² Αυτό συμβαίνει με ορισμένους από τους σχηματισμούς που βρίσκονται εγκατεστημένοι στις παρυφές της άκρας Δεξιάς είτε της άκρας Αριστεράς, απ' όπου ασκούν πιέσεις προς τα περισσότερο μετριοπαθή κόμματα με αποτέλεσμα τα κομματικά συστήματα να αποκτούν φυγόκεντρο μάλλον παρά κεντρομόλο χαρακτήρα.

Η κατάσταση που ακολούθησε αυτούς τους μετασχηματισμούς γέννησε νέες διαιρέσεις, πέραν της βασικής οικονομικοκοινωνικής διάστασης Αριστερά – Δεξιά, που επηρέασαν καταλυτικά τις κομματικές στρατηγικές και τον ιδεολογικό προσανατολισμό των πολιτικών δυνάμεων. Η σημαντικότερη εξ' αυτών επικεντρώθηκε στο πολιτισμικό πεδίο, ενσωματώνοντας στο εσωτερικό της το ζήτημα των ταυτοτήτων, την αντιπαράθεση σχετικά με τη θέση απέναντι στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊσμός έναντι Ευρωσκεπτικισμού), τη διαχείριση του Μεταναστευτικού ζητήματος, τα θέματα του πολιτισμικού πλουραλισμού που συνδέονταν με την ρύθμιση της Παγκοσμιοποίησης και την αντιπαραβολή του εθνοκεντρισμού με τον «εξωστρεφή φιλελευθερισμό». Δεν ήταν λίγες οι φορές, που ο πολιτισμικός άξονας ήταν πιο επιδραστικός απ' ότι ο κοινωνικοοικονομικός, μεταβάλλοντας τις ισορροπίες και διαμορφώνοντας τις προϋποθέσεις μιας πιο πολυπρισματικής αντιπαράθεσης που αφορούσε σχεδόν τα πάντα: τα νοητικά εργαλεία με τα οποία προσεγγίζουμε τον κόσμο γύρω μας, τις έννοιες, τις επιδιώξεις, τις προσδοκίες και τις αξίες. Στο ρευστό περιβάλλον της κρίσης, το άλλοτε στοιχείο συμβιβασμού ανάμεσα στους ετερόκλητους πολιτικούς σχηματισμούς και ανταγωνιστές όπως η κοινή αποδοχή των πυλώνων της φιλελεύθερης συναίνεσης και η εξασφάλιση μιας ελάχιστης κρατικής συνέχειας μεταξύ των πολιτικών υποκειμένων που αναλάμβαναν κάθε φορά την εξουσία, αμφισβητήθηκε εξίσου και επαναπροσδιορίστηκε βάσει των νέων αξόνων σύγκρουσης.

² S. Giacomo & G. Sartori, 'Polarization, fragmentation and competition in Western democracies' στο H. Daalder & P. Mair (επιμ.), *Western European party systems: Continuity and change*, London: Sage, 1983, σελ. 307-343.

Ταυτόχρονα, όμως, η κρίση απαίτησε νέες λύσεις και απαντήσεις, διέξοδο, καθοδήγηση της κοινωνίας προς ένα άλλο πρότυπο, πολιτικές δυνάμεις που θα την υλοποιούσαν και κοινωνικές διαθεσιμότητες που θα την υποδεχόντουσαν. Παρ' όλα αυτά, η κρισιακή συγκυρία λειτουργώντας ως «εξωτερικό σόκ» επιτάχυνε τις αλλαγές στις υφιστάμενες κομματικές δομές, διέρρηξε τους δεσμούς των πολιτικών υποκειμένων με τις κοινωνίες, ενίσχυσε σημαντικά την κρίση αντιπροσώπευσης και προκάλεσε περισσότερη αμηχανία παρά δημιουργικότητα απέναντι στις νέες συνθήκες. Οι πολλαπλοί οικονομικοί κραδασμοί, μεταξύ των οποίων και η κρίση της Ευρωζώνης, τα προβλήματα που παρουσιάστηκαν ως προς το περιεχόμενο της ανάπτυξης, η διαμάχη γύρω από την πρωτοκαθεδρία της αναδιανομής ή τη βελτιστοποίηση της παραγωγικότητας/ανταγωνιστικότητας, το φαινόμενο των εκτεταμένων προσφυγικών και μεταναστευτικών ρευμάτων από κοινού με τον υποσκελισμό των εθνικών κρατών μπροστά στην παγκοσμιοποίηση και τα υπερεθνικά δίκτυα, επηρέασαν σημαντικά τις νέες πολιτικές ισορροπίες και αποτέλεσαν το όχημα για την αναπροσαρμογή της πολιτικής ρητορικής. Μπροστά σε αυτές τις πολυεπίπεδες μεταβάσεις, το δίπολο Πρόοδος – Συντήρηση εξακολουθούσε να ασκεί σοβαρή επιρροή στον κομματικό ανταγωνισμό, πλην όμως άρχισε να επανανοηματοδοτείται, και πλάι σε αυτό να αναπτύσσονται αντίστοιχα ισχυρά αναλυτικά και μεθοδολογικά εργαλεία για την αρτιότερη κατανόηση της κατάστασης. Ορισμένα από αυτά επανήλθαν ως προβλήματα με την κρίση σε νέες μορφές/εκδοχές εστιάζοντας γύρω από την έννοια των ταυτοτήτων, της διαχείρισης του μεταναστευτικού / προσφυγικού θέματος και των νέων πολιτισμικών προτύπων, ενώ άλλα συνδέθηκαν με την αποδοχή ή όχι της παγκοσμιοποίησης και τη θέση της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσα σε αυτή τη διαδικασία όπως σημειώθηκε και παραπάνω.³

Μάλιστα, για την προσέγγιση της νέας πολυσύνθετης πραγματικότητας αξιοποιήθηκε το θεωρητικό σχήμα της «διπλής κρίσης»,⁴ δηλαδή μιας εσωτερικής προς τα εθνικά κράτη και μιας εξωτερικής προς αυτά. Αποτέλεσμα των παραπάνω διαδικασιών ήταν η εμφάνιση δύο επικαλυπτόμενων συγκρούσεων, οι οποίες άλλαξαν άρδην το περιεχόμενο της πολιτικής αντιπαράθεσης και τη γεωγραφία των κομματικών δυνάμεων. Από την μία είχαμε την σύγκρουση με τις εγχώριες ελίτ και από την άλλη την σύγκρουση με τις ευρωπαϊκές ελίτ.

³ J. Andersen & T. Bjørklund, *Structural changes and new cleavages: The progress parties in Denmark and Norway*, Acta Sociologica, τόμ. 33, τχ. 3, Ιούλιος 1990, σελ. 195-217, doi: <https://doi.org/10.1177/000169939003300303>.

⁴ S. Hutter, H. Kriesi & G. Vidal, *Old versus new politics: The political spaces in Southern Europe in times of crisis*, Party Politics, τόμ. 24, τχ. 1, Ιανουάριος 2018, σελ. 10-22, doi: <https://doi.org/10.1177/1354068817694503>.

Κάθε μία από αυτές τις συγκρούσεις ενσωμάτωνε μια πολιτική και μία οικονομική συνιστώσα. Η εσωτερική σύγκρουση συσχετιζόταν πρωτίστως με την μονόπλευρη εφαρμογή περιοριστικών πολιτικών (οικονομικό ζήτημα) και δευτερευόντως με το αίτημα για δημοκρατική ανανέωση (πολιτικό ζήτημα). Αντίθετα, η υπερεθνική σύγκρουση, όπου υπήρξε, εκδηλώθηκε προφανώς ως διαμαρτυρία για την λιτότητα, την ίδια στιγμή όμως επικεντρώθηκε στην υπεράσπιση του εθνικού κράτους, είτε ως πολιτισμικής ταυτότητας είτε ως πεδίου οικονομικής και πολιτικής αυτονομίας, από κοινού με την εκ' βάθρων αλλαγή του προσανατολισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Κάτω από την επίδραση της «διπλής κρίσης», λοιπόν, το πολιτικό πεδίο άρχισε να αλλάζει μορφή ενσωματώνοντας νέους παίκτες, γεννώντας νέες διαιρέσεις και εμπλουτίζοντας τις ήδη υπάρχουσες.

Σε ένα πρώτο στάδιο, οι παραδοσιακοί φορείς εξουσίας τιμωρήθηκαν λόγω της οικονομικής δυσφορίας και δυσπραγίας. Η τιμωρία ωστόσο ήταν μάλλον συμβατική, καθώς οι ψηφοφόροι στράφηκαν στο κυρίαρχο κόμμα της αντιπολίτευσης ως διαμαρτυρία και πράξη αντίθεσης στην ασκούμενη πολιτική. Μόνο σε δεύτερο στάδιο, όταν οι παραδοσιακοί φορείς του δικομματισμού πρωταγωνίστησαν από κοινού στην αντιμετώπιση της κρίσης και προώθησαν λύσεις χωρίς μεγάλη απόκλιση μεταξύ τους, οι ψηφοφόροι τυπικά επέβαλαν κυρώσεις σε όλα τα κυρίαρχα κόμματα και στράφηκαν μαζικά σε νέους φορείς. Η αδυναμία επίλυσης των προβλημάτων, η σημαντική φθορά από την μακροχρόνια διαχείριση της εξουσίας και η όξυνση των κοινωνικών ανισοτήτων ήταν μερικοί μόνο από τους λόγους που ευνόησαν την «ριζοσπαστικοποίηση» των εκλογέων και την ευθυγράμμιση / προσέγγισή τους με κόμματα που τοποθετούνταν στα άκρα των πολιτικών συστημάτων.

Στο πλαίσιο αυτό, η Σοσιαλδημοκρατία, για την οποία κυρίως ενδιαφερόμαστε σε αυτή την εργασία, στάθηκε αμήχανη μπροστά στις νέες προκλήσεις ενώ η διαχείριση του καπιταλισμού σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης και οξύτατης οικονομικής κρίσης εξελίχθηκε σε δύσκολο γρίφο και απαιτητική άσκηση για τις κεντροαριστερές δυνάμεις. Το απότοκο αυτής της αμηχανίας δεν ήταν μόνο ότι το επιβλητικό της έργο στην μεταπολεμική Ευρώπη απαξιώθηκε, ούτε ότι η εκλογική της δυναμική συρρικνώθηκε με γοργούς ρυθμούς και οι κοινωνικές / ταξικές αναφορές της ατόνησαν, αλλά το γεγονός ότι αδυνατούσε να εκπέμψει ένα καθαρό προοδευτικό μήνυμα και να εμπνεύσει ένα νέο συλλογικό όραμα.⁵ Οι κομματικοί φορείς που δεσμεύονταν από αριστερές θέσεις, αν και στην πλειονότητά τους βρίσκονταν στην αντιπολίτευση κατά την εκδήλωση της κρίσης, δεν μπόρεσαν να υιοθετήσουν τις

⁵ Ξ. Κοντιάδης, *Η Σοσιαλδημοκρατία σήμερα*, Αθήνα: Πόλις, 2017, σελ. 17-19.

μεταρρυθμίσεις που είχαν αρχικά υποσχεθεί και αναγκάστηκαν να λάβουν μέτρα που έρχονταν σε αντίθεση με την ιδεολογία και την κληρονομιά τους. Σε συνδυασμό με την σταθερή υποχώρηση μεγάλου μέρους της ιστορικής εκλογικής τους βάσης, έχασαν πολύτιμα εργαλεία στην μάχη για την πολιτική ηγεμονία και σε πολλές περιπτώσεις φάνηκε να απονομιμοποιούνται από εκείνους τους εκλογείς που έως τότε τους στήριζαν.

Παρά την αμήχανη και εν' πολλοίς άτολμη πορεία που διέγραψαν στη διάρκεια της πολυδιάστατης κρίσης, δεν απεμπόλησαν τα στοιχεία του ριζοσπαστικού μεταρρυθμισμού που τους ακολουθούσε σε όλη την ιστορική τους διαδρομή ούτε τον ρεαλισμό που τους χαρακτήριζε προκειμένου να προσαρμόζονται αποτελεσματικά στις νέες περιστάσεις. Εξαιτίας αυτών των χαρακτηριστικών κατάφερε να συγκρατήσει τις απώλειες (εκτός από ορισμένες περιπτώσεις όπως η Γαλλία και η Ελλάδα) αποτρέποντας μια συνολική κατάρρευση ή απαξίωση τόσο σε εθνικό πλαίσιο όσο και σε ευρωπαϊκό. Αυτό δεν ήταν αρκετό, εντούτοις, όσο τα προβλήματα διαιωνίζονταν και η κρίση λειτουργούσε ως δομή πολιτικής ευκαιρίας για νέα πολιτικά υποκείμενα. Τα περισσότερα κόμματα τέτοιου τύπου συνεπώς απώλεσαν βαθμιαία την εκλογική ισχύ τους, όπως άλλωστε και τα αντίστοιχα κεντρο-δεξιά, όχι λόγω της ιδεολογικής τοποθέτησης ή μετακίνησής τους στο πολιτικό συνεχές, αλλά επειδή το προγραμματικό τους πλαίσιο φάνταζε λιγότερο ελκυστικό απ' ότι στο παρελθόν και σε μεγάλο βαθμό αδυνατούσε να ενσωματώσει τους νέους κοινωνικούς κινδύνους και ανησυχίες. Παράλληλα, οι πιέσεις και η έντονη κριτική από τους νεοφερμένους πολεμίους της παγκοσμιοποίησης από τα Αριστερά και μια σταθερή διαρροή ψηφοφόρων προς την Άκρα Δεξιά λόγω της ριζοσπαστικοποίησης που παρήγαγε η κρίση, ήταν ικανοί παράγοντες ώστε να οδηγήσουν σε τέλμα τις προσπάθειες ανάταξης των Σοσιαλδημοκρατών στην πλειοψηφία των περιπτώσεων που επιχειρήθηκε.

Η σοσιαλδημοκρατία, λοιπόν, που ιστορικά είχε στον πυρήνα της το αίτημα του ταξικού συμβιβασμού, χωρίς θυσίες ως προς την οικονομική ανάπτυξη αλλά και με μεγαλύτερη μέριμνα για τους πιο αδύναμους, φάνταζε τώρα πια ως ο «μεγάλος ασθενής» του ευρωπαϊκού πολιτικού συστήματος. Ακόμα και όταν τα κυρίαρχα κεντροαριστερά κόμματα κλήθηκαν να διαχειριστούν ή να αντιμετωπίσουν τους νέους κοινωνικούς κινδύνους προς όφελος των κοινωνικών τάξεων που απευθύνονταν, δεν διέθεταν τα βασικά εργαλεία πολιτικής ώστε να το πράξουν. Με άλλα λόγια, οι επιλογές που έκαναν στον οικονομικό τομέα λόγω των εξωτερικών καταναγκασμών και των περιορισμών που έθετε η παγκοσμιοποίηση προκάλεσε μια αύξηση του χάσματος με την κοινωνική βάση που εκπροσωπούσαν, οι συλλογικοί φορείς εκπροσώπησης των εργαζομένων, προνομιακό πεδίο

κάποτε για τα κόμματα του κεντροαριστερού πόλου, ήταν κατακερματισμένοι και αδύναμοι μπροστά στους υπερεθνικούς θεσμούς και τα Σοσιαλδημοκρατικά κόμματα είχαν πάψει να λειτουργούν ως κανάλι συλλογικής οργάνωσης, επεξεργασίας και σύνθεσης των αιτημάτων της κοινωνίας με αποτέλεσμα να μετασχηματιστούν σε διαχειριστές του υφιστάμενου κοινωνικοοικονομικού συστήματος. Κοινός παρονομαστής των παραγόντων που ώθησαν στην συρρίκνωση την Σοσιαλδημοκρατία και καταγράψαμε στις προηγούμενες γραμμές φαίνεται να είναι η πόλωση του κομματικού ανταγωνισμού σε θεματικές που ευθυγραμμίζονται περισσότερο με την παγκοσμιοποίηση και ιδιαίτερα την πολιτισμική της διάσταση και λιγότερο σε θεματικές που έχουν ως επίδοκο την επικράτηση της μίας τάξης έναντι κάποιας άλλης (ταξική πολιτική). Ήταν, λοιπόν, αυτές οι νέες κοινωνικά μειονεκτούσες ομάδες από κοινού με ευρεία τμήματα των μεσαίων στρωμάτων, τα οποία αποτραβήχτηκαν από τους προοδευτικούς φορείς προσκολλώντας τόσο στους δεξιόστροφους όσο και στους αριστερόστροφους ριζοσπαστικούς οργανισμούς και συνθέτοντας την εκλογική τους βάση. Πολλές από αυτές, μάλιστα, παρουσιάστηκαν ιδιαίτερα επιρρεπείς στην εκδήλωση ξενοφοβικών αντανάκλαστικών, υποστήριξαν τον «πολιτιστικό προστατευτισμό» και είχαν έναν λόγο αυτοαναφορικό και εσωστρεφή.

Η εξέλιξη αυτή, όπως ήταν αναμενόμενο, προκάλεσε αναντιστοιχία με το συγκεκριμένο εκλογικό σώμα, επιταχύνοντας την αποευθυγράμμιση τους από τους κεντροαριστερούς φορείς αφού δεν μπόρεσαν να αποκαταστήσουν την αίσθηση της ασφάλειας και της ευημερίας στους «μη προνομιούχους» της Δυτικής Ευρώπης και των Η.Π.Α. Ως συνέπεια, οι αντίστοιχοι πληθυσμοί προσέγγισαν τους νέους ριζοσπαστικούς φορείς, ενώ συγχρόνως υποστήριξαν τις ελπίδες τους στον ρηχό και απλοϊκό λόγο των λαϊκιστών. Ταυτόχρονα, το κέντρο βάρους των κομματικών συστημάτων στην πλειονότητα τους άρχισε να μετατοπίζεται προς τα δεξιά και το περιεχόμενο των πολιτικών να μονοπωλείται από συντηρητικές θέσεις, παράμετροι που διευκόλυναν καθοριστικά την αποευθυγράμμιση των ψηφοφόρων από τα σοσιαλιστικά και την συγκέντρωσή τους σε νέου τύπου αντισυστημικά κόμματα.⁶

Κρίσης της Σοσιαλδημοκρατίας ή κρίση των κομμάτων εν γένει;

Η απάντηση στο παραπάνω ερώτημα δεν είναι ούτε μονοδιάστατη ούτε απλοϊκή. Ως προς το ένα σκέλος είναι αληθές ότι τις τελευταίες δεκαετίες το σοσιαλδημοκρατικό κίνημα

⁶ R. Inglehart & P. Norris, *Trump, Brexit, and the rise of populism: Economic have-nots and cultural backlash*, στο 24th World Congress of the International Political Science Association, Ιούλιος 2016.

υπέστη δύο σημαντικές ήττες. Πρώτον, γνώρισε μια σταδιακή υποχώρηση της απήχησης του ως απόρροια της αδυναμίας του να διαχειριστεί θετικά τις πολλαπλές κρίσεις και τους νέους κοινωνικούς κινδύνους που αναφύονταν από αυτές.⁷ Δεύτερον, υποβαθμίστηκε η δύναμη των ιδεών του προοδευτικού χώρου και αμφισβητήθηκε σημαντικά η αποδοτικότητα του προγραμματικού του οπλοστασίου, ιδιαιτέρως του κοινωνικού κράτους.⁸ Η συνολική κριτική είτε για την ικανότητα των αναδιανεμητικών μηχανισμών να μειώσουν τις ανισότητες είτε για το υπέρογκο κόστος που τους συνόδευαν και τις ομάδες συμφερόντων που το καρπώνονταν να μην προέρχονταν από τους νεοσυντηρητικούς και νεοφιλελεύθερους κύκλους, ωστόσο στην πορεία του χρόνου πολλαπλασιάστηκε η ισχύ τους και κατέστη κοινός τόπος μεταξύ ευρύτερων τμημάτων της κοινωνίας λαμβάνοντας χαρακτηριστικά ενός ηγεμονικού σχεδίου. Σαν επακόλουθο, η εκτεταμένη εμπλοκή του κράτους στην ρύθμιση των ιδιωτικών αγορών χαρακτηρίστηκε με την σειρά της ως γενεσιουργό αίτιο για την κρατική υπερφόρτωση, την αναποτελεσματικότητα και τελικά την παρατεταμένη ακυβερνησία.

Στην εξέλιξη της, η διαδικασία αυτή ανέδειξε συγχρόνως μια μεγάλη αντίφαση. Την ίδια στιγμή που αμφισβητούνταν οι θεμελιώδεις αξίες του σοσιαλδημοκρατικού λόγου τόσο από τα δεξιά όσο και από τα αριστερά του πολιτικού συνεχούς, ορισμένοι εμβληματικοί πυλώνες του προγράμματος της όπως η προάσπιση της κοινωνικής συνοχής και της κοινωνικής αλληλεγγύης συνέχιζαν να συνιστούν κεντρικά διακυβεύματα των πολιτικών συστημάτων. Η αποδοχή τους από ευρύτερες κοινωνικές δυνάμεις και η γοητεία που εξακολουθούσαν να ασκούν, ακόμα κι' εντός της κρισιακής συγκυρίας, υπερέβησαν σε πολλές περιπτώσεις τη δυναμική του προοδευτικού χώρου και διαδραμάτισαν καταλυτικό ρόλο στην έκβαση αρκετών εκλογικών αναμετρήσεων. Μάλιστα, αρκετές πολιτικές δυνάμεις σε εθνικό αλλά και πανευρωπαϊκό επίπεδο, είτε με αριστερό είτε με συντηρητικό πρόσημο, προσπάθησαν συστηματικά να οικειοποιηθούν κάποιες από τις αξίες αυτές λόγω της αμηχανίας των σοσιαλδημοκρατών να τις υπερασπιστούν και να τις ανανεώσουν προκειμένου να εξασφαλίσουν την μεγαλύτερη δυνατή κοινωνική υποστήριξη. Κάτι τέτοιο δεν σηματοδοτούσε απλώς μια εκλογική τακτική κατάκτησης του κεντρο – αριστερού χώρου από τους πολέμιούς του στα πλαίσια μιας παραδοσιακού τύπου πολυσυλλεκτικότητας. Αντιθέτα, αντηχούσε μια πολυδιάστατη στρατηγική που λειτουργούσε προς όφελος τόσο της

⁷ B. Rothstein & S. Steinmo, 'Social Democracy in crisis? What crisis?' στο M. Keating & D. McCrone (επιμ.), *The crisis of Social Democracy in Europe*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013, σελ. 87-107.

⁸ M. Keating & D. McCrone, 'Social Democracy in crisis: Outlining the trends in Western Europe' στο M. Keating & D. McCrone (επιμ.), *The crisis of Social Democracy in Europe*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013, σελ. 28-47.

αποδόμησης των στοιχείων που συνέθεταν την σοσιαλδημοκρατική ταυτότητα όσο και της μετατόπισης ή ακόμα και του περιορισμού της εμβέλειας των διαχωριστικών γραμμών μεταξύ αντίρροπων πολιτικών δυνάμεων.⁹ Η στόχευση προφανής. Σε πρώτη φάση, η αποκοπή της κομματικής οικογένειας από την κληρονομιά της και τις κοινωνικές αναφορές της ενώ σε δεύτερη φάση, η κατάκτηση του προνομιακού ενδιάμεσου εκλογικού χώρου και της δεξαμενής των αντίστοιχων ομάδων εκλογέων. Μπροστά σε αυτή την πραγματικότητα, τα κόμματα του κεντρο – αριστερού πόλου συμπίεστηκαν ανάμεσα στα αντίστοιχα κεντρο – δεξιά, φιλελεύθερα ή συντηρητικά, και όσα εκπροσωπούσαν την ριζοσπαστική αριστερά καθιστώντας επιτακτικό το νέο βηματισμό.

Ως προς το δεύτερο σκέλος, ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και εντονότερα σε όλη τη διάρκεια του 21^{ου} αιώνα, την ευφορία των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων διαδέχτηκε η δυσπιστία προς τα κόμματα και αργότερα ο φόβος. Η δυσπιστία, δηλαδή, προς την ικανότητα των κυβερνήσεων να παρεμβαίνουν θετικά στα προβλήματα και να τα επιλύουν, από κοινού με τη δυσκολία της οργανωμένης πολιτείας να αντιμετωπίζει τις ραγδαίες αλλαγές που εκδηλώνονταν με γοργούς ρυθμούς σε παγκόσμιο επίπεδο. Από πολλούς υποστηρίζεται, επιπλέον, πως καθοριστικό ρόλο κατά τη διάρκεια αυτών των χρόνων διαδραμάτισαν οι επιλογές των κυβερνήσεων, είτε συντηρητικών είτε σοσιαλδημοκρατικών, οι οποίες στράφηκαν μονομερώς προς την απελευθέρωση των αγορών, την μείωση του κράτους και της κρατικής παρεμβατικότητας θέτοντας τέρμα με τον τρόπο αυτό σε μια πολιτική που δημιούργησε τις συνθήκες για τη ραγδαία ανάπτυξη και την σταθερή βελτίωση των όρων ζωής.¹⁰ Ο νέος τύπος ανάπτυξης, νεοφιλελεύθερος όπως αποδόθηκε στη βιβλιογραφία, εξασφάλιζε αφενός την αύξηση του πλούτου, την ίδια στιγμή όμως διέυρνε τις κοινωνικές αντιθέσεις και μεγάλωνε το χάσμα ανάμεσα στους πλουσιότερους και φτωχότερους πληθυσμούς, ιδιαιτέρως στον αγγλοσαξονικό χώρο και τις περισσότερες εκ' των τριτοκοσμικών χωρών.

Συν τοις άλλοις, οι παγκόσμιες αγορές, όπως διαμορφώθηκαν στις δεκαετίες του 1980 και του 1990, επέβαλαν νέους κανόνες ανταγωνισμού στα εθνικά κράτη, οι οποίοι με την σειρά τους προκάλεσαν αναταράξεις στο εσωτερικό των εθνικών οικονομιών και δυσφορία

⁹ F. Escalona & M. Vieira, 'It does not happen here either: Why social democrats fail in the context of the great economic crisis?' στο D. Bailey, J-M. D. Waele, F. Escalona & M. Vieira (επιμ.), *European Social Democracy during the global economic crisis: Renovation or resignation*, Manchester: Manchester University Press, 2014, σελ. 19-30.

¹⁰ R. Manwaring & P. Kennedy, 'Why the left loses: Understanding the comparative decline of the centre – left' στο R. Manwaring & P. Kennedy (επιμ.), *Why the left loses: Understanding the comparative decline of the centre-left*, Bristol: Policy Press, 2018, σελ. 5-23.

στην κοινωνία, αφού η τελευταία υφίσταντο κυρίως τις αρνητικές συνέπειες της παγκοσμιοποίησης παρά τις θετικές. Η αυξανόμενη κινητικότητα και διεθνοποίηση του κεφαλαίου δυσκόλεψε ακόμα περισσότερο τις προσπάθειες των κρατών να επηρεάζουν τις επιχειρηματικές αποφάσεις και να προσανατολίζουν την ανάπτυξη προς τα εκεί που επιθυμούν.¹¹ Επιπλέον, τα γενναιόδωρα κράτη πρόνοιας, όπως και οι υψηλοί φορολογικοί συντελεστές, έγιναν μια ανέφικτη πολυτέλεια στο πλαίσιο του οξυμένου διεθνούς ανταγωνισμού. Έτσι, ο νέος οικονομικός προσανατολισμός οδήγησε στην απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων, στην επιδείνωση της ανεργίας (ιδιαίτερος της μακροχρόνιας) και στην συρρίκνωση της αγοραστικής δύναμης των εισοδημάτων. Η συσσώρευση πλούτου από τη μία σε αντιδιαστολή με την εκτεταμένη φτώχεια από την άλλη δημιούργησαν ανασφάλεια και φόβο, ιδιαίτερα σε εκείνους που βίωναν τον κοινωνικό αποκλεισμό και αντιμετώπιζαν προβλήματα με την εργασία τους.

Οι δομικές αλλαγές και μεταβάσεις διαχύθηκαν σε όλη την κοινωνία, διαπέρασαν οριζόντια σχεδόν όλες τις κοινωνικές τάξεις και δημιούργησαν μια ρευστή κατάσταση αποευθυγραμμίσεων και αποκλίσεων, οι οποίες στην εκλογική συμπεριφορά εκφράστηκαν μέσω της ασθενούς πολιτικής δραστηριότητας, της απόσυρσης της εμπιστοσύνης από τα πολιτικά κόμματα, της αισθητής μείωσης της κομματικής ταύτισης στο εκλογικό σώμα, της ψήφου σε αντισυστημικά κόμματα και της μείωσης της εκλογικής συμμετοχής.¹² Ταυτόχρονα, τα αιτήματα και οι κοινωνικές ανάγκες που κλήθηκε να καλύψει το κράτος πολλαπλασιάστηκαν αλλά η δημοσιονομική κρίση και οι κρατούσες οικονομικές αντιλήψεις εμφανίστηκαν να περιορίζουν τα περιθώρια αντίδρασης μέσω των ισχυρών αναδιανεμητικών μηχανισμών. Η αντικατάσταση της κεϋνσιανής συναίνεσης από τις πολιτικές με επίκεντρο την υποβάθμιση των κοινωνικών υπηρεσιών, των ιδιωτικοποιήσεων και την περιστολή του κράτους πρόνοιας έθεσαν την Σοσιαλδημοκρατία αντιμέτωπη με μια σειρά από αμφιλεγόμενες επιλογές και πρακτικές.

Η κρίση της σύγχρονης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, όπως κωδικοποιήθηκε στις αντίστοιχες μελέτες, διασταυρώθηκε με την κρίση του πολιτικού και τους μετασχηματισμούς στο οικονομικό πεδίο. Μάλιστα, λόγω αυτής διασταύρωσης, η ένταση της κρίσης έλαβε μεγάλες διαστάσεις επηρεάζοντας τα κομματικά συστήματα στο σύνολό τους. Η διαρκής

¹¹ Η. Κατσούλης, 'Η απαξίωση των πολιτικών κομμάτων και το παράδοξο της ανάπτυξης' στο Η. Κατσούλης (επιμ.), *Νέα Σοσιαλδημοκρατία: Περιεχόμενα πολιτικής, θεσμοί, οργανωτικές δομές*, Αθήνα: Σιδέρης, 2002, σελ. 16-40.

¹² Ξ. Κοντιάδης, *όπ.αν.*, σελ. 115-116.

δυσχέρεια των πολιτικών κομμάτων να αρθρώσουν πολιτικό λόγο μακριά από διαχειριστικές λογικές ως προς την σχέση κράτους, οικονομίας και κοινωνίας, συμπληρωματικά με την κρίση της ίδιας της διαμεσολάβησης των κομματικών οργανισμών υπήρξαν από την μία αποτέλεσμα των μετασχηματισμών που αναλύθηκαν παραπάνω και από την άλλη της συρρίκνωσης της κοινωνικής τους λειτουργίας.¹³ Η συγκεκριμένη κρίση ήταν αδύνατο να μην επηρεάσει καταλυτικά τον σοσιαλδημοκρατικό χώρο και να μην επιφέρει πρόσθετα ρήγματα στις σχέσεις αντιπροσώπευσής του με την κοινωνία. Ακριβέστερα, τον επηρεάζει αφού η Σοσιαλδημοκρατία υπήρξε η κατεξοχήν δύναμη διαμεσολάβησης της τριπλής σχέσης κράτος-οικονομία-κοινωνία. Στη διαδικασία αυτή, η αποϊδεολογικοποίηση των πολιτικών συγκρούσεων και η σύγκλιση των κομμάτων εξουσίας σε προδιαγεγραμμένες θέσεις λειτούργησε ως επιταχυντής αρνητικών εξελίξεων αποκλείοντας κατ' αρχήν κάθε δυνατότητα διατύπωσης εναλλακτικού σχεδίου, μετατρέποντας έπειτα τον κομματικό ανταγωνισμό σε μια ατελή διαδικασία αφού οι λύσεις που προτεινόταν κυμαίνονταν στο ίδιο μήκος κύματος και μετατρέποντας, τέλος, τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα σε κόμματα καρτέλ¹⁴ που νοιάζονταν μόνο για την κατάληψη θέσεων εξουσίας και τη διανομή των κρατικών πόρων (office seeking), και όχι για την παραγωγή πολιτικής (policy seeking).

Το χάσμα μεταξύ των πολιτικών υποκειμένων και της κοινωνίας δεν εστιάζεται, ωστόσο, μόνο στην αποϊδεολογικοποίηση και την ιδιώτευση αλλά και στην δυσπιστία απέναντι σε κάθε θεσμοποιημένη εξουσία. Η κατάρρευση της εμπιστοσύνης προς τους παραδοσιακούς φορείς εξουσίας τροφοδοτούνταν επιπρόσθετα από την αύξηση της διαφθοράς, θεματική στην οποία επένδυσαν πολλοί από τους νέους αντισυστημικούς παίκτες, και την χειραγώγηση των μηχανισμών του κράτους προς όφελος του ιδιωτικού κέρδους. Φυσικά, δεν ήταν οι μόνες συνθήκες τις οποίες εκμεταλλεύτηκαν προκειμένου να νομιμοποιηθούν στα μάτια των εκλογών και να «κανονικοποιηθούν» ως μια νέα πολιτική παράδοση στα πλαίσια των κομματικών συστημάτων. Το πρόβλημα από την εξέλιξη αυτή δεν ήταν μόνο η υποχώρηση συγκεκριμένων πολιτικών δρώντων, αλλά η διολίσθηση σε μια αντιθεσμική, πολωτική και συχνά αντιφιλελεύθερη συμπεριφορά που απομάκρυνε τους πολίτες από την κριτική σκέψη και τους εξώθούσε σε ακραίες πολιτικές συμπεριφορές.

¹³ Στο ίδιο, σελ. 95-96.

¹⁴ R. S. Katz & P. Mair, *Democracy and the cartelization of political parties*, Oxford: Oxford University Press, 2018, σελ. 190-210.

Μεθοδολογικός οδηγός

Στην παρούσα επιστημονική μελέτη θα επιχειρήσουμε να συμπυκνώσουμε τα συμπεράσματα ενός συναρπαστικού πολιτικού διαλόγου μεταξύ στοχαστών, διανοούμενων και πολιτικών που εντάσσονται στην Σοσιαλδημοκρατία και μιας μακροσκελούς βιβλιογραφίας πολιτικής επιστήμης, καταγράφοντας τι σηματοδοτεί γι' αυτούς η Σοσιαλδημοκρατία σήμερα και ποια κατεύθυνση πρέπει να ακολουθήσει ούτως ώστε να καταστεί εκ νέου καταλύτης των εξελίξεων και ηγεμονική δύναμη στο πολιτικό πεδίο. Αφενός θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε τις τάσεις που σχηματοποιούνται στο εσωτερικό της σχετικά με τον προσανατολισμό των αντίστοιχων πολιτικών υποκειμένων κατά τη διάρκεια της πολυδιάστατης κρίσης και αφετέρου να διερευνήσουμε αν η υπό αναδιαμόρφωση φυσιογνωμία της Σοσιαλδημοκρατίας παρουσιάζεται ως ενιαία ή πολλαπλή / πολυκερματισμένη στις τοποθετήσεις των αντίστοιχων μελετητών. Αν, δηλαδή, διατηρεί την συνοχή της ή αν τη χάνει. Ακριβώς επειδή διέρχεται μια ιστορική κρίση ως κομματική οικογένεια, πολλαπλασιάζονται και οι αναλύσεις για τις αιτίες της υποχώρησης της αλλά και οι προτάσεις για το προς τα που πρέπει να κινηθεί.

Εκμεταλλευόμενοι, λοιπόν, τον πλουραλισμό των προσφερόμενων απαντήσεων σχετικά με την πορεία του μετριοπαθούς προοδευτικού πόλου και τον άτυπο «πόλεμο θέσεων» που αναπτύχθηκε εντός του, μας ενδιαφέρει να καταγράψουμε πρωτίστως τα διλήμματα που διαμορφώνονται μεταξύ των ετερόνομων ρευμάτων της Σοσιαλδημοκρατίας, τα οποία συνυπάρχουν άλλοτε με μεγαλύτερη αρμονία κι' άλλοτε με μεγαλύτερη δυσχέρεια. Βασικό μας μέλημα είναι να απαντήσουμε τόσο στο ερώτημα εάν τα πιθανά-δυνατά μονοπάτια για την Σοσιαλδημοκρατία μπορεί να συνυπάρχουν ή αν είναι αμοιβαίως αποκλειόμενα όσο και στο τι είδους δίκτυα παρέμβασης ή συστάδες ανθρώπων συγκροτούντα προκειμένου να διευρύνουν την επιρροή τους. Κυρίως, εντάσσουμε στην ερευνητική μας εργασία αναλύσεις ανθρώπων που καταπιάνονται συστηματικά με το αντίστοιχο πεδίο είτε ως μέρη μιας ιδεολογικής αντιπαράθεσης είτε ως τμήματα μιας πολιτικής διαμάχης και συγκροτούν στο εσωτερικό τους ετερόκλητα θεωρητικά υποδείγματα, τα οποία ανταγωνίζονται μεταξύ τους για τον προσανατολισμό των κεντρο-αριστερών δυνάμεων. Ο στόχος, άλλωστε, είναι να εστιάσουμε σε ορισμένες προσεγγίσεις που παρήχθησαν στο επίπεδο αυτής της συζήτησης και αποτέλεσαν διακριτές οπτικές στην συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία. Η ιδιαιτερότητα, φυσικά, έγκειται στο γεγονός ότι συνιστούν διαφορετικές εκτιμήσεις και αντικατοπτρικά εναλλακτικά σχέδια σχεδόν στην πλειονότητά τους.

Χρησιμοποιήσαμε έτσι ένα διπλό κριτήριο επιλογής των κειμένων και των ανθρώπων που τα εκπόνησαν. Από την μία, επικεντρωθήκαμε στην επίδραση που είχαν στην επιστημονική και πολιτική κοινότητα ανάλογα με την εμβέλεια τους και την ιδιαίτερη βαρύτητα που απολάμβαναν οι παρεμβάσεις στο προοδευτικό φάσμα και, από την άλλη, στο ότι οι συγκεκριμένες αναλύσεις προσέφεραν, κατά τη γνώμη μας, εναλλακτικά παραδείγματα και κατευθύνσεις μέσα σε ένα ιδιαίτερο ιδεολογικό κλίμα. Και τα δύο κριτήρια διαμορφώθηκαν με αυτό τον τρόπο προκειμένου να αφήνουν μεγάλα περιθώρια υποκειμενικής και επομένως διαφορετικής επιλογής. Η προσέγγιση αυτή καθιστά σαφέστερες τις αποκλίνουσες πολιτικές στρατηγικές και επιδιώξεις με τις οποίες ο προοδευτικός χώρος επιχείρησε να απαντήσει στην πολιτική, κοινωνική, οικονομική και ιδεολογική κρίση της τελευταίας δεκαετίας. Ακόμα περισσότερο φωτίζει καλύτερα τα αντιπαραβαλλόμενα πλάνα και τον τρόπο που επέλεξαν προκειμένου να τα εννοιολογήσουν και να τα εντάξουν στις κρίσιμες κοινωνικές και πολιτικές συγκρούσεις που σημάδεψαν την περίοδο της κρίσης του 2008. Είναι σίγουρο πως η δεδομένη πολιτική καμπή προκάλεσε ουσιαστικές αλλαγές στο εσωτερικό των θεωρητικών αναζητήσεων των στοχαστών που εξετάζουμε εδώ, οι οποίες με την σειρά τους επηρέασαν καταλυτικά τον τρόπο άσκησης της πολιτικής εκ' μέρους των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων.

Η οπτική της συγκεκριμένης εργασίας, λοιπόν, θέλει να εντοπίσει τις παρεμβάσεις που καθ' όλη τη διάρκεια της κρισιακής συνθήκης ασχολήθηκαν με την μετεξέλιξη και τα προβλήματα της Σοσιαλδημοκρατίας. Πιο συγκεκριμένα, θέλει να παρουσιάσει τις διαφορετικές ερμηνείες του φαινομένου και τις αντιπαρατιθέμενες απόψεις σχετικά με το προγραμματικό πλαίσιο για την αναδιοργάνωση και την επανίδρυση των αντίστοιχων φορέων. Γνωρίζουμε ότι οι κριτικές προήλθαν και από τις αριστερές τάσεις του προοδευτικού χώρου και από τις δεξιές αλλά και από τις πιο μετριοπαθείς ή κεντρογενείς. Πρόκειται για λόγους αντικατοπτρικούς, οι οποίοι ανεξαρτήτως των αναφορών τους εξάντλησαν τα περιθώρια να κυριαρχήσουν στην εν λόγω κομματική οικογένεια και να επηρεάσουν καταλυτικά την ταυτότητα της Κεντρο-Αριστεράς εντός της κρίσης. Αυτονόητη είναι, επομένως, η συνύπαρξη πλήθους ανταγωνιστικών τάσεων, πέρα από το εσωτερικό των κομματικών οργανισμών, στις τάξεις των διανοούμενων και των μελετητών της σοσιαλδημοκρατικής κομματικής οικογενείας με αντίστοιχες θεωρητικές προελεύσεις.

Αφού εντοπίσαμε τους στόχους και την προβληματική που θα απασχολήσουν αυτή την θεωρητική επεξεργασία, είναι σκόπιμο να αναφερθούμε τόσο στον προσδιορισμό του υλικού όσο και στις θεματικές ενότητες/άξονες βάση των οποίων θα αναπτύξουμε την

επιχειρηματολογία και θα στηρίξουμε την ανάλυση μας. Πριν προχωρήσουμε ωστόσο, είναι σημαντικό να παρατηρήσουμε το πλαίσιο εντός του οποίου πολλοί διανοούμενοι και πολιτικοί εξετάζουν την Σοσιαλδημοκρατία και τις προοπτικές της ανά χώρα. Το βασικό σημείο στο οποίο συμφωνούν είναι ότι η Σοσιαλδημοκρατία, αν την τοποθετήσουμε στον χωρόχρονο, δεν αποτελεί μια ανιστορική κομματική οικογένεια ή ένα στατικό πολιτικό φαινόμενο προορισμένο από την φύση του να είναι ευθυγραμμισμένο, σχεδόν πάντα, με την μία ή την άλλη εκδοχή της Αριστεράς. Αντιθέτως, αποτελεί ένα δυναμικό πολιτικό φαινόμενο, το οποίο διαρκώς μεταβάλλεται προς την μία ή την άλλη κατεύθυνση, σύμφωνα με τις συγκυρίες, το ιστορικό περιβάλλον και τον εσωτερικό κομματικό συσχετισμό δύναμης κάθε φορά. Αυτό το επιχείρημα είναι κομβικό στην εργασία μας, όχι μόνο για να υπερβούμε μονοδιάστατες προσεγγίσεις, αλλά για να ερμηνεύσουμε την πορεία του προοδευτικού χώρου καλύτερα και να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο οι διανοούμενοι τον προσεγγίζουν και τοποθετούνται απέναντί του.

Όσον αφορά το πρωτογενές υλικό, πρόκειται για ξενόγλωσση αρθρογραφία, κυρίως αγγλική, η οποία αντλήθηκε από περιοδικά και εφημερίδες, ηλεκτρονικά ή έντυπα, δίκτυα πολιτικού προβληματισμού και σκέψης. Οι διανοούμενοι, πολιτικοί, ακαδημαϊκοί και διεθνείς αναλυτές που επιλέχθηκαν, προέρχονται από τον ευρύτερο χώρο της Κεντρο – Αριστεράς. Ως προς τους άξονες που εισάγουμε τώρα προκειμένου να διερευνήσουμε τα δεδομένα μας και να διευκολύνουμε τον παραπάνω συλλογισμό, αυτοί δομούνται στην βάση τριών μεταβλητών, οι οποίες διαμορφώνουν την οπτική γωνία της εργασίας και τον τρόπο που προσεγγίζουμε το υλικό μας, και ενός διπλού άξονα. Στο σημείο αυτό να επισημάνουμε ότι οι μεταβλητές που επιλέχθηκαν απορρέουν από την ανάλυση που προηγήθηκε και τα «επίδικα» ή τις βασικές διαιρέσεις που εντοπίσαμε στη φάση της κρίσης (οικονομικής, αντιπροσώπευσης, σοσιαλδημοκρατίας).

Και στις δύο περιπτώσεις τα εργαλεία που χρησιμοποιούμε έχουν αποκλειστικά ποιοτικό προσανατολισμό. Ακολουθώντας την ποιοτική ανάλυση που έχουμε εκπονήσει δημιουργούμε τις παρακάτω μεταβλητές: η πρώτη εστιάζει στις θέσεις απέναντι στην όξυνση των κοινωνικών ανισοτήτων και τις προτεινόμενες λύσεις για την άμβλυνση τους, η δεύτερη περιστρέφεται γύρω από την συζήτηση σχετικά με τον προσανατολισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα ελλείμματα και τις αντιφάσεις της συγχρόνως με τις προτάσεις για την επανίδρυσή της και η τρίτη συγκροτείται στη βάση της αντίθεσης Εθνικό – Υπερεθνικό, όπου διασταυρώνονται μικρότερες μεταβλητές και δίπολα όπως ο εθνοκεντρισμός με τον κοσμοπολιτικό φιλελευθερισμό, η αποδοχή ή μη και ποιων πτυχών του πολιτισμικού

φιλελευθερισμού, η εξωστρέφεια και η εσωστρέφεια των κοινωνικών σχηματισμών, του κράτους συμπεριλαμβανομένου. Κάθε μία από αυτές τις μεταβλητές, έπειτα, εφάπτονται με τους δύο μεγάλους άξονες που θέτουμε και αφορούν από την μία τη διάσταση Αριστερά – Δεξιά και από την άλλη την Παγκοσμιοποίηση και το βαθμό αποδοχής της. Πρόκειται, όπως γίνεται αντιληπτό, για μια διαιρετική τομή που είναι παρών παντού, είτε σε μεγαλύτερη είτε σε μικρότερη ένταση, και διαμορφώνει την κατεύθυνση της πολιτικής και μια διαδικασία, όπως η παγκοσμιοποίηση, που θέτει εμπόδια, ανοίγει νέους δρόμους επηρεάζοντας συνεχώς τις πολιτικές και οικονομικές επιλογές.

Αφού ολοκληρώσαμε τα εισαγωγικά μας σχόλια αναφορικά με την παρουσίαση της κρισιακής συγκυρίας και των μεταβολών της, την ιστορική πορεία της Σοσιαλδημοκρατίας και την κρίση των κομμάτων συνολικότερα, είμαστε έτοιμοι πλέον να προχωρήσουμε στον κύριο κορμό της εργασίας που είναι η αποκάλυψη των διλημάτων της Σοσιαλδημοκρατίας από κοινού με τα ρεύματα που διαμορφώνονται εντός της, τα χαρακτηριστικά που λαμβάνει η αντιπαράθεσής τους και οι προτάσεις που ανέπτυξαν τόσο για την επανοικειοποίηση του προοδευτικού χώρου όσο και για την ενδυνάμωση της εκλογικής της απήχησης.

Κεφάλαιο 1: Διλήμματα της Σοσιαλδημοκρατίας κατά την ιστορική της εξέλιξη

Η Σοσιαλδημοκρατία, πέρα από την πολυσημία και τον εννοιολογικό πλουραλισμό που την περικλείει, συνιστά μια εντελώς διακριτή ιδεολογία και ένα ξεκάθαρο αυτόνομο πολιτικό κίνημα. Ούτε εκπροσωπεί έναν ήπιο και εκσυγχρονισμένο φιλελευθερισμό ούτε υποστηρίζει απλώς έναν μετριοπαθή ή «απονευρωμένο» μαρξισμό.¹⁵ Αντιθέτως, συγκροτείται στη βάση των αρχών της διαταξικής συνεργασίας και της πρωτοκαθεδρίας της πολιτικής ενάντια στην απόλυτη κυριαρχία της οικονομίας. Πρόκειται για το πεδίο συνάντησης των ιδεών της κοινωνικής δικαιοσύνης, της ισότητας, της φιλελεύθερης δημοκρατίας και της κοινωνικής αλληλεγγύης. Εξάλλου, η ιστορία της είναι ταυτισμένη με τη διαδικασία του εκδημοκρατισμού στον Ευρωπαϊκό χώρο και τους συνταγματικούς κανόνες που υπαγορεύει η σύγχρονη αστική κοινοβουλευτική δημοκρατία.¹⁶ Διαφοροποιήθηκε και διαφοροποιείται ως πολιτική μορφή τόσο από την συντηρητική και φιλελεύθερη Δεξιά λόγω της δέσμευσής της στην αξία της ισότητας¹⁷ όσο και από την ριζοσπαστική Αριστερά εξαιτίας της διαφοροποίησης της ως προς την ταξική πάλη, την ανατροπή του καπιταλισμού και την αντίληψη για τη δημοκρατία. Η διαφοροποίηση αυτή μάλιστα σημάδεψε και την εξέλιξη της ίδιας της Σοσιαλδημοκρατίας, ιδιαίτερα μεταπολεμικά, όταν η αποριζοσπαστικοποίησή της οριστικοποιήθηκε και λειτούργησε ως κύρια τομή στην ταυτότητά της.¹⁸

Μιλώντας για την Σοσιαλδημοκρατία χρειάζεται να σημειώσουμε ότι ο όρος γεννήθηκε μέσα στο καμίνι των επαναστάσεων του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα υποδηλώνοντας την συνεύρεση σε έναν οργανωμένο, πειθαρχημένο και μαζικό κομματικό σχηματισμό των κοινωνικών επιδιώξεων των πρώτων σοσιαλιστών με τα προωθημένα πολιτικά αιτήματα όπως ο εκδημοκρατισμός, η εφαρμογή της καθολικής ψηφοφορίας, η βελτίωση της εργατικής συνθήκης και η υιοθέτηση μέτρων «πολιτισμικού φιλελευθερισμού».¹⁹ Ο συνδυασμός στόχου (κοινωνική δικαιοσύνη και ισότητα) και μέσου (δημοκρατική συνθήκη) παρέμεινε ενεργός και καθοριστικός από την πρώτη στιγμή της επινόησης του μέχρι και σήμερα, καθιστώντας τα αντίστοιχα κόμματα δυνάμεις του «συναινετικού πραγματισμού» και ως εκ τούτου

¹⁵ S. Berman, *Το πρωτείο της πολιτικής: Η Σοσιαλδημοκρατία και η Ευρώπη του 20^{ου} αιώνα*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2014, σελ. 417-419.

¹⁶ H. Keman, *Social Democracy: A comparative account of the Left-Wing party family*, New York: Routledge, 2017, σελ. 1-9.

¹⁷ N. Bobbio, *Δεξιά και Αριστερά*, Αθήνα: Πόλις, 2013, σελ. 15-30.

¹⁸ G. Moschonas, *In The Name of Social Democracy: The Great Transformation, 1945 to the Present*, London: Verso, 2002, σελ. 15-32.

¹⁹ Σ. Σεφεριάδης, 'Σοσιαλδημοκρατικές στρατηγικές στον 20^ο αιώνα: Επισημάνσεις για μια πολιτική κοινωνιολογία' στο Η. Κατσούλης (επιμ.), *Νέα Σοσιαλδημοκρατία: Περιεχόμενα πολιτικής, θεσμοί, οργανωτικές δομές*, Αθήνα: Σιδέρης, 2002, σελ. 86-88.

θεματοφύλακες του κοινοβουλευτισμού. Για την επιβίωση και κυριαρχία της μεταρρυθμιστικής, και όχι της επαναστατικής τάσης, προηγήθηκαν βέβαια σκληρές αντιπαραθέσεις και καθοριστικές ρήξεις. Αυτό είχε ως απότοκο την εγκατάλειψη των συγκρουσιακών πρακτικών ως μέσο για την επιβολή των πολιτικών τους στόχων και την αντικατάστασή τους με το σεβασμό προς τις επιταγές του πολιτικού φιλελευθερισμού και τις αρχές του συμβιβασμού.

Στα χρόνια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου κι' έπειτα, η Σοσιαλδημοκρατία εξακολούθησε να τροποποιεί τις βασικές ιδεολογικές και στρατηγικές κατευθύνσεις, διατηρώντας ολόένα και μεγαλύτερες αποστάσεις από τις αρχές και τις αξίες που είχαν εγκαθιδρυθεί κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και του οριστικού σχίσματος με το ριζοσπαστικό ρεύμα. Ο σοσιαλισμός ναι μεν λειτουργούσε ως συνεκτικό στοιχείο και βασικός στόχος των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων στην πλειονότητα τους, ωστόσο η συχνότητα αναφοράς σε αυτόν μειώνονταν και το πρωτείο στο προγραμματικό πεδίο διαδέχονταν η λογική του εκσυγχρονισμού των κοινωνικών δομών, η διαρκής ανάπτυξη και η διατήρηση της κοινωνικής συνοχής. Πλέον, και ύστερα από πολλές ταλαντεύσεις, η ερμηνεία της συγκεκριμένης κομματικής οικογένειας στηρίχθηκε στα εξής βασικά στοιχεία: την μικτή οικονομία από κοινού με την αποδοχή της αγοράς ως μοναδικού τρόπου κεφαλαιοποίησης των ιδιωτικών κερδών, την πίστη στην ελευθερία και τις δημοκρατικές αρχές, τη δέσμευση απέναντι στη διεύρυνση των κοινωνικών και ατομικών δικαιωμάτων, το απαραβίαστο της ατομικής ιδιοκτησίας, την πρόσδεση στον εκτεταμένο οικονομικό παρεμβατισμό και το κοινωνικό κράτος ως εργαλείο για την άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων.²⁰

Σταθμός στην νέα στρατηγική πορεία αποτέλεσε το Συνέδριο του Bad Godesberg (1959) κατά τη διάρκεια του οποίου οριστικοποιήθηκε η «αποριζοσπαστικοποίηση»,²¹ εξαφανίστηκαν οι κριτικές αναφορές στον καπιταλισμό και την ανάγκη για την υπέρβασή του, αναγνωρίστηκε η αξία του πολιτικού πλουραλισμού και της οικονομίας της αγοράς. Το ζητούμενο, υποστήριζαν οι εμπνευστές της σοσιαλδημοκρατικής στροφής, ήταν τώρα πια ο εκσυγχρονισμός των οικονομικών δομών και η εξασφάλιση των όρων για βιώσιμη ανάπτυξη εντός του καπιταλιστικού πλαισίου, το οποίο θα συνέβαλε καθοριστικά στην αντιμετώπιση

²⁰ A. Volkens, 'Policy changes of European Social Democrats, 1945–98' στο G. Bonoli & M. Powell (επιμ.), *Social Democratic party policies in contemporary Europe*, London: Routledge, 2004, σελ. 21-43.

²¹ Θ. Διαμαντόπουλος, *Το κομματικό φαινόμενο*, Αθήνα: Παπαζήση, 1993, σελ. 442-444.

της ανεργίας και την εγκαθίδρυση αναδιανεμητικών πολιτικών υπέρ των ασθενέστερων. Αν κατά την προηγούμενη περίοδο, λοιπόν, οι σοσιαλδημοκράτες πίστευαν στον ενδογενή μετασχηματισμό του καπιταλισμού σε σοσιαλισμό, δεν συνέβαινε το ίδιο με τις δεκαετίες που ακολούθησαν το 1960, όπου άρχισε να διακηρύσσεται ο δρόμος του «κοινωνικού καπιταλισμού» και να κερδίζει συνεχώς έδαφος η θέση σχετικά με την εγκατάλειψη του ρυθμιστικού ρόλου του κράτους.

Καταλυτικό ρόλο σε αυτή την εξέλιξη διαδραμάτισαν δύο κρίσιμα γεγονότα που με διαφορά λίγων χρόνων κατόρθωσαν να αλλάξουν τις ισορροπίες σε παγκόσμια κλίμακα. Από την μία, η κατάρρευση των σταθερών ισοτιμιών του συστήματος Μπρέτον-Γουντς στις αρχές της δεκαετίας του 1970 και η νομισματική αστάθεια που ακολούθησε και, από την άλλη, η πτώση του Τείχους του Βερολίνου και η συνακόλουθη κατάρρευση των χωρών σοσιαλιστικού τύπου. Η πύκνωση του ιστορικού χρόνου, κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα, από κοινού με την μεταβολή του συσχετισμού δυνάμεων τόσο σε διεθνές όσο και σε εθνικό πλαίσιο υπέρ των δυνάμεων που υιοθετούσαν σε πολιτικό επίπεδο το πλαίσιο της «Νέας Δεξιάς» και σε οικονομικό τη «φιλελευθεροποίηση» της οικονομίας, δημιούργησε μία σύγχυση στην ιδεολογική φυσιογνωμία και πορεία των αντίστοιχων κομμάτων.

Ο «τρίτος δρόμος», όπως έγινε αργότερα γνωστός από τα γραπτά του A. Giddens και τις διακηρύξεις του T. Blair, σηματοδότησε το πέραςμα στην νέα πραγματικότητα και λειτούργησε ως το αντίβαρο της Σοσιαλδημοκρατίας απέναντι στην διπλή κρίση της παγκοσμιοποίησης και του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού. Το συγκεκριμένο εγχείρημα αντανάκλασε την προσπάθεια των Σοσιαλδημοκρατών για μια νέα πολιτική πορεία των προοδευτικών δυνάμεων και μια νέα σύνθεση μεταξύ Καπιταλισμού - Σοσιαλισμού που θα τις καθιστούσε ηγεμονικές και πάλι. Ως προς το προγραμματικό πλαίσιο διακήρυττε την μετάβαση από τον εκτεταμένο οικονομικό παρεμβατισμό και τις κενσινιανές πολιτικές στην ενθάρρυνση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και τις ευέλικτες πολιτικές αναδιανομής, ταυτόχρονα με την πίστη στη δημοσιονομική σταθερότητα και μία λογική ευέλικτης ασφάλειας για τον περιορισμό των ανισοτήτων.²² Γεγονός είναι ότι αυτές οι αλλαγές να μεν δημιούργησαν μια ασάφεια γύρω από τον προσανατολισμό των προοδευτικών κομμάτων και υποτίμησαν πολλές φορές την σημασία της διάστασης Αριστερά – Δεξιά, από την άλλη ωστόσο κατάφεραν να επαναφέρουν την Σοσιαλδημοκρατία στο δρόμο των εκλογικών

²² Μ. Ματσαγγάνης, 'Οι νέοι εργατικοί μεταξύ τρίτου δρόμου και νέας Σοσιαλδημοκρατίας' στο Η. Κατσούλης (επιμ.), *Νέα Σοσιαλδημοκρατία: Περιεχόμενα πολιτικής, θεσμοί, οργανωτικές δομές*, Αθήνα: Σιδέρης, 2002, σελ. 150-167.

επιτυχιών και να καθορίσουν την πολιτική ατζέντα για αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα. Το μοντέλο αυτό φάνηκε να εξαντλεί τη δυναμική του σταδιακά μέχρι την κορύφωση της κρίσης του 2008 και να διαθέτει ολοένα και λιγότερα ερείσματα στο κοινωνικό περιβάλλον, δίχως την ίδια στιγμή να συγκροτείται μια στιβαρή εναλλακτική επιλογή που να το αντικαθιστά ή να το ανανεώνει. Αντί αυτού, παρατηρήθηκε μια πολυδιάσπαση στο εσωτερικό της Σοσιαλδημοκρατίας και ένας ζωντός διάλογος για τον προσανατολισμό της στην νέα συγκυρία.

Κεφάλαιο 2: Σοσιαλδημοκρατία και κοινωνικές ανισότητες

2.1 Η θέση των «κοινωνικών ανισοτήτων» στην σύγχρονη σοσιαλδημοκρατική σκέψη

Θα ξεκινήσουμε την ανάλυσή μας από την καθοριστική για την Σοσιαλδημοκρατία έννοια των «κοινωνικών ανισοτήτων», μιας και η άμβλυνση ή εκμηδένιση τους βρίσκεται στον πυρήνα των προγραμματικών της διακηρύξεων και των ιδεολογικών της αναφορών²³. Ιδιαίτερα, όταν πρόκειται για μια κοινωνική συνθήκη, που διαχρονικά διαδραματίζει καταλυτικό ρόλο τόσο στην καθημερινότητα των πολιτών όσο και στη διαμόρφωση των όρων σύγκρουσης ή συναίνεσης των κομματικών οργανισμών στην πολιτική αρένα. Αν μάλιστα, στρέψουμε την ματιά μας στην συγχρονία, όπου η ανισότητα οξύνεται σημαντικά σε παγκόσμια κλίμακα διευρύνοντας το χάσμα μεταξύ των ανώτερων και των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων,²⁴ και το συνδέσουμε με τα ταυτοτικά στοιχεία που διακρίνουν τον προοδευτικό πόλο του κομματικού συστήματος, όπως η κοινωνική δικαιοσύνη και η ισότητα, τότε θα καταφέρουμε να εξηγήσουμε τον ουσιαστικό χώρο που καταλαμβάνει στο διάλογο για την μετακρισιακή συγκυρία. Κι' όπως σε κάθε κρίσιμο ιστορικό σταυροδρόμι, έτσι και τώρα, ο διάλογος και η αντιπαράθεση εντείνονται, νέες συνθέσεις αναζητούνται όσο τα σοβαρά ζητήματα εκκρεμούν και οι διαθέσιμες λύσεις ποικίλλουν είτε λόγω ιδεολογικών αντιθέσεων είτε λόγω διαφορετικής ιεράρχησης των προβλημάτων. Η Σοσιαλδημοκρατία δεν αποτελεί εξαίρεση στον παραπάνω κανόνα, αφού ναι μεν διαχωρίζεται ευκρινώς από τις πολιτικές πρακτικές του Συντηρητικού χώρου, από την άλλη οι κοινότητες των διανοούμενων που συγκροτούνται στο εσωτερικό της δεν ακολουθούν μια κοινή κατεύθυνση. Αντιθέτως, αναπτύσσουν διαφορετικές θεωρήσεις, οι οποίες κάποιες φορές διασταυρώνονται μεταξύ τους και άλλες αποκλίνουν σημαντικά.

Η βασική αντιπαράθεση σχετικά με τη διαχείριση των «κοινωνικών ανισοτήτων» αρθρώνεται γύρω από ένα δίπολο, όπου το ένα άκρο κατέχει η θέση για την επιστροφή της Σοσιαλδημοκρατίας στην αναδιανεμητική της κληρονομιά (παραδοσιακός κεϋνσιανισμός) μέσα από την αξιοποίηση του κρατικού μηχανισμού και το άλλο η αντίληψη που δίνει προτεραιότητα στη δημοσιονομική ισορροπία, την εξωστρέφεια της οικονομίας και τη διατήρηση της ανταγωνιστικότητας της. Από την μία πλευρά δηλαδή, βρίσκονται εκείνοι που υπερασπίζονται το κράτος πρόνοιας στην μορφή που είχε λάβει κατά τη διάρκεια της

²³ I. Schmidt, 'Introduction: Social Democracy and Uneven Development – Theoretical Reflections on the Three Worlds of Social Democracy' στο I. Schmidt (επιμ.), *The three worlds of Social Democracy: A global view*, London: Pluto Press, 2016, σελ. 1-25.

²⁴ T. Piketty, *Το κεφάλαιο τον 21^ο αιώνα*, Αθήνα: Πόλις, 2014, σελ. 25-48.

«Χρυσής Τριακονταετίας» προσαρμοσμένο φυσικά στην νέα πραγματικότητα και την επίτευξη της κοινωνικής δικαιοσύνης μέσα από διαρκείς κρατικές μεταβιβάσεις, ενώ από την άλλη, όσοι προτάσσουν την οικονομική σταθερότητα, την μείωση των δημόσιων ελλειμμάτων και επενδύουν στην βελτιστοποίηση της παραγωγικότητας της εργασίας για την άμβλυνση των ανισοτήτων. Παρά το γεγονός, πως όλοι αναγνωρίζουν την ανάγκη οι κοινωνικές ανισότητες να μειωθούν, δεν ευθυγραμμίζονται πλήρως μεταξύ τους ως προς τις λύσεις ούτε συγκλίνουν στην αποδοχή μιας μονοδιάστατης γραμμής σύγκρουσης με αναφορές στην παραδοσιακή διάκριση Αριστερά - Δεξιά. Η πόλωση ή ο συμβιβασμός αντίστοιχα ανάμεσα τους δεν εξαρτώνται πάντα από τον άξονα ριζοσπαστισμός / μετριοπάθεια, αντίθετα υπεισέρχονται παράγοντες που έχουν σχέση με την καταγωγή τους και συσχετίζονται με τα εθνικά μοντέλα ανάπτυξης, τις περιοχικές διαφοροποιήσεις, τους περιορισμούς της παγκοσμιοποίησης και τη δράση των διεθνών οργανισμών. Αυτό υποδηλώνει ότι ο εσωτερικός ανταγωνισμός των αντίστοιχων μερών είναι περίπλοκος και διεξάγεται στη βάση πολλών διαφορετικών επιπέδων.

Το κεντρικό πρόβλημα για τη σοσιαλδημοκρατία, όπως το αντιλαμβάνονται όλες ανεξαιρέτως οι τάσεις, είναι ότι ενώ ο κόσμος έχει αλλάξει, η θεματολογία της ευρωπαϊκής κεντροαριστεράς παραμένει παγιδευμένη είτε στα δόγματα της μεταπολεμικής «χρυσής εποχής» είτε στις στρατηγικές του «Τρίτου Δρόμου» κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1990 και των αρχών του 2000. Η σοσιαλδημοκρατία μετά το 1945 βασιζόταν στην εγκαθίδρυση μιας «ισορροπίας» μεταξύ αγορών και κοινωνικής δικαιοσύνης.²⁵ Η στρατηγική, που διαπερνούσε εγκάρσια τα περισσότερα κόμματα της αριστεράς ήταν η δημιουργία ενός ενάρετου «κύκλου» μεταξύ καπιταλιστικής παραγωγής και μιας κρατικά προσανατολισμένης αναδιανομής. Η συνεχής ανάπτυξη επέτρεψε τη χρηματοδότηση της αναδιανομής, την ενθάρρυνση της κατανάλωσης, ενώ με τη σειρά της προκαλούσε ταχύτερη ανάπτυξη. Σε μεγάλο μέρος της Ευρώπης, το μοντέλο αυτό συνέβαλε στη βελτίωση των ευκαιριών ζωής, γεφυρώνοντας το χάσμα μεταξύ πλουσίων και φτωχών μέσω μεταβιβάσεων από τους εύπορους στους αδύναμους, διασφαλίζοντας τα άτομα από τους κοινωνικούς «κινδύνους», όπως είναι η ασθένεια, η ανεργία και το γήρας και παρέχοντας εγγυημένη πρόσβαση σε δημόσιες υπηρεσίες υψηλής ποιότητας.²⁶ Σήμερα, το αναδιανεμητικό μοντέλο κράτους είναι σε κρίση και η ισορροπία μεταξύ αγορών και κοινωνικής δικαιοσύνης έχει εξαλειφθεί. Η

²⁵ D. Sassoon, *One hundred years of socialism: The west European Left in the twentieth century*, New York: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2014, σελ. 137-166.

²⁶ Στο ίδιο, σελ. 189-209.

προοδευτική συνιστώσα του κομματικού φάσματος φαίνεται να αμφιταλαντεύεται, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της κρίσης, μεταξύ της οικονομικής αποτελεσματικότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης, της παραγωγικότητας και της δημοσιονομικής βιωσιμότητας, του οικονομικού ορθολογισμού και της πρωτοκαθεδρίας της εργασίας.

Ωστόσο, τίποτα από τα παραπάνω δεν είναι αμοιβαία αποκλειόμενο ούτε αδύνατον να συνυπάρξει σε ένα ενιαίο προγραμματικό πλαίσιο. Για παράδειγμα, η οικονομική αποδοτικότητα ως έννοια που εδράζεται στην αποδοχή των αγορών, δεν λειτουργεί κατ' ανάγκη αντιπαραθετικά με τη διασφάλιση της κοινωνικής συνοχής και τη διεύρυνση της κοινωνικής δικαιοσύνης. Στο ίδιο μήκος κύματος, ο έλεγχος των αγορών και του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου, κατά καμία έννοια δεν αποκλείει την εξωστρέφεια της οικονομίας και τον προσανατολισμό της στην καινοτομία.

Στο πλαίσιο αυτό διαμορφώνονται διαφορετικά σχέδια δράσης για την αντιμετώπιση των εκτεταμένων ανισοτήτων, τα οποία αναζητούν τις απαντήσεις τους σε μια νέα σύνθεση ανάμεσα στο κράτος, τις αγορές και τη δημοκρατία. Οι πολιτικές προτάσεις που διατυπώνονται κι' εναλλάσσονται στην επικαιρότητα έχουν τις απολήξεις τους, όπως αναφέραμε και πρωτίτερα, στην συζήτηση για τον προσανατολισμό της Σοσιαλδημοκρατίας γενικότερα και στη διαχείριση του κράτους, της κοινωνικής πολιτικής και της εργασίας ειδικότερα. Υπάρχουν, λοιπόν, μελετητές όπως ο H. Meyer που θεωρούν ολέθρια την στροφή των προοδευτικών δυνάμεων προς τον «Τρίτο Δρόμο»²⁷ τόσο λόγω της υποχώρησης της μέριμνας για την κοινωνική δικαιοσύνη όσο και την αποκοπή τους από την ιστορική κληρονομιά της αναδιανομής και της ισότητας. Σε αντίθεση με τα παραπάνω εμφανίζεται ο C. Mudde,²⁸ ο οποίος δεν εντοπίζει το πρόβλημα στο πολιτικό μείγμα που προτείνει ο «Τρίτος Δρόμος», αλλά στην συνολική αδυναμία της Σοσιαλδημοκρατίας να αντιπαρατεθεί με τον νεοφιλελευθερισμό και να ηγεμονεύσει εκ' νέου στο πολιτικό πεδίο. Το ζητούμενο δεν είναι, όπως περιγράφει, ούτε η εκπόνηση ενός προγράμματος στο κέντρο του οποίου θα βρίσκεται ένας «νέος κεϋνσιανισμός» ούτε ο ριζοσπαστικός λαϊκισμός στον οποίο στηρίζεται η Ριζοσπαστική Αριστερά, αλλά μία εκσυγχρονισμένη εκδοχή του αναδιανεμητικού μοντέλου με πυλώνες την «ευέλικτη προστασία», την διασφάλιση της ανταγωνιστικότητας της

²⁷ H. Meyer & J. Rutherford, 'Building the good society' στο H. Meyer & J. Rutherford (επιμ.), *The future of European Social Democracy: Building the good society*, New York: Palgrave MacMillan, 2012, σελ. 3-10 και στο H. Meyer, *Reforming Social Democracy: The good society project*, Social Europe Ltd, 2014, σελ. 1-3.

²⁸ C. Mudde, *Nothing left? In search of (a new) Social Democracy*, Open Democracy, 21 Νοεμβρίου 2013, διαθέσιμο στο: <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/nothing-left-in-search-of-new-social-democracy/>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019.

οικονομίας και της σταθερής μείωσης των ανισοτήτων μέσω της κατάρτισης ποιοτικών ευκαιριών εργασίας.

Οι μεταρρυθμιστές, όπως αποκαλούνται όσοι πολλές φορές διατηρούν μια πιο επιφυλακτική ή μετριοπαθή στάση απέναντι στην ριζοσπαστική επανατοποθέτηση της Σοσιαλδημοκρατίας στην Ευρώπη, σαν τον O. Cramme²⁹ και τον A. Gamble³⁰, υποστηρίζουν συμπληρωματικά, ότι η μόνη σωτηρία έγκειται στις ιδιωτικές επενδύσεις που παράγουν προστιθέμενη αξία και όχι στη διαιώνιση των αναποτελεσματικών παροχών κοινωνικής πρόνοιας. Επιπλέον, προσβλέπουν σε μια νέα προγραμματική προσέγγιση, η οποία θα συνδυάζει αφενός τα μεταρρυθμιστικά στοιχεία με την κοινωνική προστασία (για όσους πραγματικά την έχουν ανάγκη) και αφετέρου τους δημοσιονομικούς περιορισμούς με ισχυρά μέτρα ανάπτυξης. Με λίγα λόγια λένε, ότι οι κυβερνήσεις δεν θα δαμάσουν τον καπιταλισμό και τις ανισότητες που αυτός γεννά επεκτείνοντας απλώς τα όρια του κράτους, ή οποιασδήποτε άλλης συγκεντρωτικής αρχής. Αντιθέτως, θα πρέπει να αναζωογονήσουν και να ανανεώσουν τη δημοκρατική πολιτική επενδύοντας στις διαρθρωτικές αλλαγές, οι οποίες να είναι προσανατολισμένες στη βιώσιμη ανάπτυξη και τις επενδύσεις στο ανθρώπινο δυναμικό.

Άλλωστε, τα υψηλά επίπεδα ανισότητας πλήττουν πρωτίστως την ποιοτική απασχόληση, δευτερευόντως αποτρέπουν την κοινωνική κινητικότητα και επίσης εμποδίζουν τη βιώσιμη ανάπτυξη.³¹ Οι μεγάλες αποκλίσεις των εισοδημάτων και η σταθερή κλιμακούμενη ανεργία περιορίζουν ακόμα την αποτελεσματική ζήτηση, αποθαρρύνουν την καινοτομία και προκαλούν περαιτέρω χρηματοοικονομική αστάθεια. Δεδομένου, επιπλέον, ότι η αναλογία των ατόμων που απειλούνται με κοινωνικό αποκλεισμό συνδέονται στενά με την εισοδηματική ανισότητα, η φτώχεια αυξάνεται συνεχώς στη διάρκεια των τελευταίων χρόνων επηρεάζοντας και το διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών. Ωστόσο, ότι αναγνωρίζεται από όλους ως κίνδυνος και αποτελεί κοινό τόπο κατά τη διερεύνηση του φαινομένου, δεν δημιουργεί κατ' ανάγκην τις προϋποθέσεις για ένα κοινά αποδεκτό σχέδιο παρέμβασης και ιεράρχησης των προβλημάτων.

²⁹ O. Cramme, 'The power of European Integration: Choice and purpose for Centre-Left politics', στο O. Cramme & P. Diamond (επιμ.), *After the third way: The future of Social Democracy in Europe*, London: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2012, σελ. 157-174.

³⁰ A. Gamble, 'Welfare states after the crisis', στο C. Chwalisz & P. Diamond (επιμ.), *The predistribution agenda: Tackling inequality and supporting sustainable growth*, London: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2015, σελ. 35-50.

³¹ A. Gamble, *Open Left: The future of progressive politics*, London: Rowman & Littlefield International Ltd, 2018, σελ. 41-64.

Ως εκ' τούτου, υπάρχουν στοχαστές, όπως ο E. Saez και ο T. Piketty, που δίνουν μεγαλύτερη βαρύτητα στην όξυνση της φτώχειας λόγω της αναδιάρθρωσης της εργασίας και άλλοι, όπως ο P. Diamond,³² που συγκροτούν τον συλλογισμό τους στη βάση της πρωτοκαθεδρίας της παραγωγικότητας και της σταθερής αναπτυξιακής πορείας. Όσοι αθροίζονται μάλιστα στην πρώτη τάση παρατηρούν συχνά ότι οι εκτεταμένες αλλαγές στην αγορά εργασίας πρέπει να βρίσκονται στο επίκεντρο των ανησυχιών του προοδευτικού κόσμου, καθώς ο πολλαπλασιασμός των «άτυπων» θέσεων εργασίας, η αποδυνάμωση των συλλογικών διαπραγματεύσεων, η επιδείνωση των συνθηκών εργασίας, η αυξημένη προσωρινή εργασία και οι πολιτικές εσωτερικής υποτίμησης των μισθών επιδεινώνουν αντί να ισορροπούν το σύστημα.³³ Η αγορά εργασίας, δηλαδή, έχει σταματήσει να αποτελεί σταθερή πηγή ευημερίας για πολλούς ανθρώπους, την ίδια στιγμή που ο τρόπος λειτουργίας των απελευθερωμένων αγορών πλέον διευρύνει τις εισοδηματικές απώλειες και αφήνει παραδοσιακούς βιομηχανικούς τομείς στις δυτικές οικονομίες απροστάτευτους.

Μια κρίσιμη επισήμανση και πρόταση, πριν συνεχίσουμε με την παρουσίαση των επιχειρημάτων και τις συνομαδώσεις που επιτυγχάνονται στη βάση αυτών, σχετικά με το περιβάλλον στο οποίο διαμορφώνονται τα επίπεδα των ανισοτήτων προέρχεται από τον B. Milanovic.³⁴ Διαπιστώνει, λοιπόν, ότι η παγκοσμιοποίηση λειτουργεί ως το κύριο πλαίσιο εντός του οποίου αναπτύσσεται και διευρύνεται το φαινόμενο. Στο πλαίσιο αυτό, η μετανάστευση ως μία από τις βασικότερες εκδηλώσεις της παγκοσμιοποίησης, από κοινού με τη διευκόλυνση των διεθνών ροών κεφαλαίου, εμπορευμάτων και προϊόντων, επηρεάζουν δραστικά τις μορφές που οι ανισότητες λαμβάνουν και πλήττουν τους πολίτες. Σύμφωνα με αυτή την παραδοχή, η μεγάλη μετανάστευση και η παράλληλη αύξηση της κοινωνικής κινητικότητας θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως μοχλός αντιμετώπισης της παγκόσμιας ανισότητας και να συνδράμουν συνδυαστικά στην μείωσή τους. Σίγουρα μια τέτοια επιλογή, όπως τονίζει, θα αποτελούσε μια πρωτότυπη λύση και ίσως βελτίωνε σημαντικά την κατάσταση. Από την αντίπερα όχθη όμως, παραθέτει δεδομένα, τα οποία μαρτυρούν μια αύξηση των ανισοτήτων σε ορισμένες χώρες, όπου τα μεταναστευτικά κύματα δεν διαχειρίστηκαν ορθά με αποτέλεσμα να επιδεινώσουν την κατάσταση και όχι να την εξομαλύνουν. Έτσι, είτε αυτές οι κινήσεις πληθυσμών άσκησαν στην πραγματικότητα πιέσεις

³² P. Diamond, 'Inequality in Europe: What can be done?', στο H. Meyer (επιμ.), *Inequality in Europe*, Occasional paper of Friedrich-Ebert Stiftung, 2017, σελ. 66-70.

³³ F. Alvaredo, L. Chancel, T. Piketty, E. Saez & G. Zucman, *World inequality report 2018: Executive summary*, World Inequality Lab, 2018, σελ. 4-16.

³⁴ B. Milanovic, 'Globalization, migration, rising inequality and populism', στο H. Meyer (επιμ.), *Inequality in Europe*, Friedrich-Ebert Stiftung, 2017, σελ. 5-18.

στις εγχώριες αμοιβές είτε λόγω της απασχόλησής τους σε άσχημες συνθήκες εργασίας επιδείνωσαν ακόμα περισσότερο την εργασιακή επισφάλεια.³⁵ Η μετανάστευση, συνεπώς, θα φάνταζε ως μία απάντηση στη φτώχεια, μόνο αν ήταν μέρος ενός ευρύτερου προοδευτικού πλάνου και όχι μια βιαστική επιλογή.

Συνεχίζοντας την ανάλυσή μας, θα επιμείνουμε στις λύσεις που προτείνει για την μείωση της ανισότητας το ρεύμα που επικεφαλής θα ορίζαμε τον T. Piketty, καταθέτοντας συμπληρωματικά τις απόψεις των P. Parijs και C. Crouch. Και οι δύο σημαντικοί διανοούμενοι του σοσιαλδημοκρατικού χώρου επικεντρώνονται στην ανάγκη ενίσχυσης της ευρωπαϊκής εργατικής νομοθεσίας προκειμένου να ενισχυθούν τα δικαιώματα και τα εισοδήματα, να εισαχθούν νέοι μηχανισμοί αλληλεγγύης σε όλη την Ε.Ε. για την καταπολέμηση της παιδικής φτώχειας, του χάσματος των φύλων και του κοινωνικού αποκλεισμού και να βελτιωθεί ο φιλόδοξος συντονισμός στον τομέα της καταπολέμησης της φοροδιαφυγής και του αθέμιτου ανταγωνισμού.³⁶ Παρ' όλα αυτά αναγνωρίζουν ότι η συγκυρία είναι δύσκολη και οι προσφερόμενες απαντήσεις πολύπλοκες. Ωστόσο, η αποκατάσταση των αναδιανεμητικών πολιτικών, των μεταβιβάσεων που προκύπτουν μέσω των φορολογικών εσόδων, η αύξηση της διαπραγματευτικής δύναμης των εργαζομένων και η ρύθμιση του ελεύθερου ανταγωνισμού στις αγορές προϊόντων³⁷ είναι απαραίτητες και πρέπει να συναποτελέσουν τον κορμό των προοδευτικών πολιτικών προκειμένου να ανασχεθούν αποτελεσματικά οι κοινωνικές ανισότητες.

Απέναντι σε αυτή την ιεράρχηση των προβλημάτων και την παράθεση των αντίστοιχων προτάσεων για την επίλυσή τους τοποθετούνται σοσιαλδημοκράτες διανοούμενοι όπως ο P. Diamond, ο D. Miliband και ο M. Teixeira. Οι παραπάνω επισημαίνουν ότι η προσαρμοστικότητα και η ευελιξία των παραδοσιακών προγραμμάτων παροχής οικονομικής ασφάλειας δεν σηματοδοτούν κάποιου είδους αχρήστευση ή απόσυρση του κράτους πρόνοιας, αλλά σημαίνουν μια αλλαγή προτεραιοτήτων, ούτως ώστε τέτοια προγράμματα να μην υπονομεύουν την κινητικότητα.³⁸ Ναι, μεν, η ύπαρξη ενός ορισμένου

³⁵ Στο ίδιο, σελ. 5-18.

³⁶ C. Crouch, 'Class politics and the social investment welfare state', στο M. Keating & D. McCrone (επιμ.), *The crisis of Social Democracy in Europe*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015, σελ. 156-168.

³⁷ P.V. Parijs, *Building a Europe for the people*, Social Europe, 24 Μαΐου 2017, διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/building-a-europe-for-the-people>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019 και P.V. Parijs, *Basic income and Social Democracy*, Social Europe, 11 Απριλίου 2016, διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/44878>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019.

³⁸ P. Diamond, *The European left facing the challenge of nationalist populism*, Policy Network, 22 Μαΐου 2017, διαθέσιμο στο: <https://policynetwork.org/opinions/blogs/the-european-left-facing-the->

επιπέδου οικονομικής εξασφάλισης και η αποτελεσματική προστασία διευκολύνουν τη ζωή των εργαζομένων, από την άλλη όμως περιορίζουν την ενεργοποίησή τους για οικονομική βελτίωση αποτρέποντας παράλληλα την αύξηση της παραγωγικότητας. Εκτιμούν, δηλαδή, ότι η υπέρμετρη οικονομική εξασφάλιση, ιδίως αν επικεντρώνεται σε όσους βρίσκονται «εντός» της αγοράς εργασίας και αφορά άκαμπτους κανόνες εργασιακής προστασίας, κλειστές αγορές και ειδικά προνόμια, πλήττουν την πλήρη απασχόληση και στερούν από το δημόσιο τομέα πόρους που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν σε προγράμματα βελτίωσης των ευκαιριών, στην εκπαίδευση και τις υποδομές.³⁹ Κάτι τέτοιο, λοιπόν, είναι αρνητικό για την εισοδηματική κινητικότητα και τη διαφύλαξη της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας.

Οπότε, σύμφωνα με αυτές τις παρατηρήσεις, οι σοσιαλδημοκράτες οφείλουν να αλλάξουν τις πολιτικές τους προσεγγίσεις. Αυτό θα τους αποξένωνε θεωρούν, αρχικά, από ορισμένους οπαδούς τους που ανήκουν στην παραδοσιακή εργατική τάξη -πράγμα που συμβαίνει ήδη- αλλά θα τους βοηθούσε να προσελκύσουν εκ νέου πιο πολλά μέλη των μεσαίων στρωμάτων. Ο αντίκτυπος που έχει ένα ακανθώδες ζήτημα, όπως η ανάπτυξη, τόσο στην ευημερία των πολιτών όσο και στην πρόοδο των εθνικών κοινωνικών σχηματισμών είναι καθοριστικός για την Σοσιαλδημοκρατία και την πορεία της στην σύγχρονη εποχή. Χωρίς σχετικά ταχεία και ισότιμα κατανομημένη οικονομική ανάπτυξη είναι πολύ δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να διαμορφωθεί μια επαρκής εισοδηματική κινητικότητα.⁴⁰

Αντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, πως το ζήτημα του περιεχομένου της ανάπτυξης στην μετακρισιακή συγκυρία από κοινού με την αντιμετώπιση των ανισοτήτων λειτουργεί ως το κύριο πεδίο διαλόγου μεταξύ των τάσεων στο εσωτερικό του προοδευτικού αστερισμού. Κοινή συνισταμένη σχετικά με το νέο σοσιαλδημοκρατικό μοντέλο παραμένει σε όλες τις αναλύσεις, ανεξαιρέτως ετερόκλητων αναφορών ή διαφορετικών ερμηνειών της πραγματικότητας, η απόρριψη της μονομερούς λιτότητας πέραν των βραχυχρόνιων συμβιβασμών που είναι αναγκαίοι προκειμένου να ισορροπήσουν ορισμένες χώρες στην τρέχουσα νομισματική κρίση. Η λιτότητα δεν είναι, όπως υποστηρίζουν, η προοδευτική αναπτυξιακή στρατηγική που χρειάζεται η Σοσιαλδημοκρατία ώστε να διεκδικήσει τα χαμένα της ερείσματα στο κομματικό σύστημα. Προς επιβεβαίωση τούτου μάλιστα, διατυπώνεται

[challenge-of-nationalist-populism/](#), επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019 και P. Diamond, *Social Democracy 3.0*, Policy Network, 23 Μαΐου 2017, διαθέσιμο στο:

<https://policynetwork.org/opinions/blogs/social-democracy-3-0/>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019.

³⁹ D. Miliband, *Why is the European Left losing elections?*, *The Political Quarterly*, τόμ. 82, τχ. 2, Απρίλιος - Ιούνιος 2011, σελ. 131-137, doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-923X.2011.02203.x>.

⁴⁰ O. Cramme, *The Europeanisation of domestic politics*, Policy Network, Μάρτιος 2013.

από όλα τα ιδεολογικά ρεύματα και τους συνασπισμούς προσώπων καθαρά διασφαλίζοντας ένα ελάχιστο πεδίο συναίνεσης και συνεννόησης ανάμεσά τους, που αντανακλάται εξίσου με σαφήνεια στους προγραμματικούς πυλώνες σχεδόν όλων των κομμάτων της μετριοπαθούς Αριστεράς. Το βασικό επίδικο είναι η εκπόνηση και προώθηση μιας καλά επεξεργασμένης εναλλακτικής στρατηγικής, η οποία να αντιπαρατίθεται εξ' ολοκλήρου με το νεοφιλελεύθερο σχέδιο και να είναι ευέλικτο στις νέες συνθήκες.

2.2 Διλήμματα οικονομικής ανάπτυξης και κοινωνικής πολιτικής

Η εναλλακτική λύση, όπως συνήθως αναφέρεται, συχνά είναι υπεύθυνη ώστε οι αποστάσεις μεταξύ των τάσεων να μεγαλώνουν και οι αντιθέσεις να οξύνονται. Αυτό συμβαίνει, όχι μόνο μεταξύ αντίρροπων ιδεολογικών τάσεων, αλλά και ανάμεσα σε ανθρώπους με όμορες απόψεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι M. Browne, R. Teixeira και J. Halpin⁴¹, οι οποίοι την ίδια στιγμή που αναπτύσσουν έναν εξαιρετικά μετριοπαθή και ψύχραιμο λόγο, προτείνουν ως ευρωπαϊκή στρατηγική ενάντια στην λιτότητα την έκδοση ευρωομολόγων και τη γενναία ρύθμιση του χρηματοπιστωτικού τομέα συγκλίνοντας έτσι με την τάση που έχει μια ριζοσπαστικότερη συνολική θεώρηση για την οικονομία και την αντιμετώπιση των ανισοτήτων. Εκτός των άλλων, οι σοσιαλδημοκράτες οφείλουν να αναπτύξουν εγχώρια οικονομικά σχέδια που δεν θα περιλαμβάνουν απλά στόχους για περικοπές στα δημοσιονομικά ελλείμματα, αλλά μηχανισμούς που θα μπορούσαν πραγματικά να πυροδοτήσουν μια νέα αναπτυξιακή πορεία.⁴² Επί παραδείγματι, οι χώρες που θα κληθούν να αναδιαρθρώσουν το κράτος-πρόνοιας τους και να μεταρρυθμίσουν τις αγορές εργασίας τους, δεν μπορεί απλά να κόβουν δαπάνες και να απελευθερώνουν την επιχειρηματική δραστηριότητα. Αυτές μπορεί να είναι αναγκαίες συνθήκες, αλλά πολύ απέχουν από το να είναι ικανές.

Αντιθέτως, παρόμοιες μεταρρυθμίσεις θα πρέπει να συνδυάζονται από επενδύσεις και πολιτικές που θα εξοπλίζουν τις επιχειρήσεις για το μέλλον και θα εξασφαλίζουν την πλήρη απασχόληση, ιδίως για τις βαριά πληττόμενες νέες γενιές και τους άλλους εκτοπισμένους από την αγορά εργασίας. Το κράτος όχι μόνο δεν καλείται να παίξει μειωμένο ρόλο, αλλά θα πρέπει να πρωταγωνιστεί, αναβαθμίζοντας το επίπεδο εκπαίδευσης, διοχετεύοντας πόρους προς τις τεχνολογίες καθαρής ενέργειας, επιβάλλοντας διευθετήσεις

⁴¹ R. Teixeira, *Five theses for a new Left*, Social Europe, 4 Απριλίου 2018 διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/five-theses-for-a-new-left>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019.

⁴² M. Browne, J. Halpin & R. Teixeira, *The European Paradox*, Center for American progress, Σεπτέμβριος 2009, σελ. 1-20.

στην αγορά εργασίας που συναρμολογούν τους ανθρώπους με τις θέσεις απασχόλησης καθώς οι συνθήκες αλλάζουν και παρέχοντας πακέτα εξυπνότερα σχεδιασμένων και αποτελεσματικότερων κοινωνικών παροχών.⁴³ Αν εφαρμοζόταν σε μια σειρά από χώρες μια τέτοια προσέγγιση, θα μπορούσε να οδηγήσει πολύ ασφαλέστερα στην εποχή της ισχυρής ανάπτυξης από ότι οι απλές περικοπές των δαπανών.

Ισορροπιστική και αρκετά σημαντική σε αυτό το διάλογο, ανάμεσα στους διανοούμενους του προοδευτικού τόξου, αποτελεί η άποψη των P. N. Rasmussen και U. Bullmann. Αρχικά επισημαίνουν, ότι ο κόσμος στον οποίο ζούμε υφίσταται μια βαθιά μεταβολή. Αυτή η διαδικασία, η οποία ξεπερνά την παγκοσμιοποίηση στο επίπεδο του εμπορίου και των επενδύσεων, έχει πράγματι αποδώσει εντυπωσιακά οφέλη τόσο ως προς την μείωση της ακραίας φτώχειας όσο και στην ενίσχυση της παγκόσμιας ανάπτυξης.⁴⁴ Ωστόσο, ελλείπει επαρκώς προοδευτικών παγκόσμιων κανόνων, η παγκοσμιοποίηση επιδεινώνει παράλληλα μερικές από τις πιο καταστροφικές συνέπειες του καπιταλισμού. Είναι αλήθεια, ότι τα σύγχρονα πολιτικά συστήματα και οι πολιτικοί οργανισμοί που εκπροσωπούνται μέσω αυτών - τα εθνικά κράτη, οι σημερινές μορφές περιφερειακής και παγκόσμιας ολοκλήρωσης αλλά και η οργανωμένη κοινωνία των πολιτών - αποδεικνύονται ολοένα και πιο αμήχανα⁴⁵ μπροστά στις παγκόσμιες αλλαγές που συντελούνται. Κατά την άποψή τους, το έλλειμμα των παραδοσιακών πολιτικών δυνάμεων να ρυθμίσουν την παγκοσμιοποίηση, εκτός του ότι τροφοδοτεί την άνοδο των λαϊκιστών σε πολιτικό επίπεδο, επιβραδύνει την οικονομική ανάπτυξη και ενισχύει την παγκόσμια ανασφάλεια.

Η Σοσιαλδημοκρατία γι' αυτούς έγινε μέρος του προβλήματος, καθώς απέτυχε να δημιουργήσει τους όρους για την ενίσχυση των κοινωνικών στόχων που υπερασπίζεται, όπως της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Μερικές φορές μάλιστα τονίζουν, ότι η επίμονη προσκόλληση και οι πειραματισμοί στην πολιτική του «Τρίτου Δρόμου» διέρρηξε τους δεσμούς με την κοινωνία και ενίσχυσε το χάσμα με αυτή.⁴⁶ Αυτό που απαιτείται, συνεπώς, είναι η «αντιστροφή» της παγκοσμιοποίησης προκειμένου να πολλαπλασιαστούν τα οφέλη της και ταυτόχρονα να ελαχιστοποιηθούν οι αρνητικές της επιπτώσεις, όπως η αύξηση των

⁴³ M. Browne, J. Halpin & R. Teixeira, *Where now for European Social Democracy?*, Public Policy Research, τόμ. 16, τχ. 3, Σεπτέμβριος – Νοέμβριος 2019, σελ. 163–168, doi: <https://doi.org/10.1111/j.1744-540X.2009.00575.x>.

⁴⁴ P.N. Rasmussen & U. Bullmann, *The Social Democracy to come*, Occasional paper of Friedrich-Ebert Stiftung, 2016, σελ. 1-3.

⁴⁵ Στο ίδιο, σελ. 4.

⁴⁶ P.N. Rasmussen, *Ten theses on the future of Social Democracy in Europe*, Occasional paper of Friedrich-Ebert Stiftung, 2010, σελ. 13-15.

κοινωνικών ανισοτήτων και η ανισομερής κατανομή του παραγόμενου πλούτου. Με βάση αυτή την ανάγνωση υπάρχουν τέσσερις πυλώνες που συμπληρωματικά μπορούν να ενδυναμώσουν την ανάπτυξη προς όφελος της κοινωνίας: Ο πρώτος στοχεύει στην κοινωνική βιωσιμότητα όπου προάγεται η ευημερία, η κοινωνική κινητικότητα και η δημοκρατική συμμετοχή. Ο δεύτερος εστιάζει στην παραγωγική οικονομία που διαχειρίζεται με στόχο την ενίσχυση της σταθερότητας, το μακροπρόθεσμο και όχι το προσωρινό κέρδος, την αποκλιμάκωση της εκμετάλλευσης και την αποκέντρωση της οικονομίας. Ο τρίτος προσανατολίζεται στην μείωση των επιζήμιων παρεμβολών στο περιβάλλον και τα οικοσυστήματα, ενώ ο τέταρτος στην ενίσχυση των διακρατικών συνεργασιών και των περιφερειακών ολοκληρώσεων ώστε η ρύθμιση της παγκοσμιοποίησης να καταστεί αποτελεσματικότερη.⁴⁷

Πιο συγκεκριμένα, οι προοδευτικές πολιτικές θα πρέπει να επικαιροποιηθούν στη βάση του αυστηρού περιορισμού και την ρύθμιση των χρηματοπιστωτικών συναλλαγών,⁴⁸ στην σταδιακή κατάργηση των φορολογικών «παραδείσων» και την μεταφορά των αντίστοιχων κεφαλαίων στην ρυθμιζόμενη οικονομία, στην άμβλυνση του αθέμιτου ανταγωνισμού στο διεθνές εμπόριο σύμφωνα με διεθνείς κανόνες. Οι συνδυασμένες δράσεις για την αλλαγή της φορολογικής πολιτικής από κοινού με την ρύθμιση της παγκοσμιοποίησης υπέρ της μεγαλύτερης ισότητας στην κατανομή του εισοδήματος θα έχουν ισχυρό θετικό αποτέλεσμα στην κοινωνική ισότητα. Επιπλέον, σύμφωνα με το εκπονούμενο σχέδιο, ο περιορισμός της φοροδιαφυγής και η αποδοτικότερη κατανομή του πλούτου θα δημιουργήσει πόρους διαθέσιμους για περισσότερες επενδύσεις. Με την σειρά τους, οι ενέργειες αυτές θα προκαλέσουν μια αναπτυξιακή δυναμική με κυριότερο χαρακτηριστικό τη δημιουργία πολλών νέων θέσεων εργασίας που θα αμβλύνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό και τις ανισότητες. Οι επενδύσεις θα μετατρέψουν την Ευρώπη σε παγκόσμιο ηγέτη για τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και την τεχνολογική καινοτομία αυξάνοντας σημαντικά την ποιότητα των δημόσιων εκπαιδευτικών συστημάτων της.

Κοντά σε αυτή τη θεματολογία και τις προτεινόμενες λύσεις παραμένει ο T. Piketty και άλλοι επιφανείς προοδευτικοί διανοούμενοι που συντάσσονται μαζί του όπως ο M. D' Alema, ο G. Grenet και ο Y. Meny. Αναλυτικότερα, παρατηρούν πως οι εισοδηματικές ανισότητες τις τελευταίες δεκαετίες έχουν αυξηθεί σε όλες σχεδόν τις χώρες, αλλά με

⁴⁷ P.N. Rasmussen & U. Bullmann, *The Social Democracy to come*, Occasional paper of Friedrich-Ebert Stiftung, 2016, σελ. 5-10.

⁴⁸ Στο ίδιο, σελ. 7.

διαφορετικές ταχύτητες, γεγονός που υπερτονίζει τον ουσιαστικό ρόλο που διαδραματίζουν οι εθνικοί θεσμοί και οι περιφερειακές πολιτικές στη διαμόρφωση της.⁴⁹ Προχωρούν, επίσης, στην παραδοχή ότι η ανισότητα στην Ευρώπη δεν ακολούθησε τη ραγδαία άνοδο άλλων περιοχών του κόσμου παρά την ένταση των κρισιακών φαινομένων. Αυτό συνέβη διότι στην ηπειρωτική Ευρώπη παρουσιάστηκε μικρότερη μείωση της φορολογικής προοδευτικότητας ενώ η μισθολογική ανισότητα μετριάστηκε και από τις πολιτικές εκπαίδευσης και από τους ευνοϊκότερους μισθούς για τις ομάδες με χαμηλό και μεσαίο εισόδημα.⁵⁰ Από μια ευρεία ιστορική προοπτική, αυτή η αύξηση της ανισότητας (αν και μικρότερη στον ευρωπαϊκό χώρο) σηματοδοτεί το τέλος ενός μεταπολεμικού ισότιμου καθεστώτος και την έναρξη μιας νέας φάσης της παγκοσμιοποίησης.

Γενικότερα, οι λύσεις που προτείνουν προς αυτή την κατεύθυνση απαιτούν σημαντικές αλλαγές στις εθνικές και παγκόσμιες φορολογικές πολιτικές. Οι εκπαιδευτικές πολιτικές, η εταιρική διακυβέρνηση και οι πολιτικές καθορισμού των μισθών ομοίως πρέπει να επανεκτιμηθούν σε πολλές χώρες και να συντονιστούν μεταξύ τους. Ειδικότερα τώρα, η προοδευτικότητα της φορολογίας είναι ένα αποδεδειγμένο εργαλείο για την καταπολέμηση των ανισοτήτων και συνιστά κεντρικό διακύβευμα στο σοσιαλδημοκρατικό προγραμματικό πλαίσιο γύρω από το οποίο συστοιχίζονται ακόμα και ετερογενείς ιδεολογικές τάσεις.⁵¹ Οι προοδευτικοί φορολογικοί συντελεστές, λοιπόν, όχι μόνο μειώνουν την ανισότητα μετά την εφαρμογή της φορολογίας, αλλά και πριν την εφαρμογή της, αποθαρρύνοντας τα υψηλότερα κοινωνικά στρώματα να κατακτήσουν υψηλότερα μερίδια κεφαλαίου μέσω επιθετικών διαπραγματεύσεων για συμπίεση μισθών και συσσώρευση πλούτου. Συμπληρωματικά, επεξεργάζονται ένα σχέδιο το οποίο περιλαμβάνει ένα παγκόσμιο οικονομικό μητρώο που θα καταγράφει την κυριότητα των χρηματοπιστωτικών περιουσιακών στοιχείων⁵² αντιμετωπίζοντας καίρια τη φοροδιαφυγή, τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες και την αύξηση των φορολογικών εσόδων. Δεν αγνοούν, ωστόσο, μέσα από

⁴⁹ S. Hannette, T. Piketty, G. Sacriste & A. Vauchez, *Για μια συνθήκη εκδημοκρατισμού της Ευρώπης*, Αθήνα: Πόλις, 2017, σελ. 10-20.

⁵⁰ T. Piketty, *Brahmin Left vs Merchant Right: Rising Inequality & the Changing Structure of Political Conflict (Evidence from France, Britain and the US, 1948-2017)*, WID.world working paper, 2018, σελ. 2-7.

⁵¹ T. Piketty & A. Vauchez, *Manifesto for the democratization of Europe*, Social Europe, 11 Δεκεμβρίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/manifesto-for-the-democratization-of-europe>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019.

⁵² F. Alvaredo, L. Chancel, T. Piketty, E. Saez & G. Zucman, *World inequality report 2018: Executive summary*, World Inequality Lab, 2018, σελ. 13-16.

τις μελέτες τους τη δυσκολία αυτού του εγχειρήματος λόγω της πολυπλοκότητας του παγκοσμιοποιημένου κόσμου, της διεθνοποίησης του κεφαλαίου και της φιλελευθεροποίησης του εμπορίου.

Στο ίδιο πλαίσιο θεωρούν, ότι η ισότιμη πρόσβαση στην εκπαίδευση και οι καλές θέσεις εργασίας είναι καθοριστικής σημασίας για την αντιμετώπιση της στασιμότητας ή των υποτονικών ρυθμών αύξησης του εισοδήματος του φτωχότερου πληθυσμού.⁵³ Τονίζουν ιδιαιτέρως την αναγκαιότητα των δημόσιων επενδύσεων για την εκπαίδευση, την υγεία και την προστασία του περιβάλλοντος τόσο για την αντιμετώπιση των υφιστάμενων ανισοτήτων όσο και για την πρόληψη περαιτέρω αυξήσεων. Βασικό πρόβλημα, εδώ, είναι το υψηλό χρέος πολλών ευρωπαϊκών χωρών που τις καθιστά ευάλωτες και λειτουργεί ανασταλτικά στην αύξηση των δημόσιων παρεμβάσεων υπέρ της ανάπτυξης. Ο περιορισμός του δημόσιου χρέους δεν είναι καθόλου εύκολος στόχος όπως παρατηρούν, αλλά αρκετές από τις παραπάνω επιλογές, συμπεριλαμβανομένης της φορολογίας του πλούτου, της ελάφρυνσης του χρέους και του πληθωρισμού, μπορούν να συμβάλουν δημιουργικά στην επίλυση των αντίστοιχων προβλημάτων.

Η προσοχή τους, παρ' όλα αυτά, επικεντρώνεται στο ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα, μέτρο το οποίο αποτελεί πυρηνικό στοιχείο της πρότασής τους.⁵⁴ Πρόκειται για ένα δικαίωμα με άλλα λόγια, το οποίο συγχρόνως είναι και ατομικό αλλά και κοινωνικό, καθολικό και οικουμενικό.⁵⁵ Με αυτό τον τρόπο διασφαλίζεται το δικαίωμα σε αξιοπρεπές εισόδημα και σε επαρκές βιοτικό επίπεδο, περιορίζοντας την ανασφάλεια και τους κοινωνικούς κινδύνους για τους εργαζόμενους. Ωστόσο, τα συστήματα κοινωνικής προστασίας πρέπει να προσαρμοστούν στις ανάγκες των ανθρώπων του 21ου αιώνα αποβάλλοντας τα αναχρονιστικά στοιχεία όσων παραμένουν δέσμοι παλαιότερων εποχών. Η επισημάνση αυτή οριοθετεί το πλαίσιο και τον τρόπο εφαρμογής του, ασκώντας την ίδια στιγμή κριτική σε ρεύματα εντός της Σοσιαλδημοκρατίας που εξιδανικεύουν το παρελθόν και παραμένουν προσηλωμένοι σε αυτό αγνοώντας τους νέους μετασχηματισμούς.

⁵³ Στο ίδιο, σελ. 13-15.

⁵⁴ T. Piketty, *Basic income or fair wage*, Le Monde, 13 Δεκεμβρίου 2016, διαθέσιμο στο: <http://piketty.blog.lemonde.fr/2016/12/13/basic-income-or-fair-wage/>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019 και T. Piketty, 2018: *The year of Europe*, Le Monde, 16 Ιανουαρίου 2018, διαθέσιμο στο: <http://piketty.blog.lemonde.fr/2018/01/16/2018-the-year-of-europe/>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019.

⁵⁵ Y. Meny, 'From single market to social market economy: is there room for solidarity?', στο M. Keating & D. McCrone (επιμ.), *The crisis of Social Democracy in Europe*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015, σελ. 184-198.

Εντοπίζουν επιπλέον τον κίνδυνο, να εγκαταλείψουν οι πολίτες την αγορά εργασίας και να ζουν αποκλειστικά με το βασικό εισόδημα για παρατεταμένο χρονικό διάστημα, περιορίζοντας ως εκ' τούτου τις πιθανότητές να εισέλθουν εκ' νέου στην αγορά εργασίας. Για τον λόγο αυτό, η εφαρμογή του θα πρέπει να εξατομικευτεί σε όλες τις πτυχές της καθημερινότητας και να προστατεύσει αποτελεσματικά τους ανθρώπους που το έχουν ανάγκη. Έτσι, ο συνδυασμός της πολιτικής που προτείνεται παραπάνω δεν θα προσφέρει απλώς μια αποτελεσματική προστασία από τα ενδεχόμενα μειονεκτήματα της ψηφιακής επανάστασης και της αυτοματοποίησης της εργασίας, αλλά παράλληλα θα δημιουργήσει εργαλεία για την ενίσχυση των κοινοτήτων και την μείωση της ανισότητας.⁵⁶

Πιο τολμηρός στο ζήτημα της μείωσης των κοινωνικών ανισοτήτων και της επαναφοράς ενός νεοκεϋνσιανού⁵⁷ προσανατολισμού στον κορμό της σοσιαλδημοκρατικής αντίληψης εμφανίζεται ο W. Munchau. Πρόκειται για μια περίπτωση κεντροαριστερού διανοούμενου, η οποία τοποθετείται σαφέστερα σε ένα πιο ριζοσπαστικό πλαίσιο άσκησης οικονομικής πολιτικής γενικότερα και ρύθμισης τη παγκοσμιοποίησης προς όφελος των μεσαίων και ασθενέστερων κοινωνικών στρωμάτων ειδικότερα. Για να γίνουμε κατατοπιστικότεροι και πιο αναλυτικοί αρκεί να καταγράψουμε πως τάσσεται κατά της υπερβολικής απελευθέρωσης των χρηματοπιστωτικών αγορών που οδήγησαν στην επισκίαση οποιουδήποτε πολιτικού ή άλλου δημοκρατικού αιτήματος και της ακαμψίας, ιδιαίτερα των μεγαλύτερων κρατών-μελών της Ε.Ε., στο ζήτημα της οικονομικής ολοκλήρωσης της ευρωζώνης.⁵⁸ Στις δύο αυτές εξελίξεις αποδίδει τις κακές εκλογικές αποδόσεις της Σοσιαλδημοκρατίας τα τελευταία χρόνια και την απειλή για την περιθωριοποίησή της. Αν και τα γεγονότα, που συνόδευσαν την οικονομική κρίση του 2008, θα έπρεπε να ευνοήσουν τους σοσιαλιστές, συνέβη το ακριβώς αντίθετο. Ο βαθύτερος λόγος λέει ο Munchau, που επιτάχυνε την αμφισβήτηση, έγκειται στην απορρόφησή ή ταύτιση του προοδευτικού χώρου με τις πολιτικές επιλογές των συντηρητικών παρατάξεων, οι οποίες συνοψίζονται κατ' αυτόν στην αποδοχή των συμφωνιών ελευθέρων συναλλαγών, την απελευθέρωση των πάντων (συμπεριλαμβανομένης της ευρωζώνης), την εφαρμογή των δεσμευτικών δημοσιονομικών

⁵⁶ N. Walker, 'Social Democracy and security', στο M. Keating & D. McCrone (επιμ.), *The crisis of Social Democracy in Europe*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015, σελ. 199-212.

⁵⁷ W. Munchau, *Perplexing failure of Europe's centre-left*, Financial Times, 20 Σεπτεμβρίου 2015, διαθέσιμο στο: <https://www.ft.com/content/40c1903a-5dee-11e5-9846-de406ccb37f2>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019.

⁵⁸ W. Munchau, *The Left in Europe needs to change political course*, Financial Times, 2 Οκτωβρίου 2016, διαθέσιμο στο: <https://www.ft.com/content/069d4a38-8738-11e6-a75a-0c4dce033ade>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019.

κανόνων και την απουσία ελέγχου στην Ε.Κ.Τ. και τους μηχανισμούς της.⁵⁹ Η απουσία, δηλαδή, μιας προοδευτικής εναλλακτικής πρότασης διαιώνισε το πρόβλημα και επέτρεψε την άνοδο / διεύρυνση των λαϊκιστικών ακροδεξιών δυνάμεων.

Επεξεργαζόμενος τα παραπάνω στοιχεία παραθέτει δύο ρεαλιστικές διεξόδους, που διαγράφονται στο μέλλον τόσο για τα κομματικά συστήματα όσο και για τους πολίτες. Η πρώτη επιλογή για την επίλυση του αναπτυξιακού ζητήματος και της θετικής παρέμβασης απέναντι στην μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων είναι η έξοδος από το ευρώ, ο μόνος νόμιμος τρόπος για μια χώρα εν' προκειμένω να ξεφύγει από τους δημοσιονομικούς κανόνες που περιορίζουν τις μεγάλες δημόσιες επενδύσεις σε εθνικό επίπεδο.⁶⁰ Αυτή τη δίοδο προσφέρουν τα εξτρεμιστικά κόμματα. Η δεύτερη επιλογή είναι ένα επενδυτικό πρόγραμμα σε ευρωπαϊκό επίπεδο, το οποίο θα διαχειρίζεται κεντρικά, χρηματοδοτούμενο από την έκδοση ομολόγων ή από την εκτύπωση χρημάτων, προκειμένου να αντιστραφεί το καθοδικό σπирάλ της οικονομίας και να αρθούν οι ανισότητες όχι μόνο σε επίπεδο ατόμων αλλά και σε επίπεδο μελών-κρατών.⁶¹ Πρόκειται για μία επιθετική κεϋνσιανή δημοσιονομική πολιτική που προωθεί την γενναία αναδιανομή του εισοδήματος, την ισχυρή προοδευτική φορολόγηση, την σύνδεση του ελεύθερου εμπορίου με αυστηρό κανονιστικό πλαίσιο και την προστασία των εργαζομένων.

Ο D. Rodrik, από την άλλη, διάσημος οικονομολόγος του προοδευτικού αστερισμού, τοποθετείται σαφώς με μεγαλύτερη μετριοπάθεια και επιφύλαξη σχετικά με την ρύθμιση των διεθνών ροών κεφαλαίου. Υπό το πρίσμα αυτό διαπιστώνει, ότι οι σοσιαλδημοκράτες πρέπει να χαράξουν μια νέα στρατηγική για να κάνουν τις ευρωπαϊκές κοινωνίες και τους πολίτες τους πιο ισότιμους απορρίπτοντας όμως τις δοκιμασμένες λύσεις της μεταπολεμικής εποχής και διαμορφώνοντας ένα πρόγραμμα ισότητας που να σχετίζεται με τις σύγχρονες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες.⁶²

⁵⁹ Στο ίδιο.

⁶⁰ W. Munchau, *Radical left is right about Europe's debt*, Financial Times, 23 Νοεμβρίου 2014, διαθέσιμο στο: <https://www.ft.com/content/48e6fa76-70bd-11e4-8113-00144feabdc0>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019.

⁶¹ Στο ίδιο.

⁶² D. Rodrik, *From welfare state to innovation state*, Project Syndicate, 14 Ιανουαρίου 2015, διαθέσιμο στο: <https://www.project-syndicate.org/commentary/labor-saving-technology-by-dani-rodrik-2015-01?barrier=accesspaylog>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019. Επίσης, βλέπε D. Rodrik, *The popular revolt against globalization and the abdication of the left*, Project Syndicate, 11 Ιουλίου 2016, διαθέσιμο στο: <https://www.project-syndicate.org/commentary/anti-globalization-backlash-from-right-by-dani-rodrik-2016-07>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019.

Η αστάθεια της οικονομικής παραγωγής, η αύξηση της ευελιξίας και της εξειδίκευσης, η εμφάνιση παγκόσμιων αλυσίδων παραγωγής και ο αντίκτυπος των αναδυόμενων ψηφιακών τεχνολογιών που χαρακτηρίζουν την σύγχρονη εποχή συνεπάγονται αναγκαστικά νέες πολιτικές πρακτικές. Στην ουσία, αυτό σημαίνει μια νέα εστίαση στην αύξηση της οικονομικής ισχύος των εργαζομένων και των μισθωτών στις αγορές του ιδιωτικού τομέα, δηλαδή μια νέα ισορροπία ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία. Μια τέτοια προσέγγιση, πρωτίστως, βασίζεται στην ενίσχυση της σχετικής κερδοφορίας των χαμηλά αμειβόμενων εργαζομένων: η υψηλή ποιότητα, η επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση θα συμβάλει στην αύξηση της παραγωγικότητας τους συνδυαστικά με την στοχευμένη στήριξη των νοικοκυριών χαμηλού εισοδήματος για τη βελτίωση της πρόσβασης στην αγορά εργασίας και την εξασφάλιση μιας σταθερής εισοδηματικής προσόδου.⁶³ Η ενδυνάμωση των εργαζομένων σηματοδοτεί επιπροσθέτως την αντιμετώπιση των κινητήριων μοχλών των διακρίσεων στην αγορά εργασίας,⁶⁴ οι οποίες έχουν ως αποτέλεσμα την ύπαρξη διαφορών στις αμοιβές μεταξύ των φύλων, καθώς και διακρίσεις εις βάρος των εργαζομένων με αναπηρία και των ηλικιωμένων.

Η αύξηση των μισθών για τους εργαζόμενους συνεπάγεται ουσιαστικά την αύξηση της προσφοράς ασφαλών θέσεων εργασίας σε τομείς που απορροφούν την εργασία, όπως η κοινωνική μέριμνα και ο αναδυόμενος τομέας των κοινωνικών υπηρεσιών. Ακολουθώντας αυτή την κατεύθυνση, ο Rodrik, επιχειρεί να λύσει το πρόβλημα των υπερβολικά υψηλών αμοιβών, των άνισων ανταμοιβών και των μεγάλων μισθολογικών διαφορών από κοινού με την επαναθεμελίωση των συνδικαλιστικών οργανώσεων ως θεσμών της αγοράς εργασίας που παρέχουν αντισταθμιστική δύναμη έναντι χαμηλών αμοιβών και επιδεινούμενων όρων και προϋποθέσεων.⁶⁵ Το τελευταίο αποτελεί μια σημαντική επισήμανση και διαφοροποίηση,

⁶³ D. Rodrik, *The return of public investment*, Project Syndicate, 13 Ιανουαρίου 2016, διαθέσιμο στο: <https://www.project-syndicate.org/commentary/public-infrastructure-investment-sustained-growth-by-dani-rodrik-2016-01?barrier=accesspaylog>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019 και D. Rodrik, *Globalization: New deal on labour mobility*, Social Europe, 26 Απριλίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/globalisation-new-deal-on-labour-mobility>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019. Επίσης, βλέπε D. Rodrik, *Rescuing economics from neoliberalism*, Boston Review, 6 Νοεμβρίου 2017, διαθέσιμο στο: <http://bostonreview.net/class-inequality/dani-rodrik-rescuing-economics-neoliberalism>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019.

⁶⁴ D. Rodrik, *Can trade agreements be a friend to labour?*, Project Syndicate, 14 Σεπτεμβρίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://www.project-syndicate.org/commentary/trade-agreement-labor-provisions-small-practical-effect-by-dani-rodrik-2018-09?barrier=accesspaylog>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019.

⁶⁵ D. Rodrik, *What's been stopping the Left?*, Project Syndicate, 10 Απριλίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://www.project-syndicate.org/commentary/left-timidity-after-neoliberal-failure-by-dani-rodrik-2018-04?barrier=accesspaylog>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019.

καθώς απουσιάζει από τις περισσότερες αναλύσεις (που είδαμε και νωρίτερα στην ανάλυσή μας) των προοδευτικών διανοουμένων.

Κλείνοντας το πρώτο κεφάλαιο, θα σταθούμε σύντομα σε μία ακόμα σημαντική περίπτωση αγγλοσάξονα διανοούμενου, του M. McTernan, ο οποίος αν και συνομιλεί με τα πιο προοδευτικά τμήματα της Σοσιαλδημοκρατίας, εν' τούτοις διακρίνεται από μεγαλύτερη μετριοπάθεια στις προτάσεις του και φαίνεται να αποκλίνει από αυτά σε σημαντικό βαθμό. Ας δούμε, λοιπόν, τι έχει να μας παρουσιάσει πιο συγκεκριμένα στις δικές του αναλύσεις. Αρχής γενομένης από την παγκόσμια φορολογία και τον έλεγχο των χρηματοπιστωτικών συναλλαγών, κατανοεί την αδιαμφισβήτητη αναγκαιότητα τους, αλλά ταυτόχρονα στέκεται κριτικά, διότι δεν υπάρχει η απαιτούμενη διεθνής συνεργασία και η εφαρμογή τους στα πλαίσια συγκεκριμένων ομάδων κρατών συνιστά κίνδυνο τόσο για τα ίδια όσο και για την εύρυθμη λειτουργία του διεθνούς εμπορίου και της ελεύθερης διακίνησης της καινοτομίας / πληροφορίας.⁶⁶ Αντίθετα, πολιτική προτεραιότητα πρέπει να είναι σύμφωνα με τον ίδιο, η μεταρρύθμιση των αγορών προϊόντων και κεφαλαίων, ούτως ώστε να βελτιωθούν οι όροι του διεθνούς ανταγωνισμού και να μειωθούν οι ανισορροπίες που προέκυψαν κατά τη διάρκεια της κρίσης. Το ενεργό κράτος πρέπει να πρωταγωνιστήσει και να χρησιμοποιήσει την πολιτική ανταγωνισμού για να μειώσει τις τιμές, ιδίως στις αγορές ενέργειας και υπηρεσιών κοινής ωφέλειας που έχουν δυσανάλογο αντίκτυπο στους εύάλωτους καταναλωτές.⁶⁷

Επιπλέον, θα πρέπει να αντιμετωπιστεί η αυξανόμενη επισφάλεια της νέας γενιάς που έχει υποστεί μείωση των πραγματικών εισοδημάτων και του βιοτικού επιπέδου από την κρίση του 2008. Η κυβερνητική παρέμβαση θα πρέπει να περιλαμβάνει την αύξηση της προσφοράς υψηλής ποιότητας κοινωνικής στέγης με δίκαιη ενοικίαση, παρέχοντας στις τοπικές δημόσιες αρχές τις ελευθερίες και τους πόρους για την κατασκευή περισσότερων σπιτιών.⁶⁸ Πρέπει να υπάρξουν ισχυρότερα κίνητρα για την είσοδο φοιτητών σε νοικοκυριά χαμηλού εισοδήματος στο πανεπιστήμιο (συμπεριλαμβανομένων των επιδομάτων συντήρησης για να βοηθήσουν στο κόστος διαβίωσης), αλλά και πολύ μεγαλύτερη υποστήριξη για την πραγματοποίηση επαγγελματικής κατάρτισης και μαθητείας. Η μέριμνα για τους νέους, υψηλά καταρτισμένους εργαζόμενους επικοινωνεί απευθείας με την παραγωγικότητα της εργασίας και λειτουργεί ευεργετικά στην ενδυνάμωση των εθνικών οικονομιών.

⁶⁶ M. McTernan, *Distributional conflicts in the US and Europe*, London: Policy Network Paper, 2012, σελ. 4-7.

⁶⁷ Στο ίδιο, σελ. 4-7.

⁶⁸ Στο ίδιο, σελ. 8-10.

Η παραγωγικότητα της εργασίας εξαρτάται επίσης από το ποσό του χρησιμοποιούμενου κεφαλαίου, τις χρησιμοποιούμενες τεχνολογίες και την ταχύτητα της καινοτομίας. Συνεπώς, η διασφάλιση της πρόσβασης των φτωχών χωρών στο κεφάλαιο παραμένει καθοριστική, όπως και η προσήλωση στις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις.⁶⁹ Οι επιτυχημένες αναπτυξιακές διαδικασίες που οδηγούν στην σταθερή σύγκλιση ικανοποιούνται από τις σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες, την εξωστρέφεια της οικονομίας και τη διευκόλυνση της κοινωνικής κινητικότητας. Πράγματι, όπως εξηγεί, τα εισοδήματα των νοικοκυριών στην ΕΕ τείνουν να εξαρτώνται ολοένα και περισσότερο από αυτούς παράγοντες. Οι ενισχυμένες πολιτικές λιτότητας της ΕΕ να μην επηρεάζουν την πορεία αυτή, τους μισθούς και τα κοινωνικά οφέλη, από την άλλη όμως διαδραματίζουν ρόλο ισορροπιστή στο παγκόσμιο ασταθές πλαίσιο, καθώς διασφαλίζουν μακροχρόνια την ανάπτυξη και την ευημερία. Για τον λόγο αυτό, ανισότητες που προκύπτουν από την λιτότητα και την εμβάθυνση της παγκοσμιοποίησης, πρέπει να αντιμετωπίζονται εξατομικευμένα σε όσους το έχουν ανάγκη με την καθιέρωση μόνιμων μηχανισμών αναδιανομής όπως το ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα και όχι ευκαιριακά μέσω κρατικών και καθολικών μεταβιβάσεων.

Από αυτή την σύντομη περιοδολόγηση, λοιπόν, εντοπίζουμε ενδιαφέρουσες συμπτώσεις και αντιπαραθέσεις, αποκλίσεις αλλά και συγκλίσεις ανάμεσα σε διανοούμενους που συγκροτούν τον προοδευτικό χώρο. Η σημαντικότερη επισήμανση που θα καταγράφαμε, ύστερα από την πρώτη προσπάθεια χαρτογράφησης των απόψεων τους όμως, είναι οι διασταυρώσεις που επιτυγχάνονται μεταξύ ανταγωνιστικών τάσεων και αντιστοίχως η διάσταση σε ορισμένες θεματικές των όμορων τάσεων. Κατά τη γνώμη μας, αυτό αναδεικνύει τον ιδεολογικό πλουραλισμό και την ευκαμψία που χαρακτηρίζει την Σοσιαλδημοκρατία στην συγχρονία, την ίδια στιγμή ωστόσο κινδυνεύει να μετεξελιχθεί σε μια «ιδεολογική Βαβέλ» αδυνατώντας να επιτύχει την απαραίτητη ιδεολογική συνοχή προκειμένου να αντιμετωπίσει τις νέες προκλήσεις.

⁶⁹ Στο ίδιο, σελ 10-12.

Κεφάλαιο 3: Σοσιαλδημοκρατία και Ευρωπαϊκή Ένωση

3.1 Σοσιαλδημοκρατικές προσεγγίσεις για το παρόν και το μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η εξέταση της Σοσιαλδημοκρατίας, που θα επιχειρήσουμε σε αυτή την μελέτη, συνεπικουρούμενοι από τις κοινότητες των προοδευτικών διανοουμένων σε παγκόσμια κλίμακα, επιχειρεί να λάβει υπόψιν όλες τις επιμέρους τάσεις και ομαδοποιήσεις, που διαμορφώθηκαν στο εσωτερικό της κατά τη διάρκεια της πολυεπίπεδης κρίσης του 2008 σε μία σειρά κρίσιμων θεμάτων. Πρόκειται για μια ερευνητική άσκηση η οποία επιβεβαιώνει τόσο τον «πληθυντικό» χαρακτήρα της σύγχρονης μετριοπαθούς Αριστεράς, δηλαδή την συγκρότηση ετερόκλητων ιδεολογικών και πολιτικών συνασπισμών που δρουν στις τάξεις της, είτε σε επίπεδο πολιτικών υποκειμένων είτε σε επίπεδο μεμονωμένων δρώντων, όσο και τη ζωνή συνομιλία που διεξάγεται γύρω από τα παράγωγα των δημόσιων πολιτικών ή των στρατηγικών επιλογών που επαγγέλλεται ή εφαρμόζει. Η ιδιαιτερότητα αυτή, που πηγάζει από την ιστορική και σίγουρα μη γραμμική πορεία του αριστερού κινήματος στη πορεία των χρόνων, σε αντιδιαστολή με άλλες πιο συνεκτικές κομματικές συναρθρώσεις που έχουν τις αναφορές τους στον συντηρητικό χώρο είναι αποκαλυπτική σχετικά με την σύνθετη λειτουργία της συγκεκριμένης κομματικής οικογένειας και όσων από την κοινωνία των πολιτών εντάσσονται σε αυτή και συνδιαμορφώνουν τη φυσιογνωμία της.⁷⁰ Σε αυτό το ταυτοτικό στοιχείο οφείλει η σοσιαλδημοκρατική οικογένεια την ανάπτυξη ενός ορισμένου και συγκρατημένου ιδεολογικού και προγραμματικού πλουραλισμού, γεγονός που καθορίζει τους όρους της αντιπαράθεσης για την κατάκτηση της ηγεμονίας στο εσωτερικό της.

Η συμπίκνωση των διαφορών μάλιστα, που προήλθαν από την διασταύρωση αντικρουόμενων στον πυρήνα τους πολιτικών σχεδίων κατά την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης σε συνδυασμό με την πρωτοβουλία για την επανίδρυση του προοδευτικού χώρου και επανατοποθέτησής του μέσα στο πολιτικό πλαίσιο της συγχρονίας, οδήγησαν σε έναν ευρύ διάλογο για την αναθεώρηση των προτεραιοτήτων της. Από την συζήτηση που προέκυψε, δεν θα μπορούσε να απουσιάζει η Ευρωπαϊκή Ένωση και η λειτουργία της.

Το ευρωπαϊκό ζήτημα, άλλωστε, αποτελούσε διαχρονικά πεδίο ιδεολογικής πάλης και πολεμικής στο εσωτερικό των πολιτικών ρευμάτων της Αριστεράς και διαμόρφωνε τους άξονες γύρω από τους οποίους συγκροτούνταν τα πολιτικά της προτάγματα. Μην ξεχνάμε σε αυτό το σημείο, τον πρωταγωνιστικό ρόλο που διαδραμάτισαν οι δημοκρατικές δυνάμεις στη

⁷⁰ G. Eley, *Σφυρηλατώντας τη δημοκρατία: Ιστορία της Ευρωπαϊκής Αριστεράς 1923-2000*, Τόμος Β', Αθήνα: Σαββάλας, 2010, σελ. 53-67.

διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου για τη θεμελίωση της Ενωμένης Ευρώπης και την εξασφάλιση της κοινωνικής συνοχής στο εσωτερικό της, εξέλιξη που επιβεβαιώνεται με τον σαφή διαχωρισμό τους απέναντι στις αντιευρωπαϊκές – αντισυστημικές τάσεις και την προσήλωση τους στην ευρωπαϊκή ενότητα.⁷¹ Στην μακρόχρονη και πολυδιάστατη παρουσία της Κεντρο - Αριστεράς, είτε ως συνεκτικής κομματικής οικογένειας είτε ως πολυπρόσωπης κομματικής έκφρασης στον ευρωπαϊκό χώρο, ο διάλογος για την ευρωπαϊκή ενοποίηση έγινε μείζον ζήτημα απασχολώντας την Σοσιαλιστική οικογένεια σχεδόν πάντα κατά προτεραιότητα. Η συγκεκριμένη θέση, που επενδύθηκε πολιτικά από τα οράματα της προοδευτικής παράταξης και γειώθηκε στις ρεαλιστικές συνθήκες της εποχής, εξέφρασε την διάθεση και την ανάγκη για τον κοινωνικό μετασχηματισμό, όχι μόνο στα όρια του εθνικού επιπέδου αλλά και σε μια διεθνοποιημένη κλίμακα (Ευρώπη). Στην πραγματικότητα, ήταν η δομική κρίση που έπληξε με σφοδρότητα το ευρωπαϊκό οικοδόμημα σε όλα τα επίπεδα (οικονομικό, κοινωνικό, ιδεολογικό), αυτή που πυροδότησε το διάλογο και επιτάχυνε την έλευση στο πολιτικό προσκήνιο διαφορετικών στάσεων απέναντι στο ευρωπαϊκό ζήτημα.

Ο διάλογος που ακολούθησε θεμελιώθηκε σε δύο μεγάλους στόχους και κατέγραψε μία εξίσου μεγάλη διαφωνία, που παρήγαγε σοβαρές διαφοροποιήσεις σε όλες τις εκδοχές της Σοσιαλδημοκρατία πυροδοτώντας εξελίξεις παγκόσμιας εμβέλειας. Οι στόχοι στην πρώτη φάση αντηχούσαν την επιθυμία για την υπέρβαση της κρίσης του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού, όπως αυτή εκδηλώθηκε στην Ευρωπαϊκή κοινότητα ως σύνολο αλλά και στα μέρη αυτής, δηλαδή χώρες σαν την Ελλάδα ή την Ισπανία, ενώ σε δευτερογενές επίπεδο προσέβλεπαν στον αναπροσανατολισμό της πολιτικής της Ε.Ε., κυρίως στο οικονομικό επίπεδο, την συνεπακόλουθη απόρριψη της λιτότητας, την θεσμική αναμόρφωση των ευρωπαϊκών οργάνων και την επανεπινόησή τους σε δημοκρατικότερη βάση. Ως προς την ανάγνωση της ιστορικής και κοινωνικής πραγματικότητας, προκύπτει μια σχετική σύγκλιση μεταξύ των διανοούμενων που θα εξετάσουμε, σε αντιδιαστολή με τα μέσα για την υπέρβασή της κρίσης, όπου εκδηλώθηκαν σημαντικές διαφορές και αναπτύχθηκαν διακριτές πολιτικές στρατηγικές. Όπως διατυπώθηκαν, τα εργαλεία και το πολιτικό σχέδιο για την επίτευξη των παραπάνω στοχεύσεων, αντανakλούσαν τις ουσιαστικές διαφορές μεταξύ των διακριτών ιστορικών και θεωρητικών καταβολών των αριστερών δυνάμεων και προσωπικοτήτων, πράγμα που τους οδήγησε σε ουσιαστικά ορισμένες φορές διαφορετικές προσεγγίσεις.

⁷¹ H. Keman, *Social Democracy: A comparative account of the Left-Wing party family*, London: Routledge, 2017, σελ. 165-171.

Στη βάση αυτή συγκροτήθηκε ένας κάθετος διαχωρισμός, τόσο στα πλαίσια της Σοσιαλδημοκρατίας γενικότερα όσο και στο επίπεδο των επιμέρους προοδευτικών δυνάμεων ειδικότερα, ο οποίος ως προς το ένα σκέλος του προωθούσε μια ριζοσπαστική αντίληψη για την αναδιάταξη της Ε.Ε. και παρουσίαζε μια δομική κριτική απέναντί της, και ως προς το άλλο, επέμενε σε μια πιο μετριοπαθή και εκσυγχρονιστική προσέγγιση με διάθεση «ηπιότερου» μεταρρυθμισμού σε σχέση με την πρώτη. Οι εκπρόσωποι της δεύτερης τάσης, παρά τις επιφυλάξεις τους για την οικονομική και πολιτική διάρθρωσή της Ε.Ε., θεώρησαν σημαντική την ύπαρξη μιας ενιαίας ευρωπαϊκής κοινότητας για την εκδήλωση ριζοσπαστικών πολιτικών πρωτοβουλιών και την ανάπτυξη μιας προοδευτικής συνέργειας μεταξύ των κρατών που εντάσσονταν σε αυτή, αντίθετα, οι εκπρόσωποι της πρώτης αποτίμησαν αρνητικά τη δράση της Ε.Ε. στη διάρκεια της κρίσης και καυτηρίαζαν συστηματικά την στροφή της προς τον συντηρητισμό και τον μετασχηματισμό της σε μηχανισμό παραγωγής ανισοτήτων και στασιμότητας. Η σύγκρουση εξελίχθηκε, παρ' όλα αυτά, δίχως να μεταπηδήσει κάποιος στο στρατόπεδο του ευρωσκεπτικισμού αποκλίνοντας από την πρόσφατη ιστορική κληρονομιά.

Κανένα από τα ρεύματα σκέψης, στην συντριπτική τους πλειοψηφία, δεν έθεσε ζήτημα αποχώρησης από την κοινή ευρωπαϊκή στέγη και τους μηχανισμούς της ούτε αμφισβήτησε την αναγκαιότητα ύπαρξής της, όπως συνέβη κατ'αντιστοιχία με ορισμένα τμήματα της ριζοσπαστικής Αριστεράς και ασφαλώς με σύσσωμη την Άκρα - Δεξιά. Πως θα μπορούσε άλλωστε να συμβαίνει το αντίθετο είτε λόγω της ισχυρής ευρωπαϊκής ταυτότητας είτε λόγω της αυξημένης αλληλεξάρτησης μεταξύ των κρατών, της πρωτοφανούς διεθνοποίησης του κεφαλαίου και της πληροφορίας, της διεύρυνσης της φιλελευθεροποίησης των χρηματοπιστωτικών αγορών, που υπαγόρευαν ως λύση για την προοδευτική διανοήση την αφοσίωση στην μεγαλύτερη δυνατή περιφερειακή ολοκλήρωση και την ανάπτυξη στενών συνεργασιών για την προώθηση της καινοτομίας και της γνώσης.

Αντιθέτως, ο προσανατολισμός και η διάρθρωση ενός πολιτικού σχεδίου με αυτά τα χαρακτηριστικά μοιάζει να ενσωματώνει τα δεδομένα μια εθνικής αναδίπλωσης και να εμφανίζει τα κοινωνικά προβλήματα ως πηγή εθνοκρατικών, και όχι ταξικών, όπως θέλει μια ορισμένη αριστερά, ανταγωνισμών και αντιθέσεων. Συμφωνούν, ακόμα, ότι η υπονόμευση της νομισματικής και οικονομικής ένωσης στο όνομα ενός «θεσμοποιημένου νεοφιλελευθερισμού» και μιας «ανισομερούς ανάπτυξης» (χωρίς να αρνούνται την ύπαρξή τους) μεταξύ των κρατών-μελών είναι μη αποδεκτή και συνεπάγεται μη βιώσιμες προοπτικές για όσους την επιλέξουν. Συνεπώς, οι διακηρυγμένοι στόχοι για την σύγκλιση των οικονομιών, τη διεύρυνση της ευημερίας στο κοινωνικό σύνολο και την ισομερή κατανομή των ωφελειών από

την λειτουργία της Ε.Ε. παραμένουν ενεργοί και είναι στην ευχέρεια των προοδευτικών οργανώσεων να αντικαταστήσουν τις οικονομικές και κοινωνικές αντιθέσεις, είτε σε εθνικό είτε σε διακρατικό επίπεδο.

Το ασταθές περιβάλλον και οι διαδοχικοί μετασχηματισμοί που το συνόδευσαν έτσι, δεν προσφέρθηκε μόνο για αντιπαραβολή αντιθετικών προγραμματικών πλαισίων, αλλά και για δημιουργικές συγκλίσεις όμορων πολιτικών συννομαδώσεων. Όπου, δηλαδή, υπήρχαν οι προϋποθέσεις και τα περιθώρια για συμπτώσεις, αυτές ενεργοποιούνταν, είτε λόγω κομματικής αναγκαιότητας είτε λόγω δραστηριοποίησης ηγετών ή ομάδων διανοούμενων με ικανότητα συμβιβασμού αντιπαρατιθέμενων απόψεων. Απότοκο των παραπάνω διαδικασιών είναι μια σχετική ετερογένεια, που χαρακτηρίζει την κομματική οικογένεια της Σοσιαλδημοκρατίας (σίγουρα μικρότερη από την αντίστοιχη της ριζοσπαστικής Αριστεράς, αλλά μεγαλύτερη σε σχέση με την ιστορική κληρονομιά της) και διευρύνεται, πέρα από τα εργαλεία κατανόησης της κρισιακής συνθήκης, στα μέσα άσκησης της πολιτικής.

3.2 Η Σοσιαλδημοκρατία απέναντι στον Ευρωσκεπτικισμό, Αριστερό και Συντηρητικό

Πριν περάσουμε στην παράθεση και αξιολόγηση των θέσεων των προοδευτικών διανοούμενων για την πορεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, θα κάνουμε μια σύντομη παρέκβαση ώστε να εντοπίσουμε σημεία της κριτικής απέναντι στα ευρωσκεπτικιστικά ρεύματα, είτε αριστερής είτε συντηρητικής προέλευσης. Τούτου δοθέντος, ο προοδευτικός χώρος που τοποθετείται μεταξύ φιλελεύθερου κέντρου και δημοκρατικού σοσιαλισμού συγκλίνει συντριπτικά στην απόρριψη λύσεων που θέτουν στο επίκεντρό τους την εγκατάλειψη της Ε.Ε. και της νομισματικής ένωσης αντίστοιχα, θεωρώντας τις θρυαλλίδα αρνητικών εξελίξεων και πυροδότησης εθνικιστικών ενστίκτων.⁷² Αντιπαραθετικά σε αυτές τις αντιλήψεις, προωθεί την ανάπτυξη του προγραμματικού λόγου και των δημόσιων πολιτικών εντός του ευρωπαϊκού χώρου, ούτως ώστε να διαμορφωθούν κοινές πολιτικές στρατηγικές⁷³ προς όφελος των εργαζόμενων και των ασθενέστερων κοινωνικών στρωμάτων. Η επιδίωξη αυτή σημειώνουν πρέπει να είναι κεντρική και θεμελιώδης στο πολιτικό σχέδιο των κομμάτων της Σοσιαλδημοκρατίας, από κοινού με την δημιουργία των απαραίτητων όρων στην κοινωνία, προκειμένου να πραγματοποιηθεί ο προοδευτικός μετασχηματισμός. Συγχρόνως, εστιάζουν την

⁷² D. Kelemen, *Μια σκοτεινή εποχή για την ευρωπαϊκή δημοκρατία. Πως θα πορευτούν οι κεντρώες δυνάμεις μέσα στο 2017;*, Foreign Affairs (Hellenic Edition), 9 Δεκεμβρίου 2016, διαθέσιμο στο: <http://www.foreignaffairs.gr/articles/71089/r-daniel-kelemen/mia-skoteini-epoxi-gia-tin-eyropaiki-dimokratia?page=show>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019.

⁷³ D. Kelemen, *Η νέα κατάσταση στην Ευρώπη: Η Ελλάδα μπορεί να φύγει από το ευρώ αλλά η Ευρωζώνη πρόκειται να επιζήσει*, Foreign Affairs (Hellenic Edition), 18 Μαΐου 2012, διαθέσιμο στο: <http://www.foreignaffairs.gr/articles/68793/r-daniel-kelemen/i-nea-katastasi-stin-eyropi>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019.

κριτική τους στην ερμηνεία της πραγματικότητας μέσα από αναχρονιστικά θεωρητικά μοτίβα, και όχι ρεαλιστικά και επίκαιρα εργαλεία θεωρητικής τεκμηρίωσης που εξασφαλίζουν αποτελεσματικές λύσεις και συνιστούν σταθεροποιητικό παράγοντα για τις εξελίξεις.

Δεύτερον, τονίζουν ότι οι συσχετισμοί δυνάμεων, είτε σε κοινωνικό είτε σε πολιτικό επίπεδο, δεν θα αλλάξουν, αν ένα κράτος – μέλος επιλέξει την αποχώρηση από τους μηχανισμούς του κοινού νομίσματος, ούτε θα δημιουργηθούν ευνοϊκότερες συνθήκες και όροι εκτός αυτής για μια ανάπτυξη με προοδευτικό και κοινωνικό πρόσημο σε αντίθεση με τις νεοφιλελεύθερες επιλογές της Ευρωπαϊκής Ένωσης.⁷⁴ Έπειτα, η κατάρρευση του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, λόγω ενδογενών δομικών αντιφάσεων και διεύρυνσης των κοινωνικών ανισοτήτων στο σύνολο του, θα λειτουργούσε περισσότερο υπονομευτικά και αρνητικά για τα αδύναμα κοινωνικά στρώματα, παρά θετικά. Η εξέλιξη αυτή συνιστά «πισωγύρισμα» στις αναλύσεις της σοσιαλδημοκρατικής διάνοησης και προσομοιάζει περισσότερο σε μια κατάσταση ανεξέλεγκτων εθνοκρατικών οικονομικών ανταγωνισμών, παρά σε μια εποχή άμβλυνσης της ανισότητας και της εξαθλίωσης των πολιτών της Ευρώπης. Εκτός των άλλων, μια τέτοια επιλογή θα δρομολογούσε την περαιτέρω συντηρητικοποίηση και αυταρχικοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και θα ευνοούσε την ανάπτυξη ακροδεξιών κινημάτων και ολοκληρωτικών αντιλήψεων σε μεγαλύτερο βαθμό από τον σημερινό.⁷⁵ Για τον λόγο αυτό είναι επιβεβλημένη η παραμονή στην ένωση και η οργάνωση πρωτοβουλιών από τις προοδευτικές δυνάμεις με προσανατολισμό την εκπόνηση εναλλακτικών σχεδίων οικονομικής και πολιτικής προόδου και την πάλη για την μετατόπιση του συσχετισμού δύναμης σε προοδευτικότερες θέσεις.

Το τρίτο επιχείρημα ταυτίζεται σε ένα βαθμό με το πρώτο και αφορά την θεωρητική και πρακτική προσπάθεια απόρριψης του αφηγήματος περί εξόδου από τους ευρωπαϊκούς μηχανισμούς. Η προσπάθεια σε αυτό το σημείο συνδυάζεται με τα αριθμητικά στοιχεία που προκύπτουν από την είσοδο των χωρών στην Ευρωπαϊκή Ένωση, και την Ευρωζώνη ιδιαίτερα, τα οποία διαψεύδουν τον ισχυρισμό για οικονομικό χάσμα ανάμεσα στις οικονομίες του Βορρά και του Νότου με βάση ένα ιστορικό συνεχές, που εκκινεί από την ίδρυση της ζώνης του κοινού νομίσματος και φτάνει έως σήμερα. Τα οικονομικά στοιχεία αποδεικνύουν

⁷⁴ Ν. Μουζέλης, Ματιές στο μέλλον: Καπιταλισμός, Σοσιαλδημοκρατία, Κοινωνικό Κράτος, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2018, σελ. 74-101.

⁷⁵ R. Cuperus, 'Social Democracy and the populist challenge' στο R. Manwaring & P. Kennedy (επιμ.), *Why the Left loses: The decline of the Centre-left in comparative perspective*, 2018, σελ. 185-203.

μια πρωτόγνωρη ανάπτυξη και πρόοδο κρατών και βελτίωση των συνθηκών ζωής των κοινωνιών, όπως η Ελλάδα, με την είσοδό τους στην ευρωζώνη σε σημείο που ορισμένες φορές έφταναν ή και ξεπερνούσαν το αντίστοιχο επίπεδο των κρατών στον ευρωπαϊκό Βορρά.⁷⁶ Η κατάσταση αυτή άλλαξε δραματικά όταν η πίστωση, τόσο προς το δημόσιο όσο και προς τους ιδιώτες, ξέφυγε από τα προβλεπόμενα όρια με αποτέλεσμα την συσσώρευση χρεών και ελλειμμάτων, την μείωση της ανταγωνιστικότητας και της παραγωγικότητας στις χώρες αυτές. Η λύση που προωθήθηκε, αντί να αμβλύνει τα προβλήματα τα διόγκωσε. Η υπέρβαση της κρίσης συντελέστηκε στη βάση μιας μονόπλευρης εφαρμογής νεοφιλελεύθερων οικονομικών πολιτικών, που αναδιάρθρωνε την οικονομία εις βάρος των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων, δηλαδή συμπίεση του εργατικού κόστους, και οδήγησε σε υψηλότερα ποσοστά φτώχειας και ανισότητας. Συνεπώς, αυτό που βλέπουμε δεν είναι μια εκ των προτέρων καταστροφική πορεία με την προσχώρηση εθνικών κρατών, σαν την Ελλάδα, στην ευρωζώνη, αλλά η αδυναμία προαναφερθέντων χωρών να προσαρμοστούν στις νέες δομές της Ευρωπαϊκής Ένωσης λόγω των εγγενών προβλημάτων των εθνικών καπιταλισμών. Σε αυτή την περίπτωση, η αλλαγή πλαισίου, δηλαδή η έξοδος από το κοινό νόμισμα, από μόνη της δεν θα μετέβαλλε ουσιαστικά την κατάσταση, αντίθετα θα την επιβάρυνε και θα δημιουργούσε πολλαπλάσια προβλήματα σε σχέση με αυτά που θα συνεπάγονταν μια παραμονή σε αυτήν.⁷⁷

Σίγουρα, λοιπόν, η εθνική αναδίπλωση ως αποτέλεσμα της εξόδου από το κοινό ευρωπαϊκό νόμισμα δεν συγκροτεί αριστερή πολιτική, ούτε διαμορφώνει τις αντικειμενικές συνθήκες ανάπτυξης και προόδου ενός κοινωνικού σχηματισμού. Άλλωστε, το νεοφιλελεύθερο μοντέλο οργάνωσης και λειτουργίας του καπιταλισμού δεν αποτελεί συνώνυμο της μετά την εκδήλωση της κρίσης εποχής, αλλά μια παγιωμένη αντίληψη για τις οικονομικές πολιτικές ήδη από την δεκαετία του 1970/80. Άρα, ο νεοφιλελευθερισμός και το αντίστοιχο μείγμα δημόσιων πολιτικών προϋπήρχε του ευρώ και θα συνεχίσει να υπάρχει, ακόμα και με την ρήξη ή την συμφωνημένη αποχώρηση από αυτό. Το ευρώ, σύμφωνα με αυτήν την αντίληψη, δεν έχει κάποια αιτιώδη σχέση με την περιοριστική οικονομική πολιτική,

⁷⁶ J. W. Muller, *Europe's perfect storm: The political and economic consequences of the Eurocrisis*, Dissent Magazine, Φθινόπωρο 2012, διαθέσιμο στο: <https://www.dissentmagazine.org/article/europes-perfect-storm-the-political-and-economic-consequences-of-the-eurocrisis>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

⁷⁷ J. W. Muller, *Can movement politics renew European democracy?*, Project Syndicate, 3 Ιανουαρίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://www.project-syndicate.org/commentary/political-movements-versus-parties-europe-by-jan-werner-mueller-2018-01?barrier=accesspaylog>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

η οποία έχει στο επίκεντρό της την μείωση των ελλειμμάτων και των χρεών, αλλά λειτουργεί ως ένα μέσο για την εφαρμογή και την εμπέδωσή της.⁷⁸

Με αυτά τα δεδομένα, πολλοί διανοούμενοι του αριστερού ευρωπαϊσμού, αν και από διαφορετικές παραδόσεις, μεταξύ των οποίων ο T. Piketty, ο A. Gamble και ο H. Meyer, υποστηρίζουν ότι μια προοδευτική στρατηγική πρέπει να συναρθρώνεται γύρω από δύο μεγάλους στόχους, οι οποίοι θα διασφαλίζουν μια διαλεκτική σχέση ανάμεσά τους. Ο πρώτος στόχος συνδέεται με το εθνικό πεδίο και αφορά τον τερματισμό της νοοτροπίας που διευρύνει την αναδιάρθρωση του πλούτου και της εξουσίας προς τα υψηλότερα κοινωνικά στρώματα.⁷⁹ Παράλληλα, πρέπει να πλαισιώνεται από την προσπάθεια για την ενίσχυση του κράτους πρόνοιας, την διεύρυνση της κοινωνικής προστασίας και την εμπέδωση της κοινωνικής δικαιοσύνης. Ο δεύτερος στόχος αφορά το μακροεπίπεδο, δηλαδή την Ευρωπαϊκή Ένωση, και στοχεύει στην αναδιάταξη των συσχετισμών δύναμης στο εσωτερικό της σε προοδευτικότερες θέσεις και στην επαναθεμελίωση της στις αρχές της αλληλεγγύης, της δημοκρατίας, της ισότητας και της κοινωνικής προόδου.⁸⁰ Όλοι συμφωνούν, συμπληρωματικά, στην άρνηση συγκατάθεσης σε μονομερείς ενέργειες που θα πλήξουν και τον πυρήνα της Ε.Ε. και τα ίδια τα κράτη - μέλη. Σε αντίθεση με τις ευρωσκεπτικιστικές φυγόκεντρες τάσεις που θεωρούν τις ρήξεις κεντρικό στοιχείο της μετάβασης σε ένα εναλλακτικό προγραμματικό σχέδιο, η θέση του προοδευτικού ευρωπαϊσμού διακρίνεται από μια προγραμματική μετριοπάθεια και μια προσπάθεια γείωσης του πολιτικού σχεδίου στις ρεαλιστικές συνθήκες του παρόντος, αντιλαμβανόμενος τα αποτελέσματα από μια πιθανή εμπλοκή ή σύγκρουση. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι δεν συμβαδίζουν με την φυγή από την ευρωζώνη, αλλά προκρίνουν μια επαναδιαπραγμάτευση στα πλαίσια αυτής, αξιοποιώντας την βούληση και το συμφέρον των κυρίαρχων δυνάμεων να συνεχιστεί η λειτουργία της νομισματικής ένωσης.

⁷⁸ H. Dixon, *Η Ελλάδα, το ευρώ και ο «τρίτος» δρόμος για την Ευρώπη*, Foreign Affairs, 26 Οκτωβρίου 2011, διαθέσιμο στο: <https://www.foreignaffairs.gr/articles/68496/hugo-dixon/i-ellada-to-eyro-kai-o-tritos-dromos-gia-tin-eyropi>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019. Επίσης, βλέπε H. Dixon, *Ελευθερώστε το χρήμα*, Foreign Affairs, 29 Οκτωβρίου 2014, διαθέσιμο στο: <https://www.foreignaffairs.gr/articles/70039/hugo-dixon/eleytheroste-to-xrima>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

⁷⁹ M. Boujou, L. Chancel, A. L. Delatte, T. Piketty, G. Sacriste, S. Hennette & A. Vauchez, *Democratizing Europe: by taxation or by dept?*, Social Europe, 11 Φεβρουαρίου 2019, διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/democratising-europe>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

⁸⁰ H. Meyer, *Reviving the promise of prosperity in the European Union*, Research Essay for Social Europe, Δεκέμβριος 2016. και στο A. Gamble, *όπ.αν.*, σελ. 26-29.

3.3 Η Σοσιαλδημοκρατία από την σκοπιά του «προοδευτικού ευρωπαϊσμού»: Συγκλίσεις, αποκλίσεις και στάσεις απέναντι στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Τα τελευταία χρόνια φάνηκε να παραμερίζεται η λογική του αμοιβαίου συμφέροντος πάνω στο οποίο οικοδομήθηκε η Ευρωπαϊκή Ένωση και η κοινή δράση για την οικονομική σύγκλιση. Το κομβικό ερώτημα, σύμφωνα με τους κύκλους της προοδευτικής διανόησης, δεν είναι πλέον αν η Ευρωζώνη είναι σε θέση να αποφύγει έναν φαύλο κύκλο δημοσιονομικών και χρηματοοικονομικών κρίσεων. Η μεγάλη πρόκληση για την Ε.Ε. είναι αν η νομισματική ένωση θα βγει ενισχυμένη από την παρούσα κρίση. Όπως σημειώνει ο αναλυτής των Financial Times, M. Wolf, «το θέμα είναι περισσότερο πολιτικό παρά οικονομικό. Είναι εφικτό μια νομισματική ένωση να επιβιώσει από εθνικές χρεοκοπίες. Το ερώτημα είναι κατά πόσο τα μέλη που μετέχουν σε αυτήν θεωρούν ότι κάτι τέτοιο τα συμφέρει. Η δυσκολία για τις χώρες με πλεονάσματα είναι ότι πρέπει να χρηματοδοτούν εκείνες που έχουν ελλείμματα. Η δυσκολία για τις χώρες με ελλείμματα είναι ότι το να εγκαταλείψουν την Ευρωζώνη τις φέρνει αντιμέτωπες με νέες κρίσεις χρέους».⁸¹ Η χρηματοπιστωτική κρίση ανέδειξε, όπως φαίνεται από την παραπάνω τοποθέτηση, την κρίση διακυβέρνησης που υπάρχει σήμερα στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την αμηχανία μπροστά στα διλήμματα του νέου παγκοσμιοποιημένου κόσμου. Φανέρωσε, επίσης, ότι πολλοί από τους ευρωπαίους ηγέτες δείχνουν να ξεχνούν πως λόγω του ευρώ η Ε.Ε. γνώρισε δέκα χρόνια ικανοποιητικής ανάπτυξης, αύξησης της απασχόλησης και μεγιστοποίησης των επενδύσεων σε ικανοποιητικό ποσοστό. Σήμερα, η Ε.Ε., ωστόσο, βρίσκεται παγιδευμένη σε μια αντιφατική κατάσταση, έχοντας τη δυνατότητα να χαράξει κοινή νομισματική πολιτική στην ευρωζώνη αλλά δίχως να μπορεί, ταυτόχρονα, να συντονίσει την οικονομική και δημοσιονομική πολιτική των κρατών-μελών της. Είναι προφανές ότι η συνεχιζόμενη εφαρμογή αντικρουόμενων στρατηγικών μεταξύ των «27» δεν μπορεί να διαιωνιστεί σε μια ενιαία αγορά με κοινό νόμισμα. Αυτό είναι και το βασικό επίδικο στο διάλογο που αναπτύχθηκε, από κοινού με τον προσανατολισμό της ευρωπαϊκής κοινότητας μετά την οικονομική ύφεση.

Η Ευρώπη βρίσκεται ενώπιον ενός μεγάλου διλήμματος στην ιστορία της. Είναι αντιμέτωπη με τρεις επιλογές, όπως υποστηρίζει ο πρώην πρωθυπουργός της Ισπανίας F.

⁸¹ M. Wolf, *Emmanuel Macron and the battle for the Eurozone*, Financial Times, 16 Μαΐου 2017, διαθέσιμο στο: <https://www.ft.com/content/b8a0c2a4-3724-11e7-bce4-9023f8c0fd2e>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

González⁸²: Η πρώτη επιλογή είναι να συνεχίσει να ενεργεί όπως παλιά, αντιμέτωπη με ανεξέλεγκτες καταιγίδες από τη μία ημέρα στην άλλη, οι οποίες θα κλιμακώνονται από αλληλοσυγκρουόμενα, βραχυπρόθεσμα πολιτικά συμφέροντα που θα προκαλούν εθνικιστικές εντάσεις και κλίμα ευρω-σκεπτικισμού.⁸³ Σε αυτό το ενδεχόμενο είναι προφανές ότι οι ευρωπαίοι πολίτες θα στραφούν εναντίον δομικών μεταρρυθμίσεων, θεωρώντας ότι επιβάλλονται από εξωγενείς παράγοντες μόνον για την αποκατάσταση της εμπιστοσύνης των αγορών. Η δεύτερη επιλογή προσανατολίζεται στην επιστροφή στο παρελθόν. Να υποκύψει, δηλαδή, σε πιέσεις για την επαναφορά της Ε.Ε. στο καθεστώς μιας ελεύθερης ζώνης εμπορικών συναλλαγών, χωρίς την ύπαρξη κοινού νομίσματος και εσωτερικής αγοράς. Αυτό, ουσιαστικά, σημαίνει ότι κάθε κράτος-μέλος της Ευρωζώνης θα υιοθετήσει εκ' νέου το νόμισμά του και θα καταφύγει στη βραχυπρόθεσμη λύση της υποτίμησης αντί να εφαρμόσει μακροπρόθεσμες πολιτικές για να αναβαθμίσει την ανταγωνιστικότητά του. Τελευταία, αλλά πιο αποτελεσματική και προοδευτική επιλογή είναι να χαράξει με αποφασιστικότητα το δρόμο της «ομοσπονδιοποίησης» των οικονομικών και δημοσιονομικών πολιτικών. Κατά την άποψη του πρώην πρωθυπουργού της Ισπανίας, αυτή είναι η σωστή πορεία για την Ε.Ε. και την έξοδό της από τη χρηματοπιστωτική κρίση, ορίζοντας τη δική της τύχη σε μια ανταγωνιστική παγκόσμια οικονομία.⁸⁴ Προς αυτή την κατεύθυνση, λοιπόν, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο μπορεί να παίξει καθοριστικό ρόλο στη δημιουργία μιας ομοσπονδίας δυνάμεων στην οικονομική και δημοσιονομική πολιτική, αποκτώντας μια ενιαία φωνή και προτείνοντας τις απαραίτητες αλλαγές ώστε να προσαρμοστούν οι συνθήκες της ΕΕ στα νέα δεδομένα.

Συνεχίζει, μάλιστα, επισημαίνοντας ότι η επιφυλακτικότητα εκ' μέρους οποιουδήποτε κράτους απέναντι σε αυτή την κατεύθυνση δεν πρέπει να αποθαρρύνει τη βούληση όσων θέλουν να ακολουθήσουν αυτό το μονοπάτι. Η έξοδος από τη σημερινή κρίση και η πορεία προς τα εμπρός απαιτεί την εφαρμογή ορισμένων μεγάλων μεταρρυθμίσεων αναφορικά με τη δομή των ευρωπαϊκών μηχανισμών και την άσκηση της οικονομικής πολιτικής. Η μία άκρη

⁸² F. Gonzalez, *How to calm the E.U.'s turmoil*, The New York Times, 7 Ιανουαρίου 2011, διαθέσιμο στο: <https://www.nytimes.com/2011/01/08/opinion/08iht-edgonzales08.html>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

⁸³ F. Gonzalez, V.G. D' Estaing & M. Bonvicini, *Por una conciencia europea*, El Pais, 10 Σεπτεμβρίου 2012, διαθέσιμο στο: https://elpais.com/elpais/2012/07/11/opinion/1341997592_372384.html, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

⁸⁴ F. Gonzalez, *Los nacionalismos contra la Unión*, El Pais, 30 Απριλίου 2012, διαθέσιμο στο: https://elpais.com/elpais/2012/04/29/opinion/1335715204_402663.html, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019. Επίσης, βλέπε F. Gonzalez, *Europa: crisis y respuesta*, El Pais, 12 Νοεμβρίου 2011, διαθέσιμο στο: https://elpais.com/internacional/2011/11/12/actualidad/1321129191_280841.html, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

αυτής της πολιτικής επικεντρώνεται στην ομογενοποίηση του κανονιστικού πλαισίου για την ρύθμιση και τον έλεγχο των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων που λειτουργούν στην Ευρωπαϊκή Ένωση.⁸⁵ Είναι παράδοξο σημειώνει, ότι τα κράτη μέλη διατηρούν διαφορετικούς κανόνες σε αυτό τον κοινό και ολοκληρωμένο χώρο, όπου τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα λειτουργούν ελεύθερα. Η απουσία ομοιογενούς ρύθμισης, αν δεν επιλυθεί σύντομα, θα δημιουργήσει τους όρους και θα πυροδοτήσει πολύ γρήγορα τις επόμενες χρηματοπιστωτικές κρίσεις, οι οποίες θα απειλήσουν ακόμα και την ύπαρξη της ενωμένης Ευρώπης.⁸⁶

Στην ίδια κατεύθυνση, κινείται η πρότασή του για διατήρηση των αντικυκλικών δημοσιονομικών πολιτικών με σκοπό την επέκταση της ανάκαμψης. Πρόκειται για μια ουσιαστική δυνατότητα που διατηρούν τα κράτη – μέλη για την τόνωση της πραγματικής παραγωγικής οικονομίας, είτε εντός της Ευρώπης ή στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής.⁸⁷ Χαρακτηριστικό παράδειγμα για τον F. Gonzalez αποτελεί η κυβέρνηση του B. Obama, η οποία πρωτοστάτησε στην εφαρμογή αντικυκλικών πολιτικών προκειμένου να αναστρέψει την αργή ανάκαμψη της οικονομικής δραστηριότητας. Στο ίδιο πλαίσιο, συνεπαγόμενα, πρέπει να κινητοποιηθεί και η Ευρώπη διατηρώντας μια επιφύλαξη. Χώρες, όπως η Ελλάδα ή η Ισπανία που έχουν εξαντλήσει τη φορολογική τους ευχέρεια, είναι αναγκασμένες να ακολουθήσουν ισχυρές προσαρμογές με την περικοπή των προϋπολογισμών, ενώ άλλες, όπως η Γερμανία ενδεχομένως, πρέπει να δραστηριοποιηθούν ενεργά. Η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων και το Ευρωπαϊκό Ταμείο Επενδύσεων, ακολούθως και υποστηρικτικά, πρέπει να συμμετέχουν σε αυτή την προσπάθεια τόνωσης μέσω της ανάπτυξης βασικών υποδομών, συμπεριλαμβανομένης της ενέργειας και των νέων τεχνολογιών, που θα δημιουργήσουν θέσεις εργασίας αυξάνοντας έτσι την παγκόσμια ανταγωνιστικότητα της Ευρώπης.

Από την άλλη πλευρά του ίδιου πολιτικού σχεδίου έχουμε να κάνουμε με την αναγκαιότητα για καθολική εφαρμογή κοινών οικονομικών και δημοσιονομικών πολιτικών. Οι διάφορες χώρες πρέπει να συμφωνήσουν σε συγκεκριμένες απαιτήσεις για το ισοζύγιο πληρωμών και να εναρμονίσουν την φορολογία τους τόσο στο εσωτερικό των χωρών όσο και απέναντι στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα.⁸⁸ Μια τέτοια κίνηση ευνοεί την υιοθέτηση βαθιών διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων από τα επιμέρους κράτη, όπως η μεγαλύτερη ευελιξία στις

⁸⁵ Στο ίδιο.

⁸⁶ Στο ίδιο.

⁸⁷ F. Gonzalez, *Garantía de convivencia*, El Pais, 6 Δεκεμβρίου 2018, διαθέσιμο στο: https://elpais.com/elpais/2018/12/05/opinion/1544031394_526596.html, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

⁸⁸ Στο ίδιο.

αγορές εργασίας, ώστε να λειτουργήσουν ενισχυτικά στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας. Τα παραπάνω, ακόμα και η ευελιξία στην αγορά εργασίας που προτείνεται, δεν αμφισβητούν τα κοινωνικά δικαιώματα που αποκτήθηκαν τις προηγούμενες δεκαετίες αλλά συνιστούν σύγχρονες απαντήσεις στα αναδυόμενα προβλήματα από την παγκοσμιοποίηση. Αναπτύσσοντας την επιχειρηματολογία του, ο πρώην σοσιαλιστής Πρωθυπουργός της Ισπανίας προσπαθεί, πρώτον, να καταστήσει σαφές ότι ο στόχος είναι να διατηρηθεί και όχι να εξαλειφθεί το μοντέλο της ευρωπαϊκής κοινωνικής συνοχής και, δεύτερον, να υπογραμμίσει την ανάγκη ρύθμισης του χρηματοπιστωτικού συστήματος προκειμένου να εξυπηρετεί την παραγωγική οικονομία και όχι την κερδοσκοπική συμπεριφορά.

Το σχέδιο για την ανταγωνιστικότητα και την ρύθμιση της παγκοσμιοποίησης που προτείνει ο F. Gonzalez δεν αποκλίνει ούτε από την τήρηση της δημοσιονομικής πειθαρχίας με τον τρόπο που εφαρμόστηκε στην Ευρωπαϊκή ζώνη ούτε από τις απόψεις για την πρωτοκαθεδρία της ανταγωνιστικότητας στο οικονομικό πεδίο. Αυτό υπονοεί σε σειρά άρθρων του, ο τωρινός σοσιαλιστής Πρωθυπουργός της Ισπανίας, P. Sanchez, ο οποίος στέκεται εξίσου στην απουσία αναπτυξιακής διάστασης σε τέτοιου είδους προγραμματικές σκέψεις.⁸⁹ Αφενός, θεωρεί ότι η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας μπορεί να συμβάλει μακροπρόθεσμα στην αναπτυξιακή διαδικασία μιας χώρας, αφετέρου όμως αυτό δεν μπορεί να επιτευχθεί αν δεν επιλυθεί το πρόβλημα της ανισομερούς κατανομής των πλεονασμάτων εντός της Ε.Ε. και δεν αντιστραφεί η συνθήκη που επιβάλει την μονοδιάστατη περιοριστική πολιτική. Σε αυτό το πλαίσιο, κρίνει απαραίτητη την άμεση παρέμβαση της Ένωσης, είτε μέσω μεταφοράς πόρων του προϋπολογισμού (μέσω δομικών μεταρρυθμίσεων) είτε με την αξιοποίηση άλλων μέσων, όπως το αναπτυξιακό ευρωομόλογο, ώστε να ανακοπεί η υφεσιακή πορεία των κρατών – μελών και να επανέλθει η ισορροπία ανάμεσά τους.

Προτείνει, λοιπόν, και συμπαρατάσσεται με τον Γάλλο οικονομολόγο T. Piketty στο σχέδιο για τη δημοκρατική επαναθεμελίωση της Ε.Ε. προσδοκώντας τη βαθύτερη ενοποίηση στην κατεύθυνση της πιο ολοκληρωμένης οικονομικής και τελικά πολιτικής ένωσης.⁹⁰ Εκεί συναντάμε απόψεις, όπου επιχειρούν τη διόρθωση της αρχιτεκτονικής της οικονομική και νομισματική Ένωσης, καθώς λειτουργούσε περισσότερο ως νομισματική και πολύ λιγότερο ως οικονομική και δημοσιονομική συνεργασία. Όσο υπήρχε παγκόσμια ευφορία στις

⁸⁹ P. Sanchez, *La España que queremos*, El Pais, 11 Δεκεμβρίου 2015, διαθέσιμο στο: https://elpais.com/elpais/2015/12/10/opinion/1449767059_930786.html, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

⁹⁰ P. Sanchez, *Garantía de cambio*, El Pais, 21 Μαΐου 2016, διαθέσιμο στο: https://elpais.com/politica/2016/05/20/actualidad/1463766208_340118.html, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

χρηματοπιστωτικές αγορές αυτό το σημαντικό κενό αρχιτεκτονικής δεν δημιουργούσε πρόβλημα. Οι χρηματοπιστωτικές αγορές ανακύκλωναν χωρίς προβλήματα τα πλεονάσματα των ώριμων οικονομιών του ευρωπαϊκού βορρά προς τις λιγότερο ώριμες οικονομίες του ευρωπαϊκού νότου. Αυτή η διαδικασία έληξε με την κατάρρευση της Lehman Brothers το 2008, την αποκάλυψη των δημοσιονομικών προβλημάτων της Ελλάδας και των προβλημάτων των τραπεζών της Ιρλανδίας και άλλων κρατών-μελών.

Επίσης, τάσσεται υπέρ μιας μετριοπαθούς αλλά προοδευτικής οικονομικής ευρωπαϊκής πολιτικής με σεβασμό στην δημοσιονομική σταθερότητα και τις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις για την βελτίωση της παραγωγικότητας της εργασίας.⁹¹ Από κοινού με τον T. Piketty, αφού επαναλαμβάνει την αξία μιας ήπιας και σταδιακής εξυγίανσης των δημόσιων οικονομικών, επισημαίνει την ανάγκη η πολιτική αυτή να συνοδεύεται από αναπτυξιακά μέτρα όπως η ενίσχυση των επενδύσεων, δημόσιων και ιδιωτικών, και η ισχυρή κοινωνική προστασία. Στο πλαίσιο αυτό ασκεί έντονη κριτική απέναντι σε λαϊκιστικά κόμματα λόγω των ανεδαφικών τους υποσχέσεων και της αδυναμίας τους να προσαρμόζονται στις σύγχρονες συνθήκες. Η κριτική εστιάζεται κυρίως στην σχεδιαζόμενη υπέρογκη αύξηση των δημοσίων δαπανών και στην συγκρουσιακή διάθεση που σχεδόν μόνιμα επιδεικνύουν στην προώθηση δομικών αλλαγών.⁹² Το γεγονός αυτό αξιοποιείται ώστε να αναδείξει ως πρωταρχικής σημασίας άξονα για την έξοδο από την κρίση την συναίνεση, τον συμβιβασμό και την διαβούλευση μεταξύ των πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων όχι μόνο σε εθνικό επίπεδο αλλά και σε ευρωπαϊκό.

Χαρακτηριστικά πιστεύει, ότι η Ευρώπη πρέπει να επιστρέψει στο πετυχημένο μεταπολεμικό μείγμα, όπου συνυπήρχε ο ισορροπημένος συνδυασμός δημιουργίας πλούτου, αφενός, και η κοινωνική συνοχή μέσω δημόσιων πολιτικών για την ανακατανομή πόρων, αφετέρου. Προκειμένου να επιτευχθεί κάτι τέτοιο και να ελαχιστοποιηθούν οι πιθανότητες για νέες χρηματοπιστωτικές κρίσεις, ο Ισπανός πολιτικός, θεωρεί αναγκαία συνθήκη τα υψηλά αποθεματικά των ευρωπαϊκών τραπεζών και την εφαρμογή νέων φόρων για να καλυφθούν μελλοντικά δημόσια μέτρα διάσωσης.⁹³ Κατά δεύτερον, στον τομέα της

⁹¹ P. Sanchez, *Reformas para el progreso*, El Pais, 25 Φεβρουαρίου 2016, διαθέσιμο στο: https://elpais.com/elpais/2016/02/24/opinion/1456343679_513978.html, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

⁹² P. Sanchez & T. Piketty, *Una nueva agenda politica para Europe*, El Pais, 24 Ιανουαρίου 2015, διαθέσιμο στο: https://elpais.com/elpais/2015/01/23/opinion/1422017349_081519.html, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

⁹³ P. Sanchez, *Con la Constitución*, El Pais, 5 Δεκεμβρίου 2015, διαθέσιμο στο: https://elpais.com/politica/2015/12/05/actualidad/1449344296_853355.html, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

μακροοικονομίας, διαφωνεί με την αυστηρή διαδικασία δημοσιονομικής εξυγίανσης που ξεκίνησε το 2010, καθώς ενίσχυσε το οικονομικό χάσμα και κατέστρεψε περαιτέρω την ανάκαμψη της οικονομικής δραστηριότητας, αντί να σταθεροποιήσει το σύστημα. Η ανάγκη μείωσης των δημοσίων ελλειμμάτων, όπως καταγράψαμε και πρωτύτερα, σε χώρες όπως η Ελλάδα, η Πορτογαλία ή η Ισπανία θα έπρεπε να ήταν πιο σταδιακή, πιο ομαλή⁹⁴ και να αποφευχθεί η μεγάλη προσαρμογή. Στο σημείο αυτό εντοπίζουμε μία από τις καθοριστικές διαφωνίες με τον F. Gonzalez, καθώς ο τελευταίος επιμένει αταλάντευτα στους όρους της δημοσιονομικής πειθαρχίας όπου χρειάζεται και δίχως διαφοροποιήσεις από τον πυρήνα της ευρωπαϊκής πολιτικής.

Ωστόσο, ο P. Sanchez μετουσιώνει την κριτική του απέναντι στην εφαρμοζόμενη πολιτική και τους υποστηρικτές της σε ένα σχέδιο για τον προοδευτικό μετασχηματισμό της Ευρωζώνης. Αυτό στηρίζεται σε τρεις βασικούς πυλώνες: πρώτον, στην αμοιβαιοποίηση του χρέους των κρατών – μελών, δεύτερον, στη δημιουργία ενός πραγματικού προϋπολογισμού και ενός Υπουργείου Οικονομικών της Ευρωζώνης (πρόταση με την οποία συμφωνεί και ο E. Macron, μέσω του προσφάτως εκδιδόμενου μανιφέστου του για την «Ευρωπαϊκή Αναγέννηση»)⁹⁵ που, όπως και στις Ηνωμένες Πολιτείες, θα μπορεί να πραγματοποιεί μεταβιβάσεις σε χώρες με χαμηλότερο κατά κεφαλήν εισόδημα ή σε οικονομικά δυσχερέστερη θέση και, τρίτον, στη σταδιακή εναρμόνιση των δημοσιονομικών κανόνων και των κοινωνικών πολιτικών.⁹⁶ Η επιτυχής λειτουργία των συγκεκριμένων πυλώνων όμως, εξαρτάται από την καθιέρωση της παρακάτω δέσμης άμεσων μέτρων: το πρώτο αφορά την προστασία της εργασίας, ανακόπτοντας τη διεύρυνση της ευελιξίας, και τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας που θα προέρχονται από δυναμικούς / καινοτόμους τομείς της οικονομίας, το δεύτερο επικεντρώνεται στη φορολογική μεταρρύθμιση και την εξάλειψη μέσω αυτής της φοροδιαφυγής και της φοροαποφυγής ενώ το τρίτο θέτει στο επίκεντρο την ενίσχυση του κράτους πρόνοιας και την αύξηση των δημόσιων δαπανών για την ενίσχυση της εκπαίδευσης και της υγείας. Σαφώς επηρεασμένος από τις αντίστοιχες προτάσεις του Piketty, ο Sanchez προωθεί ένα ριζοσπαστικό πρόγραμμα που τον κατατάσσει με βεβαιότητα στο αριστερό τμήμα της Σοσιαλδημοκρατίας και τον φέρνει σε διάσταση με πιο μετριοπαθείς τάσεις σαν αυτή που εκπροσωπεί στην Ισπανία ο F. Gonzalez.

⁹⁴ P. Sanchez, *The challenge of Europe: Growth and social cohesion*, Progressive Post, 9 Νοεμβρίου 2017, διαθέσιμο στο: <https://progressivepost.eu/spotlights/challenge-europe-growth-social-cohesion>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

⁹⁵ E. Macron, *For European renewal*, διαθέσιμο στο <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2019/03/04/for-european-renewal.en>, επίσκεψη 16 Μαρτίου 2019.

⁹⁶ Στο ίδιο.

Το ίδιο αφήγημα αναπαράγει ο P. Rasmussen σε άρθρα που συνυπογράφει με την Λ. Κατσέλη, τον L. Visentini και τον N. Schmit. Κατ' αρχήν εκκινούν από την παραδοχή πως η κρίση που είναι σε εξέλιξη δεν είναι μόνο κοινωνική και περιβαλλοντική.⁹⁷ Είναι, ακόμα, οικονομική, πολιτική και σε μία της διάσταση ευρωπαϊκή. Οι πέντε κρίσεις αλληλοτροφοδοτούνται μεταξύ τους και καμία δυνατότητα υπέρβασης δεν θα παρουσιαστεί αν δεν αντιστραφεί η αυξανόμενη ανισότητα και δεν αλλάξει ο τρόπος λειτουργίας του οικονομικού συστήματος. Χωρίς ριζικές αλλαγές τονίζουν, οι κοινωνίες μας θα συνεχίσουν να αφήνουν εκατομμύρια ανθρώπους εκτός του συστήματος αναδιανομής, ο πλούτος θα διοχετεύεται με μεγαλύτερη ένταση στα χέρια των λίγων, οι συνθήκες εργασίας θα επιδεινώνονται και η περιβαλλοντική υποβάθμιση θα κάνει αισθητή την παρουσία της σε ολόένα και περισσότερες πτυχές της κοινωνικής ζωής.. Με αφορμή αυτές τις διαπιστώσεις συντάσσουν ένα προοδευτικό πλάνο στη βάση του οποίου ευελπιστούν να οικοδομηθεί μια δικαιότερη και πιο βιώσιμη ευρωπαϊκή κοινωνία. Σε αυτή τη μορφή της κοινωνίας, οι δημοκρατίες διαδραματίζουν έναν σταθεροποιητικό ρόλο και οι πολίτες ισορροπούν με το κεφάλαιο μέσω ισχυρών διαπραγματευτικών θεσμών, συνδικάτων και μη κυβερνητικών οργανισμών.⁹⁸ Με αυτό τον τρόπο μπορεί να εξασφαλιστεί η βιωσιμότητα της ευρωπαϊκής κοινότητας και να επανέλθει η ευημερία στους εργαζόμενους. Ως προς τους νέους και ειδικότερα τους ανέργους, μακροχρόνια η μη, προτείνεται η ισχυρή στήριξη τους μέσα από μεγάλα δημόσια επενδυτικά προγράμματα, είτε με επικεφαλής την Ε.Ε. είτε με μοχλό τα εθνικά κράτη, προκειμένου να βρουν νέες θέσεις εργασίας ή να έχουν πρόσβαση τουλάχιστον σε ποιοτική κατάρτιση μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα.

Από την άλλη, οι συγκεκριμένοι πολιτικοί και διανοούμενοι συγκλίνουν στα εξής συμπεράσματα: Αρχικά, το σημερινό ευρωπαϊκό σχέδιο δεν είναι σε θέση να οικοδομήσει μια κοινή ευημερία για όλους, πράγμα που υποδεικνύουν οι οικονομικοί δείκτες σε ολόκληρη την Ευρώπη. Βέβαια αναγνωρίζουν ότι το ευρωπαϊκό οικονομικό και κοινωνικό μοντέλο εξακολουθεί να είναι καλύτερο από το αντίστοιχο των Ηνωμένων Πολιτειών ή της Κίνας, παρ' όλο που για αρκετές δεκαετίες υπονομεύθηκε από την νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση και τις πολιτικές που παραμερίζουν την κοινωνική δικαιοσύνη. Στην συνέχεια, ασκούν σκληρή κριτική στο μοντέλο που διεύρυνε το μισθολογικό χάσμα λόγω της προσήλωσης στην ανταγωνιστικότητα και την ευελιξία της εργασίας, ενώ την ίδια στιγμή δεν

⁹⁷ L. Visentini, N. Schmit & P.N. Rasmussen, *Call to the Left*, Progressive Post, 4 Δεκεμβρίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://progressivepost.eu/spotlights/call-to-the-left>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

⁹⁸ L. Katseli & P.N. Rasmussen, *We need a different vision for Europe*, Progressive Post, 19 Δεκεμβρίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://progressivepost.eu/election-analysis/we-need-different-vision-europe>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

αποφεύγουν να καυτηριάσουν την «απαράδεκτα» υψηλή ανεργία των νέων ανθρώπων.⁹⁹ Ως εκ τούτου, υπάρχει μια αυξανόμενη αίσθηση απογοήτευσης και θυμού μεταξύ εκείνων που θεωρούν τους εαυτούς τους ως χαμένους της οικονομικής αλλαγής. Ο φόβος της πτώσης του βιοτικού επιπέδου, που εξαπλώνεται σε αυτές τις περιπτώσεις ραγδαία ανάμεσα στις μεσαίες τάξεις, τροφοδοτεί με την σειρά του τα λαϊκιστικά και αυταρχικά ρεύματα που ολοένα και μαζικοποιούνται στο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι. Αυτή η οικονομική και κοινωνική κρίση καταλήγουν υπονομεύει, όχι μόνο το ευρωπαϊκό σχέδιο, αλλά και το δημοκρατικό σύστημα. Γίνεται εν' τέλει μια πραγματική πολιτική κρίση.¹⁰⁰

Συμπερασματικά, εντοπίζουν ως κρίσιμο ορόσημο για την αλλαγή πορείας τις Ευρωεκλογές του 2019, όπου και κρίνεται ο προσανατολισμός της Ένωσης. Αν δεν επιτευχθεί με αυτή την ευκαιρία η αναγκαία μετάβαση σε ένα κοινωνικά και περιβαλλοντικά αειφόρο αναπτυξιακό μοντέλο, τότε η τεχνολογική επανάσταση με επίκεντρο την ψηφιοποίηση και της αυτοματοποίηση της οικονομίας θα λάβει αρνητικό πρόσημο λόγω των εξαιρετικά εύθραυστων αγορών εργασίας.¹⁰¹ Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η «δίκαιη μετάβαση» και η «προοδευτική ρύθμιση» πρέπει να επιτευχθεί με όλα τα διαθέσιμα μέσα και σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες. Με τις προσεχείς ευρωπαϊκές εκλογές, επίσης, υπερτονίζεται η ανάγκη να υπερβούμε τις τρέχουσες συντηρητικές ηγεσίες της Ε.Ε., οι οποίες δεν είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τις προκλήσεις των τετραπλών κρίσεων - οικονομικές, κοινωνικές, περιβαλλοντικές και πολιτικές – και το νεοφιλελεύθερο μοντέλο που ενισχύει αντί να αμβλύνει τις κοινωνικές ανισότητες. Η αλλαγή κατεύθυνσης της Ευρώπης πρέπει να θέσει ως ύψιστη προτεραιότητα την βιώσιμη ευημερία όλων και να θεσπίσει τα μέσα για την επίτευξή της. Πιο συγκεκριμένα, πρέπει να ενισχύσει τη δημοκρατική διακυβέρνηση και την λήψη των αποφάσεων, να προχωρήσει σε πιο θαρραλέες πολιτικές οικονομικού και χρηματοπιστωτικού ελέγχου, να στηρίζει εκτεταμένες οικολογικές και τεχνολογικές μεταβάσεις προς όφελος όλων, δημιουργώντας μεγάλο αριθμό ποιοτικών θέσεων εργασίας, να ενισχύσει τον κοινωνικό της χαρακτήρα μέσα από την ενδυνάμωση των προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής και, τέλος, να βελτιώσει την κατανομή του πλούτου μέσω της προοδευτικής φορολογικής πολιτικής.¹⁰²

⁹⁹ Στο ίδιο.

¹⁰⁰ Στο ίδιο.

¹⁰¹ Στο ίδιο.

¹⁰² L. Visentini, *Now is the time to make E.U. social rights a reality*, Progressive Post, 6 Φεβρουαρίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://progressivepost.eu/spotlights/now-time-make-eu-social-rights-reality>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

Μάλιστα, ο L. Visentini ως πρόεδρος των συνδικάτων που δρουν στην Ευρωπαϊκή Ένωση, επιμένει ιδιαίτερος στον ευρωπαϊκό πυλώνα των κοινωνικών δικαιωμάτων που εγκρίθηκε από όλα τα κράτη μέλη της Ε.Ε. στο Gothenburg το 2017.¹⁰³ Η διαδικασία αυτή επανέφερε στο δημόσιο διάλογο την κοινωνική διάσταση της ευρωπαϊκής κοινότητας και σηματοδότησε την αρχή μιας διαδικασίας που μπορεί να επηρεάσει θετικά τη ζωή των ανθρώπων. Θεωρεί την συγκεκριμένη εξέλιξη, πρωτίστως, ως μία ευκαιρία να πεισθούν οι ευρωπαίοι πολίτες ότι η Ε.Ε. δεν έπαψε να φροντίζει για τα συμφέροντά τους και να επιδιώκει μονίμως την κοινωνική πρόοδο. Υποστηρίζει, επιπλέον, ότι οι διαδικασίες για την υλοποίηση του κοινωνικού πυλώνα πρέπει να ξεκινήσουν άμεσα, εάν πρόκειται να αντιμετωπισθούν καίρια τα φαινόμενα της κοινωνικής αποσύνθεσης και η όξυνση των ανισοτήτων. Σε αντιδιαστολή με την σημερινή νεοφιλελεύθερη αφήγηση, η οποία έχει οδηγήσει σε απαράδεκτα επίπεδα ανεργίας, επισφάλειας, φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού, ο κοινωνικός πυλώνας εξασφαλίζει την διάσωση των οικονομιών, την αποκατάσταση των υγιών προϋπολογισμών και τη δημιουργία ποιοτικότερων θέσεων εργασίας.¹⁰⁴

Συνεπώς, η εκπόνηση μιας εναλλακτικής στρατηγικής, που θα ενσωματώνει τη βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη, δίνοντας το ίδιο επίπεδο σπουδαιότητας στα κοινωνικά και εργατικά δικαιώματα με τις οικονομικές ελευθερίες, είναι περισσότερο από ποτέ αναγκαία συνθήκη.¹⁰⁵ Ως επικεφαλής των εργατικών συνδικάτων, προτείνει μεγαλύτερη προστασία για τους αυτοαπασχολούμενους και τους ελεύθερους επαγγελματίες, καθώς και το δικαίωμα ίσων αμοιβών για ίση εργασία. «Η ίση μεταχείριση στο πλαίσιο της κινητικότητας των εργαζομένων, καθώς και η καθολική πρόσβαση στα συστήματα κοινωνικής προστασίας για όλους τους εργαζομένους, ανεξάρτητα από το καθεστώς απασχόλησής τους, πρέπει να κατοχυρωθούν στο δίκαιο της ΕΕ»¹⁰⁶ επισημαίνει. Όπως αντίστοιχα, και η μεταρρύθμιση των συστημάτων κοινωνικής πρόνοιας προκειμένου να γίνουν πιο δίκαια και πιο προοδευτικά. Άλλωστε, το δικαίωμα της κοινωνικής προστασίας και της ασφάλειας για όλους αποτελεί θεμελιώδη αρχή του ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου. Σε αυτό το πλαίσιο, υποστηρίζει με θέρμη το σχέδιο της Επιτροπής για τη σύσταση μιας Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας Εργασίας, το οποίο αν εφαρμοστεί σωστά στην πράξη, μπορεί να μειώσει την εργοδοτική παραβατικότητα, την εγκαθίδρυση των συλλογικών συμβάσεων εργασίας και την καταπολέμηση του

¹⁰³ Στο ίδιο.

¹⁰⁴ L. Visentini, *The trade union message to European leaders*, Social Europe, 22 Μαρτίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/the-trade-union-message-to-european-leaders>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

¹⁰⁵ Στο ίδιο.

¹⁰⁶ Στο ίδιο.

διασυννοριακού μισθολογικού ντάμπινγκ, ιδίως σε τομείς όπως οι κατασκευές και οι μεταφορές.

Παρατηρούμε, επομένως, πως διαμορφώνεται ένας ισχυρός πόλος εντός της Σοσιαλδημοκρατίας συναποτελούμενος από πολιτικούς και κινηματικούς δρώντες με ριζοσπαστικές τοποθετήσεις απέναντι στην νεοφιλελεύθερη εμβάθυνση της Ε.Ε. και ισχυρή προσήλωση στην επαναφορά του κοινωνικού της χαρακτήρα. Διατηρώντας πάντα τα φιλοευρωπαϊκά τους χαρακτηριστικά ακολουθούν μια διμέτωπη συγκρουσιακή στρατηγική τόσο κατά των συντηρητικών κομμάτων όσο κι' εκείνων εντός της προοδευτικής παράταξης που επιμένουν στην συνεννόηση και την προσέγγιση μαζί τους. Ανακύπτει, δηλαδή, ένα δίλημμα περί συμμαχιών το οποίο λειτουργεί εξίσου επιδραστικά με τα υπόλοιπα και λειτουργεί είτε ως παράγοντας άμβλυνσης των αντιθέσεων και είτε ως συμπυκνωτής αντιθέσεων. Προφανώς, η αντιπαράθεση γύρω από αυτή την προοπτική συμπεριλαμβάνει το σύνολο των φορέων που δραστηριοποιούνται εντός της Σοσιαλδημοκρατίας, κι' εκτός των άλλων με αυτό τον τρόπο επικαιροποιεί τον άξονα Πρόοδος-Συντήρηση.

Ως αντίδραση απέναντι σε αυτό το ρεύμα σκέψης και ως προσπάθεια ανασύστασης του Σοσιαλ-Φιλελευθερισμού (κατά τη φάση του Τρίτου Δρόμου), συγκροτείται μία τάση που γειτνιάζει περισσότερο με τα προτάγματα του κοινωνικού φιλελευθερισμού και του προοδευτικού κέντρου παρά με τις θεωρήσεις του δημοκρατικού σοσιαλισμού ή διαφορετικά της αριστερής σοσιαλδημοκρατίας. Σε αυτή την κατηγορία κατατάσσουμε τον J. Pisani-Ferry, Γάλλο οικονομολόγο και εκ' των σημαντικότερων συμβούλων του M. Valls και E. Macron, ο οποίος θεωρεί την ελληνική έκκληση για βοήθεια, τις κερδοσκοπικές επιθέσεις των αγορών στην Ευρωζώνη, την αντιστροφή των ροών κεφαλαίων προς το εξωτερικό της ευρωπαϊκής κοινότητας συμβολικές και ταυτόχρονα καταστροφικές στιγμές στην πορεία της τελευταίας.¹⁰⁷ Εξαιτίας των διαδοχικών κρίσεων αποκαλύφθηκαν τα όρια δράσης της Ε.Ε., όπως περιγράφει, και η αδυναμία να υπερβεί τις δομικές της αστοχίες προκειμένου να επινοήσει αποτελεσματικές πολιτικές. Τα κράτη - μέλη λειτούργησαν αρνητικά και ανασταλτικά στην επίλυση των νέων προβλημάτων, αφού διαφώνησαν ανάμεσά τους τόσο ως προς τη διάγνωση της συγκυρίας όσο και ως προς το περιεχόμενο των απαντήσεων. Προέκυψε, έτσι, μία ετερόκλητη σύνθεση προτάσεων, που απλώς εξασφάλισε μεσοπρόθεσμα την επιβίωση της Ένωσης και αγνόησε τα σημαντικά ζητήματα.

¹⁰⁷ J. Pisani-Ferry, *The Eurozone's Zeno paradox – and how to solve it*, VOX – CEPR Policy Portal, 10 Απριλίου 2016, διαθέσιμο στο: <https://voxeu.org/article/eurozone-s-zeno-paradox-and-how-solve-it>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

Η λογική των μισών και κοντόφθαλμων λύσεων υπήρξε κατ' αυτόν καθοριστική, καθώς ναι μεν έφεραν προσωρινή ανακούφιση, αλλά εν' τέλει απέτυχαν στην αναθεώρηση των προβληματικών πλευρών της Ευρωζώνης, ανοίγοντας το δρόμο σε νέες κρίσεις και ανισορροπίες.¹⁰⁸ Πέρα από την αμηχανία που μέμφεται συστηματικά, είναι σαφές για τον ίδιο πως κανένα από τα σχέδια που εκπονήθηκαν δεν συνέδραμαν θετικά στην εξάλειψη των αιτιών της κρίσης. Ελλείπει, μάλιστα, κοινής φορολογικής πολιτικής, ολοκληρωμένης τραπεζικής ένωσης και συντονισμένης δημοσιονομικής πολιτικής, η Ε.Ε. παραμένει έκθετη σε νέα προβλήματα και σε νέες περιπτώσεις αφερεγγυότητας ακόμα και ισχυρότερων χωρών. Η απουσία ενός συνεκτικού σχεδίου για το μέλλον και η έλλειψη σοβαρών συζητήσεων σχετικά με το πιθανό περιεχόμενό της, δεν οδηγούν στην εξάλειψη των φόβων όπως πιθανόν να πιστεύουν ορισμένοι εξηγεί ο Pisani-Ferry, αλλά στην πραγματικότητα τροφοδοτούν τις ανησυχίες των πολιτών και ενισχύουν τις φυγόκεντρες τάσεις. Σε αυτό το σημείο, μάλιστα, διαπιστώνουμε μια σύγκλιση με το ριζοσπαστικό ρεύμα στο αίτημα για περισσότερη Ευρώπη, περισσότερη ρύθμιση από τα ευρωπαϊκά όργανα και μεγαλύτερο όγκο κοινών πολιτικών. Πρόκειται, δηλαδή, για μία προσπάθεια που τάσσεται υπέρ του φεντεραλισμού και της μεγαλύτερης δυνατής ολοκλήρωσης σε όλα τα επίπεδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ωστόσο, κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, σημειώθηκαν και ορισμένες θετικές εξελίξεις προς την κατεύθυνση της ολοκλήρωσης της Ε.Ε.. Η πρώτη εξ' αυτών είναι η δημιουργία του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας (E.S.M.), η δεύτερη αφορά την ομογενοποίηση των κανόνων για την επιτήρηση και την εποπτεία των χωρών και η τρίτη συνδέεται με την εκκίνηση των διαδικασιών για την σύσταση της τραπεζικής ένωσης. Σύμφωνα με τον αναλυτή που παρακολουθούμε εδώ, η δημιουργία ενός μηχανισμού διαχείρισης των κρίσεων ήταν απαραίτητη προσθήκη στο ευρωπαϊκό σύστημα διακυβέρνησης για να δρα άμεσα σε περιπτώσεις κρίσεων και να λειτουργεί υποβοηθητικά στο ξεπέρασμά τους. Οι πολιτικές προδιαγραφές του μηχανισμού μπορεί να τέθηκαν σε αμφισβήτηση λόγω της απουσίας λογοδοσίας, αλλά η ρύθμιση της οικονομικής βοήθειας αποδείχθηκε αποτελεσματική. Όμως, αναρωτιέται για την μορφή και το μέλλον αυτής της προσπάθειας. Γι' αυτό τον λόγο προχωράει στην παρουσίαση της δικής του πρότασης, η οποία συνοψίζεται στα εξής: Ο έκτακτος μηχανισμός σταθερότητας και διαχείρισης οικονομικών κρίσεων να μετεξελιχθεί σε ένα Ευρωπαϊκό Νομισματικό Ταμείο (με

¹⁰⁸ J. Pisani-Ferry, *Euro area reform: An anatomy of the debate*, VOX – CEPR Policy Portal, 2 Οκτωβρίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://voxeu.org/article/euro-area-reform-anatomy-debate>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

αποσπώμενο προσωπικό σε περιόδους αναταραχής), που θα απολαμβάνει μεγαλύτερη πολιτική αυτονομία και θα λογοδοτεί στο κοινοβούλιο. Οι αποφάσεις για την παροχή βοήθειας θα πρέπει να λαμβάνονται από ειδική πλειοψηφία και όχι με ομοφωνία, ενώ η Ευρωζώνη θα πρέπει να επανεξετάσει και να αυστηροποιήσει τις προϋποθέσεις για συνδρομή των κρατών - μελών με οικονομικούς πόρους.¹⁰⁹

Έπειτα, το σύστημα χρηματοπιστωτικής εποπτείας έχει συσσωρεύσει πληθώρα διαδικασιών δημοσιονομικής, οικονομικής και χρηματοπιστωτικής παρέμβασης που το καθιστούν πολύπλοκο και δυσκίνητο. Ως εκ' τούτου, προέχει η απλοποίηση του και η λειτουργικότητα του δίχως καθυστερήσεις και εμπόδια. Από οικονομική άποψη, η δημιουργία ενός τέτοιου μηχανισμού εποπτείας για τις τράπεζες αποτελεί σημαντική μεταρρύθμιση, παρά το γεγονός ότι δεν έχει αποφέρει ακόμα πολλά. Από δημοσιονομική άποψη επίσης, πρέπει να επενδυθεί με αξιοπιστία και συνοχή αποτρέποντας την παρέκκλιση από τους κανόνες του και την εισαγωγή κάποιας ευελιξίας στην εφαρμογή του. Σημαντικό στοιχείο αυτής της μεταρρύθμισης είναι ο τρόπος με τον οποίο θα «εθνικοποιηθούν» οι πολιτικές για τη δημοσιονομική πειθαρχία και την σύγκλιση των φορολογικών συστημάτων.¹¹⁰ Εδώ, ο Pisani-Ferry προτείνει την αποκέντρωση των αντίστοιχων μηχανισμών και την εγκαθίδρυση σε εθνικό επίπεδο ανεξάρτητων συμβουλίων για την εξασφάλιση της ανταγωνιστικότητας και της διαμόρφωσης της φορολογίας. Η αρμοδιότητα των εθνικών φορολογικών συμβουλίων θα πρέπει να εμπλουτιστεί με ζητήματα που συσχετίζονται με την εκτίμηση των φόρων και των φορολογικών εσόδων, τις προβλέψεις δαπανών, την κοστολόγηση των μέτρων που προβλέπονται στον προϋπολογισμό και την ανάλυση βιωσιμότητας του χρέους. Συμπληρωματικά, τα συγκεκριμένα συμβούλια θα πρέπει να συντονιστούν και να συνδεθούν περισσότερο με τις εθνικές κυβερνήσεις, ούτως ώστε οι τελευταίες να κινούνται στα όρια των κανόνων και των κοινών πρακτικών. Αντίστοιχα, μπορούν να λειτουργήσουν ως ρυθμιστές του ανταγωνισμού και να μεριμνήσουν για τη διατήρηση των υψηλών επιπέδων του σε τοπικό επίπεδο.

Οι ριζοσπαστικές, όπως τις αποκαλεί, προτάσεις τέτοιου τύπου προσανατολίζονται προς την κατεύθυνση της αποκέντρωσης και την μετάθεση της ευθύνης στην εθνική πολιτική. Ο A. Mody, μεταξύ άλλων, υποδηλώνει ότι οι κυβερνήσεις θα πρέπει να παραμείνουν ελεύθερες να συμπεριφέρονται όπως επιθυμούν, υπό την προϋπόθεση ωστόσο, ότι η ρήτρα διάσωσης θα είναι αυστηρή και θα συνεπάγεται άμεσα μέτρα προς την δημοσιονομική

¹⁰⁹ Στο ίδιο.

¹¹⁰ Στο ίδιο.

συμμόρφωση.¹¹¹ Την εφαρμογή της συγκεκριμένης πολιτικής, όμως, δεν θα τη διαχειρίζεται, σύμφωνα με το παραπάνω σχέδιο, η εθνική κυβέρνηση αλλά η Ε.Ε. μέσω ενός δημοσιονομικού συμβουλίου. Κάτι τέτοιο μπορεί να αντιβαίνει σε ένα ορισμένο επίπεδο την εθνική κυριαρχία, αλλά εξασφαλίζει την ισορροπία και αποτρέπει την ανακύκλωση των κρίσεων.

Από την ίδια σκοπιά, ο T. G. Ash αναρωτιέται πως το κοινό νόμισμα μπορεί να λειτουργήσει χωρίς ένα κοινό ταμείο, πώς ένα μοναδικό επιτόκιο θα μπορούσε να είναι δίκαιο για μια τόσο διαφορετική ομάδα οικονομιών και πώς η Ευρωζώνη θα μπορούσε να αντιμετωπίσει οικονομικούς κλυδωνισμούς που διαφοροποιούνταν από περιοχή σε περιοχή. Διότι η Ευρώπη δεν έχει ούτε την κινητικότητα του εργατικού δυναμικού, ούτε το επίπεδο των δημοσιονομικών μεταβιβάσεων μεταξύ των ομοσπονδιακών Πολιτειών που χαρακτηρίζουν τις Ηνωμένες Πολιτείες. Λόγω των παραπάνω, τεράστιες ανισορροπίες είχαν δημιουργηθεί μεταξύ του πυρήνα, κυρίως τις χώρες της βόρειας Ευρώπης (πάνω απ' όλες την Γερμανία) και των περιφερειακών, κυρίως τις χώρες της νότιας Ευρώπης. Ενώ η Γερμανία και κάποιες άλλες χώρες της βόρειας Ευρώπης παρατηρεί ότι διατήρησαν την δημοσιονομική πειθαρχία και κράτησαν μέτρια επίπεδα χρέους, πολλές από τις περιφερειακές χώρες ξέφυγαν κυριολεκτικά.¹¹² Σε ορισμένες περιοχές, όπως η Ελλάδα, οι δημόσιες δαπάνες εκτοξεύτηκαν. Σε άλλες, όπως η Ιρλανδία και η Ισπανία, εκτοξεύτηκαν οι ιδιωτικές δαπάνες. Οι κυβερνήσεις, οι εταιρείες και οι ιδιώτες πλέον μπορούσαν να δανειστούν με άνευ προηγουμένου χαμηλά επιτόκια χάρη στην αξιοπιστία που τους προσέδιδε η ένταξη των χωρών τους στην ευρωζώνη. Αυτή η ανισορροπία και η εσφαλμένη πρόβλεψη οδήγησε στις διαδοχικές κρίσεις, όπου δικαίως κατά τον Ash προκάλεσε τη δυσφορία των λαών της Βόρειας Ευρώπης.

Δομικά, η Ευρώπη βρίσκεται πλέον εγκλωβισμένη σε ένα δυσλειτουργικό τρίγωνο, μεταξύ των εθνικών πολιτικών, των ευρωπαϊκών πολιτικών και των παγκόσμιων αγορών. Από τότε που ιδρύθηκε η Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα, το 1951, η ενσωμάτωση έχει προχωρήσει μέσω της ανάπτυξης κοινών ευρωπαϊκών πολιτικών: ξεκινώντας από αυτές σχετικά με τη γεωργία, την αλιεία, το εμπόριο και φθάνοντας ως την νομισματική πολιτική. Οι δημοκρατικές πολιτικές της ΕΕ, ωστόσο, παρέμειναν πεισματικά εθνικές. Οι δυνατότητες που ανοίγονται μπροστά της και πρέπει να ενισχυθούν από τις

¹¹¹ A. Mody, *A Schuman Compact for the Euro Area*, Bruegel Essay, 20 Νοεμβρίου 2013, διαθέσιμο στο: <http://bruegel.org/2013/11/a-schuman-compact-for-the-euro-area/>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

¹¹² T. G. Ash, *Η κρίση της Ευρώπης*, Foreign Affairs (Hellenic Edition), 16 Νοεμβρίου 2012, διαθέσιμο στο: <https://www.foreignaffairs.gr/articles/69049/timothy-garton-ash/i-krisi-tis-eyropis?page=show>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

προοδευτικές δυνάμεις προκειμένου να ξεπεράσει τον σκόπελο περιλαμβάνουν είτε μια συνολική, άτακτη κατάρρευση της ευρωζώνης είτε μια συνέχεια προβληματική, είτε, πιο αισιόδοξα, μια συστηματική ενοποίηση σε μια πραγματική δημοσιονομική και πολιτική ένωση.¹¹³ Ωστόσο, ακόμη και αν η ευρωζώνη βαδίζει αργά προς μια πολιτική ένωση, θα πρέπει επιπλέον να δημιουργήσει αλληλεγγύη μεταξύ των πολιτών της για να τη στηρίξουν, ένας βαθμός ευρωπαϊκής αλληλεγγύης που ακόμα δεν υπάρχει.

Απέναντι σε αυτό τον τρόπο σκέψης τάσσεται ο R. Youngs, ο οποίος προτείνει μια ριζοσπαστική επαναθεμελίωση της Ευρώπης στηριζόμενη στην λαϊκή κυριαρχία, την λαϊκή συμμετοχικότητα και την εμβάθυνση της δημοκρατίας. Πιο συγκεκριμένα, συμπεραίνει ότι η Ε.Ε. θα πρέπει να κινηθεί προς την κατεύθυνση της εξασφάλισης ισχυρότερων θεμελίων για την μελλοντική συνεργασία και αλληλεγγύη μεταξύ των Ευρωπαίων πολιτών, και όχι σε ένα πλαίσιο σταθεροποίησης μόνο του υπάρχοντος status – quo όπως υποστηρίζουν διανοούμενοι σαν το Pisani – Ferry, τον Mody ή τον H. Dixon.¹¹⁴ Το Brexit αποδεικνύει, μεταξύ άλλων, τον κίνδυνο από έναν πληθυσμό που αισθάνεται ότι έχει αγνοηθεί από την ηγεσία του. Εξάλλου, οι συμμετοχικές πολιτικές μπορούν να βοηθήσουν στο θέμα αυτό, και δεν θα πρέπει να αποφευχθούν απλά λόγω βραχυπρόθεσμων ανησυχιών περί λαϊκισμού. Οι «μεταρρυθμιστές» ως ιδεολογική τάση εντός της προοδευτικής ευρωπαϊκής παράταξης θα πρέπει επίσης να αμφισβητήσουν την κοινή παραδοχή ότι η «ευέλικτη εναρμόνιση» είναι συνώνυμη με την λιγότερη εναρμόνιση, εάν η ευελιξία είναι δομημένη με τον σωστό τρόπο.

Το σχέδιο που παρουσιάζει συγκλίνει αρκετά με το αντίστοιχο του Piketty τόσο στην σημασία που δίνουν στις λαϊκές συνελεύσεις όσο και στη δημοκρατική λογοδοσία οικονομικών και πολιτικών θεσμών. Πρόκειται για ένα συνεργατικό συμβόλαιο, όπως το ονομάζει, το οποίο περιλαμβάνει τις εξής αρχές: Πρώτον, την αντικατάσταση της υποχρεωτικής συμφωνίας των κρατών – μελών στις πολιτικές επιλογές της Ε.Ε. με μια εθελοντική διαδικασία «ευέλικτων» αποδοχών.¹¹⁵ Δεύτερον, αντί για μια συγκεντρωτική γραφειοκρατία στις Βρυξέλλες, η διαμόρφωση πολιτικής θα μπορούσε να είναι αποκεντρωμένη σε μια σειρά από κοινότητες πολιτικής, οι οποίες θα επιβλέπουν την συνεργασία σε διάφορους τομείς και θα τυγχάνουν διαχείρισης από οργανισμούς γεωγραφικά κατανεμημένους σε όλη την Ευρώπη. Οι εθνικές κυβερνήσεις, στην περίπτωση αυτή, θα είναι ελεύθερες να επιλέξουν ποιες κοινότητες πολιτικής θα συμμετάσχουν, ανάλογα με τις

¹¹³ Στο ίδιο.

¹¹⁴ R. Youngs, Ο εκδημοκρατισμός της Ευρώπης, Foreign Affairs (Hellenic Edition), 10 Αυγούστου 2016, διαθέσιμο στο: <https://www.foreignaffairs.gr/articles/70922/richard-youngs/o-ekdimokratismos-tis-eyropis>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

¹¹⁵ Στο ίδιο.

προτιμήσεις των πολιτών τους. Τρίτον, την τροποποίηση σε ένα βαθμό των κανόνων ελεύθερου εμπορίου και της ελεύθερης διακίνησης των ανθρώπων στο εσωτερικό της Ε.Ε. Υποστηρίζει ενδεικτικά την εισαγωγή κάποιων μέτρων για τη διαβάθμιση της ελεύθερης κυκλοφορίας, ιδιαίτερα σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης, ή ακόμα και την προσωρινή της παύσης.¹¹⁶ Αυτό θα επέτρεπε στα κράτη να προστατεύουν τις φτωχές ή τις ευάλωτες κοινότητες τους από την ταχεία αύξηση της μετανάστευσης χωρίς να ανατρέπουν την κεντρική αρχή της διασυνοριακής αλληλεπίδρασης.

Σο σημείο αυτό να παρατηρήσουμε ότι έχουμε να κάνουμε με μία πρόταση αρκετά διαφοροποιημένη, ακόμα και από τις πιο ριζοσπαστικές τάσεις της Σοσιαλδημοκρατίας, η οποία θέτει σε αμφισβήτηση κεντρικούς πυλώνες του ευρωπαϊκού οικοδομήματος και παραπέμπει σε αντιλήψεις λαϊκιστικών – αντισυστημικών δυνάμεων. Είναι ο υπέρμετρος προστατευτισμός που προτείνεται και η συγκρουσιακή διάθεση με κεντρικές πολιτικές επιλογές των οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης που μας οδηγούν σε αυτό το συμπέρασμα και δημιουργούν την ανάγκη για την αντίστοιχη ταξινόμησή του. Η διαφοροποίηση εδώ λοιπόν δεν είναι μόνο από την μετριοπαθή τάση της Σοσιαλδημοκρατίας αλλά και από την αριστερή, αφού πουθενά δεν έχουμε διακρίνει αντίστοιχες προτάσεις. Παρ' όλα αυτά, η πρόταση του για συντονισμό των οικονομικών, κοινωνικών και περιφερειακών πολιτικών μεταξύ των κρατών παράγει ευθυγραμμίσεις και ταυτίσεις με τα υπόλοιπα ρεύματα της Κεντρο – Αριστεράς κατατάσσοντας τον σαφώς σε ένα ριζοσπαστικότερο πλαίσιο.

Τέταρτον, η υπεράσπιση του πνεύματος ανταγωνισμού μεταξύ των διαφόρων οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών μοντέλων της Ευρώπης. Ο ρόλος της Ε.Ε. είναι να θέτει γενικούς στόχους, όχι να επιβάλλει λεπτομερή ή ενοχλητικά σχέδια για το πώς θα πρέπει να επιτευχθούν οι στόχοι. Τα κράτη-μέλη συνεπώς θα μπορούσαν στην συνέχεια να σχεδιάσουν τις δικές τους προτιμώμενες διαδρομές προς την επίτευξη των κοινών στόχων. Πέμπτο, ο έλεγχος από τους πολίτες. Δηλαδή, αντί για ατελείωτες συζητήσεις σχετικά με την βελτίωση της δημοκρατικής λογοδοσίας στην Ε.Ε. μέσω της δημιουργίας λίγων ακόμα επιτροπών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ή εθνικών νομοθεσιών, οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις θα πρέπει να ξεκινήσουν μια μεγάλη διετή δημοκρατική πρωτοβουλία στην οποία συνελεύσεις πολιτών και φόρουμ θα επιτρέπεται να αποφανθούν επί του είδους της ευρωπαϊκής πολιτικής συνεργασίας που οι απλοί άνθρωποι θα ήθελαν να δουν. Στις τοπικές κοινωνίες θα πρέπει να επιτρέπεται -και να ενθαρρύνονται να συμμετέχουν σε όλα τα επίπεδα της διαμόρφωσης της πολιτικής της Ε.Ε. Αυτή η τοπική συμμετοχή θα είναι ζωτικής σημασίας

¹¹⁶ Στο ίδιο.

σε κάθε νέα φάση της ολοκλήρωσης. Έκτο και σημαντικότερο, η ευέλικτη διαφοροποίηση πολιτικών πρέπει να διερευνάται εντός των κρατών, όχι μόνο μεταξύ τους. Δεδομένης της εσωτερικής ποικιλομορφίας της Ευρώπης, μπορεί να μην είναι πλέον επιθυμητό να εφαρμοστούν ομοιόμορφα όλοι οι τομείς της πολιτικής σε κάθε κράτος-μέλος της Ε.Ε.

Με το παραπάνω σκεπτικό θεωρεί καταληκτικά ότι μπορεί να περιοριστεί ο ευρωσκεπτικισμός και οι αντισυστημικές τάσεις εντός της Ένωσης.

Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο αυτό, θα καταγράψουμε την άποψη του J. Habermas σχετικά με την εξέλιξη της Ε.Ε., η οποία κινείται στον ενδιάμεσο χώρο της Σοσιαλδημοκρατίας διαδραματίζοντας περισσότερο ρόλο ισορροπιστή παρά υποστηρικτή της ριζοσπαστικότερης ή μετριοπαθέστερης άποψης αντίστοιχα. Ο Γερμανός διανοούμενος, λοιπόν, προσπαθεί να συμβιβάσει τις διαφορετικές απόψεις που ακούγονται κατά καιρούς στον προοδευτικό χώρο και να προχωρήσει σε μια νέα τολμηρή σύνθεση για την επανεκκίνηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο τρόπος εν προκειμένω που προσπαθεί να το επιτύχει είναι αρκετά πρωτότυπος, αφού ανάγει ως πρότυπο την κοινή προσπάθεια των E. Macron και S. Gabriel, όταν ήταν Υπουργοί Οικονομικών. Συμφωνεί με θέρμη στο περιεχόμενο των προτάσεων που είχαν κοινοποιήσει, όπως η δημιουργία ενός υπουργείου Οικονομικών για την Ευρωζώνη και ενός κοινού ευρωπαϊκού προϋπολογισμού¹¹⁷ που θα ελέγχεται από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, η νομοθέτηση περιθωρίων ελιγμών για εφαρμογή ορισμένων πιο ευέλικτων οικονομικών πολιτικών με στόχο να ξεπεραστεί το πρωταρχικό εμπόδιο για τη στενότερη συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών και η χρηματοδότηση μεγάλου εύρους δημόσιων ή ιδιωτικών προγραμμάτων για την ενίσχυση της καινοτομίας.

Παρ' όλα αυτά στέκεται κριτικά απέναντι στην εν εξελίξει ευρωπαϊκή ενοποίηση και αυτή που έχει επιτελεστεί ήδη, καθώς επενδύθηκε με ελιτισμό και άρνηση να εμπλακούν οι πολίτες σε μια ενημερωμένη συζήτηση για τα εναλλακτικά μελλοντικά σενάρια. Οι εθνικοί πληθυσμοί, εν αντιθέσει, είναι σε θέση να αναγνωρίσουν και να αποφασίσουν ποιο είναι το δικό τους συμφέρον μακροπρόθεσμα, μόνο όταν η συζήτηση για τις σημαντικές εναλλακτικές λύσεις δεν περιορίζεται σε ακαδημαϊκά περιοδικά αλλά επεκτείνεται σε ολόκληρο το δημόσιο χώρο.¹¹⁸ Μόνο τότε μπορεί, σύμφωνα με το Habermas, να καλλιεργηθεί συστηματικά μια διεθνιστική αντίληψη με επίκεντρο το γενικό κάλο και την αλληλεγγύη μεταξύ των χωρών.

¹¹⁷ J. Habermas, *Why the necessary cooperation does not happen: Introduction to a conversation between Emmanuel Macron and Sigmar Gabriel on Europe's future*, Social Europe, 20 Μαρτίου 2017, διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/pulling-cart-mire-renewed-case-european-solidarity>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

¹¹⁸ J. Habermas, *Are we still good Europeans?*, Social Europe, 13 Ιουλίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/are-we-still-good-europeans>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

Ιδιαίτερη προσοχή και βαρύτητα αποδίδει ο Habermas σε έναν τομέα, που δεν αναφέρουν συχνά οι υπόλοιποι διανοούμενοι του προοδευτικού χώρου, και αφορά την ασφάλεια και την εξωτερική πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Με αφορμή την αλλαγή κυβέρνησης στις Η.Π.Α. και τη διαδοχή της προεδρίας από τον D. Trump θεωρεί ότι έχουμε οδηγηθεί σε μια διαίρεση της Δυτικής Συμμαχίας και σε μία ανακατάταξη των γεωπολιτικών ισορροπιών. Αν συνυπολογίσουμε σε αυτή την συγκυρία την έξαρση των εθνικισμών, του ρατσισμού, του αντισημιτισμού από κοινού με την αυταρχικοποίηση του στυλ εξουσίας σε μια σειρά από χώρες όπως οι ΗΠΑ, η Ρωσία, η Τουρκία βρισκόμαστε αντιμέτωποι με σοβαρές προκλήσεις. Σε αυτό το πλαίσιο, η Ευρώπη καλείται να αναλάβει τον ρόλο του θεματοφύλακα των φιλελεύθερων αρχών και της δημοκρατίας.¹¹⁹ Αν δεν το πράξει, αν δηλαδή δεν προχωρήσει στην στενότερη συνεννόηση και συνεργασία αποκρούοντας τις απειλές για απόσχιση από τα ριζοσπαστικά / εξτρεμιστικά τμήματα του κομματικού φάσματος, θα χάσει την ελκυστικότητα της και θα ενισχύσει απεναντίας τις τάσεις του αυταρχικού εθνικισμού.

Η μόνη απάντηση στις πιέσεις που ανακύπτουν λόγω αυτών των μεταβολών είναι η περαιτέρω συνεργασία, όχι μόνο προς την οικονομική ολοκλήρωση, αλλά και προς τη χάραξη κοινών εξωτερικών στρατηγικών προκειμένου να αναβαθμιστεί διεθνώς ο ρόλος της ευρωπαϊκής κοινότητας. Ωστόσο, μέχρι σήμερα, αυτό που διαπιστώνει ο Γερμανός κοινωνιολόγος είναι μια προσπάθεια μετεξέλιξης της Ε.Ε. σε έναν ενιαίο χώρο με «διαφορετικές ταχύτητες» είτε στο πεδίο της στρατιωτικής συνεργασίας είτε στο πεδίο της οικονομικής συνέργειας. Κατά την άποψή του, αυτή η απόπειρα είναι βέβαιο ότι θα αποτύχει, αν η Γερμανία παραμείνει απρόθυμη να προωθήσει ταυτόχρονα μέτρα για την εξουδετέρωση των διαρθρωτικών ανισορροπιών μεταξύ των κρατών-μελών από την μία και, από την άλλη, αν δεν πρωτοστατήσει στις διαδικασίες για δημιουργία κοινού στρατιωτικού μηχανισμού στην κατεύθυνση της μεγαλύτερης δυνατής πολιτικής ολοκλήρωσης. Η μη λήψη απόφασης αποτελεί επίσης μια απόφαση καταλήγει και είναι δύσκολο να περιοριστούν οι συνέπειες μιας τέτοιας εξέλιξης. Αντίθετα, η θεσμοθέτηση στενότερης συνεργασίας είναι εκείνη που καθιστά δυνατή την άσκηση δημοκρατικής επιρροής στον αυθόρμητο πολλαπλασιασμό των παγκόσμιων δικτύων προς όλες τις κατευθύνσεις, διότι η πολιτική είναι το μόνο μέσο μέσω του οποίου μπορούμε να παρέμβουμε στη διεθνή συγκυρία και να μην υποχωρήσουμε μπροστά στις εθνικές αναδιπλώσεις τύπου Brexit.

¹¹⁹ J. Habermas, *For democratic polarisation: How to pull the ground from under Right-wing populism*, Social Europe, 17 Νοεμβρίου 2016, διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/democratic-polarisation-pull-ground-right-wing-populism>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

Πέρα από τις επιμέρους διαφοροποιήσεις που είδαμε κατά την εξέταση των διανοούμενων και πολιτικών σε αυτό το κεφάλαιο σχετικά με τον προσανατολισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, παρακολουθήσαμε επίσης να αναπτύσσεται μια κοινή τάση για «περισσότερη Ευρώπη» και μεγαλύτερη προσήλωση στον κοινό συντονισμό μεταξύ των κρατών-μελών. Γεγονός είναι ότι αυτό δεν μετουσιώθηκε σε μια ενιαία στάση αναφορικά με το ζήτημα της σύγκλισης των ευρωπαϊκών χωρών οικονομικά, αλλά σε κάθε περίπτωση γέννησε σημαντικές συμπτώσεις σε θεματικές που είχαν ως αιχμή του δόρατος την κοινή ευρωπαϊκή άμυνα, ένα συμπαγές δόγμα για την εξωτερική πολιτική και την προώθηση της δημιουργίας ενός ευρωπαϊκού στρατού. Το οικονομικό πεδίο, όπως φαίνεται, εξακολούθησε να τους διαφοροποιεί, καθώς η επιλογή για μία ενιαία ή πολλών ταχυτήτων ενοποίηση συνδέθηκε με πολλές διαφορετικές παραμέτρους όπως οι εθνικές προτεραιότητες, το ιδεολογικό τους υπόβαθρο ή η πολιτική τους ένταξη. Αυτό δεν μας επιτρέπει, ως εκ τούτου, να προχωρήσουμε σε μονομερείς ταξινομήσεις των διανοουμένων με βάση την εθνική τους ταυτότητα ή τη διάκριση Νότου-Βορρά ή τις πολιτικές τους αναφορές αφού οι επιλογές τους είναι αποτέλεσμα της σύνθεσης όλων των παραπάνω.

Κεφάλαιο 4: Η σχέση Εθνικού – Υπερεθνικού στον σοσιαλδημοκρατικό λόγο

4.1 Ο ρόλος του κράτους στον παγκοσμιοποιημένο κόσμο

Αφού είδαμε αναλυτικά την ισχύουσα ισορροπία δυνάμεων στο εσωτερικό της σοσιαλδημοκρατικής σκέψης σχετικά με τις «κοινωνικές ανισότητες» και την εξέλιξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης από την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης του 2008 έως και σήμερα, στο συγκεκριμένο κεφάλαιο θα εξετάσουμε τις προσεγγίσεις αναφορικά με τα ζητήματα που συσχετίζονται με τη διάκριση εθνικό – υπερεθνικό και ενσωματώνουν εντός της διλήμματα που αφορούν τα δίπολα εξωστρέφεια – εθνική αναδίπλωση και αποδοχή η μη πτυχών του πολιτισμικού φιλελευθερισμού. Πρόκειται, όπως αντιλαμβάνεται κανείς, για μία ευρεία θεματολογία που εκτείνεται από το διάλογο για την σύγχρονη μορφή του κράτους μέσα στους περιορισμούς που θέτει η νεωτερικότητα μέχρι την εμβάθυνση των ατομικών δικαιωμάτων και τη διαχείριση του μεταναστευτικού φαινομένου. Προκειμένου να διευκολύνουμε τόσο τον αναγνώστη όσο και την αφήγησή μας θα χωρίσουμε το κεφάλαιο σε δύο υποενότητες με διακριτό περιεχόμενο η κάθε μία, που θα μας βοηθήσει στην ολοκληρωμένη χαρτογράφηση των διαφορετικών στάσεων και αντιλήψεων. Πιο συγκεκριμένα τώρα, η πρώτη υποενότητα θα εστιάζει στην οπτική του κράτους μέσα από το πρίσμα της παγκοσμιοποίησης και των περιορισμών που αυτή παράγει, ενώ η δεύτερη στο πεδίο που ονομάζουμε «πολιτισμικό φιλελευθερισμό» και συνδέεται επίσης με την αντίθεση πρόοδος – συντήρηση εντός των κοινωνικών σχηματισμών.

Ξεκινώντας, λοιπόν, την ανάλυσή μας από το κράτος και τα χαρακτηριστικά που πρέπει να περικλείει στην σύγχρονη εποχή, θα αναφερθούμε πρώτα σε μια εμβληματική μελέτη για την προοδευτική διάνοηση (και όχι μόνο), η οποία παρουσιάζει με συστηματικό τρόπο τα διλήμματα και τις προκλήσεις που έχει το τελευταίο να αντιμετωπίσει συνδυαστικά με τους περιορισμούς και τους καταναγκασμούς της νέας σύνθετης πραγματικότητας. Ο λόγος, προφανώς, για τον D. Rodrik και την αρθρογραφία που έχει αναπτύξει γύρω από την παγκοσμιοποίηση.

Η συνεισφορά του D. Rodrik στην συζήτηση για την παγκοσμιοποίηση σήμερα βρίσκεται ακριβώς εδώ: υποστηρίζει ότι υπάρχει ένα εγγενές παράδοξο στη δυναμική της παγκοσμιοποίησης, ένα παράδοξο που είναι ανεξάρτητο από το μείγμα των συγκεκριμένων επιλογών πολιτικής που μπορεί να επιλέξει κάποιος.¹²⁰ Η δυναμική της παγκοσμιοποίησης ορίζεται από τρία κεντρικά στοιχεία, τα οποία είναι συμβατά μεταξύ τους μόνο ανά ζεύγη.

¹²⁰ D. Rodrik, *The globalization paradox: Why global markets, states and democracy can't coexist*, Oxford: Oxford University Press, 2012, σελ. 184-207.

Ειδικότερα, τα τρία στοιχεία είναι: πρώτον, οι ελεύθερες αγορές, δεύτερον, η εθνική κυριαρχία και, τρίτον, η δημοκρατική νομιμοποίηση. Μπορεί κάποιος να επιλέξει το πρώτο (ελεύθερη παγκόσμια αγορά) και το δεύτερο (εθνική κυριαρχία), αλλά τότε θα πάσχει αναγκαστικά το τρίτο (η δημοκρατική νομιμοποίηση). Μπορεί πάλι να διαλέξει το πρώτο (παγκοσμιοποιημένη αγορά) και το τρίτο (δημοκρατική νομιμοποίηση), αλλά τότε δεν μπορεί να υπάρξει το δεύτερο (η εθνική κυριαρχία). Και αν διαλέξει την εθνική κυριαρχία και τη δημοκρατική νομιμοποίηση (δεύτερο και τρίτο), τότε δεν θα μπορεί να έχει ελεύθερη παγκόσμια αγορά. Αυτή η τελευταία επιλογή ήταν η ουσία της συνταγής του συστήματος συναλλαγών του Bretton Woods που διήρκεσε από το 1946 ως το 1971. Αυτό είναι κατά την άποψη του Rodrik το «τρίλημμα» της σημερινής εποχής που επηρεάζει τόσο την λειτουργία του κράτους όσο και την συμπεριφορά του απέναντι στο διεθνές σύστημα. Στον κόσμο που συγκροτήθηκε και εξελίχθηκε μετά το 1990, ωστόσο, αναφέρει ο συγγραφέας έχουμε κολλήσει κάπου στη μέση: δεν υπάρχει ούτε ικανοποιητικός βαθμός αποτελεσματικής διακυβέρνησης, ούτε επαρκής δημοκρατική νομιμοποίηση της παγκόσμιας αγοράς.¹²¹ Τούτο δεν οφείλεται σε αστοχία ή σε παραλείψεις των πολιτικών γύρω από την παγκόσμια αγορά προσθέτει. Ασφαλώς κάποιοι συνδυασμοί πολιτικής είναι αποτελεσματικότεροι από άλλους. Όμως η άποψη του Rodrik είναι πως οι αστάθειες και οι ανισορροπίες δεν αποτελούν το αποτέλεσμα λανθασμένων πολιτικών, αλλά είναι το μοιραίο αποτέλεσμα ενός συνδυασμού που δεν μπορεί να τελεσφορήσει ικανοποιώντας και τις τρεις επιδιώξεις ταυτόχρονα, αλλά μόνο δύο. Και αιωρούμενη η παγκόσμια κοινότητα μεταξύ των τριών, βρίσκεται αντιμέτωπη με εγγενή προβλήματα αστάθειας που εν τέλει είναι αποτελέσματα της ημιτελούς της επιλογής.

Κατά βάθος, η κρίση που ταλάνισε τον κόσμο τα τελευταία χρόνια είναι άλλη μια έκφανση του πολιτικού «τρίλημματος» της παγκόσμιας οικονομίας: η οικονομική παγκοσμιοποίηση, η πολιτική δημοκρατία και η εθνική κυριαρχία είναι αμοιβαία ασυμβίβαστες καταστάσεις.¹²² Μπορούμε, σύμφωνα με τον μελετητή, να έχουμε ανά πάσα στιγμή δύο από τα τρία, αλλά όχι και τα τρία μαζί σε μια ενιαία σύνθεση. Με αυτό τον τρόπο, η κρίση αποκάλυψε πόσο απαιτητικά είναι τα πολιτικά προαπαιτούμενα της παγκοσμιοποίησης και πόσο επώδυνη η διαδικασία προς την σταδιακή ολοκλήρωσή της. Αναδεικνύεται, επίσης, η ανάγκη για το

¹²¹ D. Rodrik, *Populism and the economics of globalization*, Journal of International Business Policy, τόμ. 1, τχ. 1-2, Ιούνιος 2018, σελ. 12-33, doi: <https://doi.org/10.1057/s42214-018-0001-4>.

¹²² D. Rodrik & A. Subramanian, *Why did financial globalization disappoint?*, I.M.F. Staff Papers, τόμ. 56, τχ. 1, Ιανουάριος 2009, σελ. 112-138, doi: <https://drodrik.scholar.harvard.edu/publications/why-did-financial-globalization-disappoint>.

πόσο πρέπει να αλλάξουν ακόμα και οι κρατικοί αλλά και οι ευρωπαϊκοί θεσμοί ώστε να είναι σε θέση να στηρίζουν μια υγιή ενιαία αγορά και μια προοδευτική ρύθμισή της κατ' αντιστοιχία.

Σύμφωνος με αυτή την ανάλυση είναι ο A. Gamble, ο οποίος στην προσπάθεια του να μιλήσει για τα χαρακτηριστικά του σύγχρονου κράτους επεκτείνει τις αιτίες της κρίσης στους παρακάτω λόγους: Αφενός λειτούργησε πολλαπλασιαστικά το γεγονός πως οι εθνικές ελίτ σε αυτό το επίπεδο συνέχισαν να ασκούν την εθνική κυριαρχία, περιορίζοντας τη λογοδοσία απέναντι στους πολίτες τους, καθώς έμαθαν να διαχειρίζονται ένα πιο πολύπλοκο, διακρατικό διεθνές σύστημα μέσω παγκόσμιων δικτύων και πολυμερών θεσμών.¹²³ Αφετέρου, η χρηματοπιστωτική αναστάτωση που πυροδότησε ένα καθοδικό σπινάλ με πρωταγωνιστές τη δημοσιονομική λιτότητα και την μακροχρόνια στασιμότητα του βιοτικού επιπέδου από κοινού με τα υψηλά ποσοστά ανεργίας των νέων.¹²⁴ Η αντίδραση προήλθε μέσα από την ενδυνάμωση των λαϊκιστικών εθνικιστικών δυνάμεων σε εθνικό επίπεδο με σκοπό την αποκήρυξη από τους πολίτες του τρόπου που οι ελίτ διαχειρίζονταν έως τότε την παγκοσμιοποίηση και την καταδίκη του τρόπου με τον οποίο είχαν επωφεληθεί από αυτή. Η λογική αυτή υπαγόρευε την υποσκέλιση της εξωστρέφειας του σύγχρονου κράτους από την αμυντική αναδίπλωσή του προκειμένου να προστατεύσει την εθνική οικονομία και παραγωγή.¹²⁵ Με αυτό τον τρόπο άλλωστε, χρησιμοποιήθηκαν οι εξουσίες του κράτους-έθνους για να αναλάβουν τον έλεγχο, να διαλύσουν τα δίκτυα των παγκόσμιων ελίτ και να αποκαταστήσουν την υπευθυνότητα των εθνικών ελίτ στους πολίτες τους.

Το λαϊκιστικό εθνικιστικό κίνημα, όπως το ονόμασε ο Steve Bannon, και πρωταγωνίστησε σε αυτή την κινητοποίηση δεν περιορίζεται σε ένα έθνος μας υπενθυμίζει ο Gamble. Το πεδίο εφαρμογής του είναι διεθνές και τα κόμματα αναγνωρίζουν το ένα το άλλο ως σύμμαχο σε έναν κοινό αγώνα.¹²⁶ Οι βασικές τους πεποιθήσεις είναι εθνικιστικές. Δίνουν προτεραιότητα στην εθνική κυριαρχία και στις αξίες της - στον έλεγχο των συνόρων, του νομίσματος και των νόμων δηλαδή. Ο λαϊκισμός γι' αυτούς είναι μία τακτική που εστιάζει στον λόγο και επιδιώκει την ομογενοποίηση ή σύμπλευση του λαού ενάντια στις διεφθαρμένες, αντι-

¹²³ A. Gamble, *όπ.αν.*, σελ. 23-26.

¹²⁴ Στο ίδιο.

¹²⁵ A. Gamble, *After the crash*, Journal of Education Policy, τόμ. 25, τχ. 6, Νοέμβριος 2010, σελ. 703-708, doi: <https://doi.org/10.1080/02680939.2010.514065>.

¹²⁶ A. Gamble, *The hard right and the open left*, Open Democracy, 2 Αυγούστου 2018, διαθέσιμο στο: <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/hard-right-and-open-left/>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

εθνικές, παγκόσμιες, κοσμοπολίτικες ελίτ.¹²⁷ Η παγκοσμιοποίηση, ωστόσο, παρά τους ανασταλτικούς παράγοντες που ανακύπτουν ή τις αντιδράσεις εξακολουθεί να κινείται προς τα εμπρός. Δεν έχει ακόμη ανατραπεί, αλλά όσο περισσότεροι λαϊκιστές κερδίζουν, τόσο περισσότερο θα περιορίζεται το διεθνές εμπόριο, η μετανάστευση και η πολιτιστική ανταλλαγή. Οι ροές ανθρώπων, χρημάτων, εμπορίου και υπηρεσιών θα επιβραδύνονται και θα είναι μόνιμα υπό αμφισβήτηση.

Μέσα σε αυτό το κλίμα, τα περισσότερα κεντροαριστερά κόμματα είδαν την επιρροή τους να συρρικνώνεται ως αποτέλεσμα των κατηγοριών για ταύτιση με τους κεντροδεξιούς αντιπάλους τους και την απομάκρυνση από την κοινωνική τους βάση. Δυο σημαντικοί παράγοντες που ενίσχυσαν αυτό το επιχείρημα ήταν η απουσία ρύθμισης απέναντι στην σταδιακή οικονομική αλληλεξάρτηση μέσω της συνεργασίας των εθνικών ελίτ και η σύμπτωση γύρω από τις πολιτικές της λιτότητας σε μία σειρά από χώρες.¹²⁸ Σε αυτό το συνεχώς μεταβαλλόμενο σκηνικό, ο A. Gamble αξιοποιώντας την ανάλυσή του για την «Εξωστρεφή Αριστερά» θεωρεί ότι οι προοδευτικές δυνάμεις πρέπει να έχουν επιλογές για την αντιμετώπιση και των δύο σκελών του διλήμματος που παρουσιάζει ο Rodrik. Κατ' αρχήν, πρέπει να επαναδιατυπώσουν με σύγχρονους όρους τη δέσμευσή τους για μια νέα πολυμερή, διεθνή τάξη που διέπεται από ένα αυστηρό κανονιστικό πλαίσιο. Εξαιτίας αυτής της πρότασης στηλιτεύει ορισμένους πολιτικούς αρχηγούς του σοσιαλδημοκρατικού φάσματος που από την μία διακήρυτταν τον διεθνισμό, από την άλλη όμως αντιτίθονταν στην συμμετοχή των κρατών τους σε οποιαδήποτε κανονιστική ρύθμιση, είτε προέρχονταν από την Ε.Ε. είτε από τον Π.Ο.Ε., με το επιχείρημα ότι η συμμετοχή περιορίζει την εθνική κυριαρχία και την ικανότητα μιας δημοκρατικά εκλεγμένης κυβέρνησης να ακολουθεί τις πολιτικές που κρίνει κατάλληλες για την οικονομία και την κοινωνία της.

Σημειώνει πάντως, ότι το συγκεκριμένο ρεύμα ατόνισε στη διάρκεια των χρόνων και μάλιστα έδωσε την θέση του σε προτάσεις που είχαν ως πυρηνικό στοιχείο την μεγαλύτερη οικονομική αλληλεξάρτηση. Οι σύγχρονες ανάγκες, έτσι κι' αλλιώς, έπεισαν πολλούς πρώην επικριτές να απορρίψουν τον οικονομικό προστατευτισμό ως επιζήμιο και να συγκλίνουν στη θέση ότι η βιώσιμη οικονομική πολιτική έπρεπε να λαμβάνει υπόψη της την πραγματικότητα της οικονομικής αλληλεξάρτησης. Δεν είναι πλέον δυνατόν να ασκείς πολιτική με επίκεντρο το εθνικό κράτος και την επιβίωση του, αλλά πρέπει να προωθείς την εξωστρέφεια και την

¹²⁷ Στο ίδιο.

¹²⁸ A. Gamble, *The state of the Left*, Soundings: A journal of politics and culture, τχ. 53, Άνοιξη 2013, σελ. 23-32, doi: https://muse.jhu.edu/article/522109#info_wrap.

προσαρμογή του Με άλλα λόγια, πρέπει να υπάρχουν πολιτικές όχι μόνο σε εθνικό αλλά και σε περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο. Τα κράτη, επίσης, πρέπει να επεκτείνουν την εμβέλεια και την ικανότητά τους, συνεργαζόμενα με άλλους. Η διεύρυνση της αλληλεξάρτησης ως αποτέλεσμα δεν πρέπει να προκαλεί ανησυχία αλλά να εκλαμβάνεται ως δυνατότητα εξέλιξης και προόδου τονίζει σε άλλο άρθρο του ο Gamble. Παρά το γεγονός ότι σε πολλούς τομείς η συνεργασία εξακολουθεί να είναι ασαφής και δύσκολο να οργανωθεί, οι ενέργειες των προοδευτικών δυνάμεων μέσω των κρατικών μηχανισμών οφείλουν να προσανατολιστούν προς τα εκεί.¹²⁹ Οι αδυναμίες της διεθνούς συνεργασίας επισημαίνονται συνεχώς αλλά την ίδια στιγμή παρουσιάζονται και οι λύσεις για την υπέρβασή τους. Ωστόσο, ο αριθμός των διεθνών οργανισμών που υπάρχουν σήμερα σε σύγκριση με τα προηγούμενα 100 χρόνια μαρτυράει ότι έχει πραγματοποιηθεί μια ποιοτική αλλαγή. Σε παγκόσμιο και περιφερειακό επίπεδο, τα κράτη εμπλέκονται σε ένα πολύπλοκο δίκτυο σχέσεων, οι οποίες εγκαθιδρύουν σαφείς διακρίσεις μεταξύ τους τόσο στην πολιτισμική κλίμακα όσο και στην κλίμακα των διεθνών αγορών.¹³⁰ Όπως δείχνει η αναβίωση της προστατευτικής ρητορικής και των μέτρων αυτής, η ένταση μεταξύ των δύο είναι ακόμα πραγματική και μπορεί να δημιουργήσει αρκετά προβλήματα.

Στην ίδια προβληματική τοποθετείται η μελέτη των P. Aghion και A. Roulet με τίτλο «Ο ρόλος του κράτους: Για μια ανανεωτική Σοσιαλδημοκρατία», όπου οι συγγραφείς επιχειρούν την αναθεώρηση του μοντέλου του κράτους στο φόντο της χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008. Μάλιστα, ξεκινούν την ανάλυσή τους σημειώνοντας την εξής παραδοξότητα: παρότι η κρίση που έπληξε τον κόσμο την τελευταία δεκαετία δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την αμφισβήτηση της παντοδυναμίας των αγορών, την ίδια ώρα η δυσπιστία απέναντι στους κρατικούς μηχανισμούς αυξανόταν εξίσου.¹³¹ Αναπόφευκτα, η συζήτηση που ακολούθησε επικεντρώθηκε, πέρα από τις δομικές αδυναμίες του χρηματοπιστωτικού συστήματος, στην μορφή που έπρεπε να λάβει το κράτος στην συγχρονία και την ευελιξία που έπρεπε να διαθέτει ώστε να γίνει αποδοτικότερο. Για να συμβεί αυτό όμως, οι διανοούμενοι που εξετάζουμε σε αυτό το σημείο, θεώρησαν απαραίτητη την υπέρβαση του «κεϋνσιανού συμβιβασμού» που σημάδεψε τις προηγούμενες δεκαετίες και στηρίζονταν σε τρία βασικά χαρακτηριστικά: πρώτον, σε μια βιομηχανική πολιτική που ήταν κεντρικά σχεδιασμένη και υπαγορεύονταν κάθε φορά από τις εθνικές ανάγκες, δεύτερον σε μια κεϋνσιανή μακροοικονομική

¹²⁹ Στο ίδιο.

¹³⁰ Στο ίδιο.

¹³¹ P. Aghion & A. Roulet, *Ο νέος ρόλος του κράτους: Για μία ανανεωτική Σοσιαλδημοκρατία*, Αθήνα: Πόλις, 2012, σελ. 7-8.

ρύθμιση ως αντίδραση της εκάστοτε κυβέρνησης απέναντι σε μια ύφεση (μέσω της τόνωσης της ζήτησης και των αυξημένων δημόσιων δαπανών, που χρηματοδοτούνται εν' μέρει από το δημόσιο χρέος και εν' μέρει από τη φορολογία) και, τρίτον σε μια κοινωνική πολιτική που συνίστατο ουσιαστικά στην επιδότηση της εκπαίδευσης και της υγείας αλλά και στην κάλυψη των ασθενέστερων τμημάτων του πληθυσμού μέσω προγραμμάτων επιδοτήσεων.¹³² Το μοντέλο αυτό ήταν ιδανικό, όπως αποδείχθηκε στην πράξη, για τις συνθήκες που δρούσαν τότε οι ευρωπαϊκές οικονομίες και βασίζονταν κυρίως στη μίμηση.

Ωστόσο, από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 κι' έπειτα, το μοντέλο έπαψε να λειτουργεί λόγω της αντικατάστασης ως τρόπου ανάπτυξης της τεχνολογικής απομίμησης από την καινοτομία. Η παγκοσμιοποίηση εισήγαγε νέους μιμητές με σημαντικά χαμηλότερο κόστος εργασίας στον παγκόσμιο οικονομικό χώρο με αποτέλεσμα η πρόοδος των κοινωνικών σχηματισμών να εξαρτάται σε μεγαλύτερο βαθμό από την καινοτομία. Σε μια οικονομία, συνεπώς, που στρέφεται προς την εξωστρέφεια και στις ευέλικτες αγορές προϊόντων και εργασίας, η μακροοικονομική διαχείριση μέσω της ζήτησης και ο έλεγχος του περιεχομένου της παραγωγής από κρατικούς φορείς είναι αναποτελεσματικοί. Για την ακρίβεια, επισημαίνουν ο Aghion και η Roulet, ότι τέτοιες πολιτικές επιβαρύνουν το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών και επιβραδύνουν την ανάπτυξη της οικονομίας. Με άλλα λόγια, το κράτος δεν μπορεί πλέον να περιορίζεται στην εξέταση της πλευράς της ζήτησης της οικονομίας, αλλά πρέπει επίσης να εξετάσει την πλευρά της προσφοράς. Επίσης, κρίνεται αναγκαία η αναδιάρθρωση του πλαισίου που παρεμβαίνει το κοινωνικό κράτος προκειμένου να εξασφαλιστούν από την μία τα άτομα έναντι των νέων κινδύνων της αγοράς εργασίας (π.χ. μέσω σωστά σχεδιασμένης ασφάλισης ανεργίας) και από την άλλη, να διευκολυνθεί η κινητικότητα τους στους εργασιακούς χώρους.

Σε αυτό το πλαίσιο, διαφωνούν με την «νεοσυντηρητική» προσέγγιση για τον περιορισμό του κράτους στα όρια της επιβολής του νόμου και της τάξης μόνο, καθώς θεωρούν ότι το πρόβλημα δεν εντοπίζεται στο μέγεθός του αλλά στην λειτουργία του. Επομένως, διατυπώνουν μία πρόταση με δύο κεντρικούς πυλώνες: Η πρώτη ιδέα είναι ότι η μακροχρόνια ανάπτυξη πρέπει να θεμελιώνεται στην καινοτομία, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως. Πρόκειται είτε για καινοτομίες στο πεδίο της εργασίας και του κεφαλαίου, είτε καινοτομίες που αφορούν την εισαγωγή νέων προϊόντων, είτε οργανωτικές καινοτομίες που κάνουν τον συνδυασμό παραγωγικότητα-νέα προϊόντα αποτελεσματικότερο.¹³³ Μια ακόμα σημαντική

¹³² Στο ίδιο, σελ. 10-16.

¹³³ Στο ίδιο, σελ. 49-58.

σκέψη για να σκεφτεί κανείς το ρόλο της δημόσιας παρέμβασης στην αναπτυξιακή διαδικασία είναι ότι οι καινοτομίες δημιουργούν θετικές εξελίξεις στο πεδίο της γνώσης, τις οποίες ωστόσο οι ιδιωτικές επιχειρήσεις πολλές φορές δεν ενσωματώνουν πλήρως λόγω του αυξημένου κόστους. Αυτή η τάση ενισχύεται από την ύπαρξη ατελειών στις πιστωτικές αγορές και από την απουσία οργανωμένης ρύθμισής τους. Ως εκ τούτου, το κράτος πρέπει να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο ως συν-επενδυτής σε αυτό τον τομέα, δηλαδή να επαναπροσδιορίσει τον ρόλο του ως επενδυτής, ρυθμιστής και εγγυητής του κοινωνικού συμβολαίου αλλά και της δημοσιονομικής ισορροπίας.

Η δεύτερη ιδέα αποτελεί μια έμμεση κριτική στον «Τρίτο Δρόμο», που μεταξύ άλλων στήριξε ο A. Gamble και ο P. Diamond, και μια προσπάθεια συμβιβασμού των τριών σκελών του διλήμματος του Rodrik. Παρ' όλο που δεν επιθυμούν την σύνδεση της πρότασης τους με τα προτάγματα του «Τρίτου Δρόμου», όπως σημειώθηκε στην ανάλυσή μας, εν' προκειμένω φαίνεται να αξιοποιούν το βασικό του σύνθημα που επικεντρώνεται στην σύμφυση της κοινωνικής δικαιοσύνης με την παγκοσμιοποιημένη οικονομία. Δηλώνουν, λοιπόν, πεπεισμένοι ότι το κράτος πρέπει να ηγηθεί και να διευκολύνει την συνομιλία μεταξύ των εργατικών συνδικάτων και των εκπροσώπων των επιχειρήσεων προκειμένου να εξασφαλιστεί η ισορροπία ανάμεσά τους και να διατηρηθεί η σταθερότητα της οικονομικής ανάπτυξης (γεγονός που απέφυγαν να κάνουν οι «Νέοι Εργατικοί»)¹³⁴ Επιπλέον, κρίνουν σκόπιμη την μεταβολή στη φορολογία προς την κατεύθυνση της κοινωνικής δικαιοσύνης συμφιλιώνοντας την αναδιανομή του εισοδήματος με την ενθάρρυνση της καινοτομίας. Τέλος, συμφωνούν στη διεύρυνση της δημοκρατίας μέσα από την σκοπιά της κρατικής αμεροληψίας και ουδετερότητας. Δίχως τους δύο αυτούς παράγοντες, η προστασία των ατομικών συλλογικών ελευθεριών και ο κοινωνικός διάλογος θα ήταν κενά περιεχομένου. Δεν παραλείπουν συμπληρωματικά να δείξουν την εμπιστοσύνη τους στην πολιτική της «ευέλικτης ασφάλειας» προκειμένου να αντιμετωπιστεί από το κράτος η υποαπασχόληση, η μακροχρόνια ανεργία και η επισφάλεια στην εργασία, η οποία να μην διευκολύνει τις απολύσεις αλλά παράλληλα προσφέρει υψηλό υποκατάστατο εισόδημα.¹³⁵ Η πρόταση συμπληρώνεται με την αύξηση της εργασιακής κινητικότητας και την καθιέρωση ενεργητικών πολιτικών με στόχευση τη διεύρυνση των δεξιοτήτων των μακροχρόνια ανέργων.

¹³⁴ Στο ίδιο, σελ. 13-15.

¹³⁵ Στο ίδιο, σελ. 103-114.

Ως διανοούμενος της Σοσιαλδημοκρατίας παρεμβαίνει στην συγκεκριμένη συζήτηση ο Ν. Μουζέλης, ο οποίος θεωρεί ότι η κρίση της σύγχρονης δημοκρατίας έχει γίνει ένα σημαντικό θέμα πολιτικού σχολιασμού. Ταυτόχρονα επισημαίνει ότι η εστίαση αποκλειστικά στην εσωτερική ανάπτυξη των εθνικών πολιτικών και της προστασίας της εθνικής παραγωγής δεν μας βοηθά να ξεκλειδώσουμε τους κινητήριους μοχλούς της αλλαγής και της προσαρμογής στον νέο κόσμο.¹³⁶ Μόνο η διασταύρωση του εθνικού και του διεθνούς, του εθνικού κράτους και του παγκόσμιου κόσμου δηλαδή, μπορούν να λειτουργήσουν ενισχυτικά στην υποχώρηση του εθνικισμού και του αυταρχισμού συνδυαστικά με την εμβάθυνση της παγκοσμιοποίησης. Παρά την άμβλυνση της αυτονομίας του έθνους-κράτους από την παγκοσμιοποίηση και την αδυναμία του να ελέγξει τις ροές κεφαλαίων λόγω της διευρυμένης φιλελευθεροποίησης των χρηματοπιστωτικών αγορών, τα εθνικά κράτη οφείλουν να λειτουργούν ενισχυτικά προς αυτή την κατεύθυνση.¹³⁷ Εδώ, προκύπτει η ανάγκη της ρύθμισης σε προοδευτική κατεύθυνση της παγκοσμιοποίησης, όχι όμως από μεμονωμένα κράτη αλλά από συνασπισμούς κρατών και διεθνών οργανισμών. Η επιστροφή σε ένα αυτόνομο εθνικό κράτος, όπως υποστηρίζουν κάποιοι, είναι αδύνατη και καταστροφική. Δηλαδή, δεν είναι δυνατόν το κράτος να ελέγξει ξανά, κυρίως σε μικρές χώρες, τις κινήσεις κεφαλαίων σε διεθνικό επίπεδο. Η επιστροφή του πολιτικού έναντι της οικονομίας, δηλαδή ο έλεγχος της αγοράς από το πολιτικό πεδίο όπως τον συναντήσαμε στον μεταπολεμικό κόσμο, μπορεί να επιτευχθεί μέσα από την λειτουργία διεθνών ενώσεων (υπερεθνικό επίπεδο) και όχι σε τοπικό επίπεδο.

Μόνο έτσι, τονίζει ο Μουζέλης, μπορούν να επιτευχθούν οι στόχοι της Σοσιαλδημοκρατίας που δεν είναι άλλοι από την μείωση των εντεινόμενων κοινωνικών ανισοτήτων, η ρύθμιση των χρηματοπιστωτικών αγορών και η κατεύθυνση του συγκεκριμένου πλούτου σε κοινωνικούς στόχους συν την εμβάθυνση των δημοκρατικών δικαιωμάτων. Για την εφαρμογή των παραπάνω στόχων, ο Έλληνας διανοούμενος προτείνει σε εθνικό επίπεδο τον συνασπισμό της σοσιαλδημοκρατικής κεντρο-αριστεράς με τη φιλοευρωπαϊκή αριστερά και άλλες κεντρώες οργανώσεις φιλελεύθερου χαρακτήρα.¹³⁸ Πρόκειται για μία πρόταση, η οποία στοχεύει στην ανασύσταση της συμμαχικής πολιτικής των λαϊκών μετώπων, με στόχο την καταπολέμηση του ακρο-δεξιού λαϊκισμού από την μία πλευρά και του νεοφιλελευθερισμού από

¹³⁶ Ν. Μουζέλης, Ματιές στο μέλλον: Καπιταλισμός, Σοσιαλδημοκρατία, Κοινωνικό Κράτος, όπ.αν., σελ. 132-140.

¹³⁷ Στο ίδιο, σελ. 34-41.

¹³⁸ Ν. Μουζέλης, *Η διαδρομή και το μέλλον της ευρωπαϊκής Σοσιαλδημοκρατίας*, Τα Νέα, 24 Σεπτεμβρίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://www.tanea.gr/print/2018/09/24/opinions/i-diadromi-kai-to-mellon-lftis-eyropaikis-sosialdimokratias/>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

την άλλη. Για να επιτευχθούν, ωστόσο, οι παραπάνω στόχοι δεν αρκεί η ανάπτυξη και η καινοτομία μόνο όπως υποστηρίζουν οι Gamble / Diamond ούτε η καθολική καθιέρωση ενός βασικού μισθού όπως ο Piketty, αλλά είναι ανάγκη να εκπονηθούν σύνθετα μοντέλα προστασίας της εργασίας με τις απαραίτητες δόσεις ευελιξίας και κινητικότητας. Στο πλαίσιο αυτό καταγράφεται η συμφωνία του με τους Aghion / Roulet για την εφαρμογή της «ευέλικτης προστασίας», όπου και η παθητικότητα μειώνεται και η συνεχής κατάρτιση προωθείται αλλά και η αποτελεσματική προστασία διευρύνεται όπου απαιτείται. Πρόκειται για ένα πρότυπο προστασίας που εξασφαλίζει την κοινωνική συνοχή, ανανεώνει το ευρωπαϊκό κοινωνικό μοντέλο και κάνει τις δημόσιες υπηρεσίες αποδοτικότερες σύμφωνα με τον Μουζέλη.¹³⁹

Άλλο ένα πρόβλημα στο οποίο ο Μουζέλης επιχειρεί να δώσει λύση αξιοποιώντας το κράτος και τους μηχανισμούς του είναι η ανεργία. Η αχίλλειος πτέρνα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής είναι η ανεργία σύμφωνα με αυτή την άποψη, με το πρόβλημα να εντείνεται ραγδαία σήμερα. Γιατί με την κυριαρχία της νεοφιλελεύθερης οικονομίας παρατηρεί έναν τύπο ανάπτυξης που δεν δημιουργεί σε σημαντικό βαθμό νέες θέσεις εργασίας. Με την άνοδο του θατσερισμού μάλιστα και το απότομο άνοιγμα των παγκόσμιων αγορών τη δεκαετία του '70 η ισορροπία κεφαλαίου και εργασίας εξαφανίστηκε αφού το κεφάλαιο απέκτησε μια κινητικότητα που το κράτος-έθνος δεν μπορούσε πια να ελέγξει. Κάθε φορά που προσπαθούσε να επιβάλει αυστηρούς ελέγχους εντός των εθνικών συνόρων, οι επιχειρήσεις είχαν τη δυνατότητα φυγής σε χώρες όπου η εργασία είναι φτηνή και η εργατική νομοθεσία καχεκτική ή ανύπαρκτη. Στην ευρωπαϊκή κοινότητα βέβαια οι περισσότερες κυβερνήσεις εξακολουθούν να πιστεύουν πως η σημερινή ζοφερή κατάσταση της υψηλής ανεργίας γρήγορα θα βελτιωθεί αφού το ξέπέρασμα της οικονομικής κρίσης, η επιτάχυνση της ανάπτυξης, η πιο εντατική κατάρτιση και οι νέες τεχνολογίες θα δημιουργήσουν νέες θέσεις εργασίας. Απέναντι σε αυτή την άποψη ωστόσο στέκεται κριτικά, αν όχι απορριπτικά, επισημαίνοντας ότι απαιτείται συνδυασμός περισσότερων πραγμάτων για να αποδοθεί λύση στο πρόβλημα.

Ένας διαφορετικός τρόπος, λοιπόν, ενεργοποίησης των ανέργων μέσα από κρατικά ελεγχόμενες πολιτικές είναι το λεγόμενο «workfare».¹⁴⁰ Σε αυτή την περίπτωση οι άνεργοι είναι υποχρεωμένοι, αν θέλουν να διατηρήσουν το επίδομα ανεργίας, να εργαστούν αμισθί σε επιχειρήσεις που είναι διατεθειμένες να τους δεχθούν. Επειδή ως μοντέλο επιδέχεται αρκετών

¹³⁹ Ν. Μουζέλης, *Τρία μοντέλα για την μείωση της ανεργίας*, Το Βήμα, 25 Νοεμβρίου 2008, διαθέσιμο στο: <https://www.tovima.gr/2008/11/25/opinions/tria-montela-gia-meiwsi-tis-anergias/>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

¹⁴⁰ Ν. Μουζέλης, *όπ.αν.*, σελ. 145-153.

κριτικών, και όχι άδικα όπως υποστηρίζει ο Μουζέλης, προτείνει μια τροποποίησή του ούτως ώστε και το κράτος να απελευθερώνει περισσότερους πόρους σε άλλους τομείς της οικονομίας και οι εργαζόμενοι να έχουν την απαιτούμενη σταθερότητα. Το σχέδιο περιλαμβάνει τρεις πυλώνες: αρχικά, οι υπηρεσίες των ανέργων να προσφέρονται όχι σε ιδιωτικές επιχειρήσεις αλλά στην κοινότητα όπου σήμερα έχει γεωμετρικά αυξανόμενες ανάγκες στον χώρο της μέριμνας ηλικιωμένων, της οικολογίας, της υγείας και είναι αδύνατον το κράτος πρόνοιας να τις αντιμετωπίσει αποτελεσματικά στο σύνολό τους.¹⁴¹ Στην συνέχεια, οι εργαζόμενοι στην κοινότητα θα μπορούν να αμείβονται με ένα ποσό που θα αντιστοιχούσε στο επίδομα ανεργίας συν ένα μικρό ποσό ακόμα για περαιτέρω ενίσχυση. Το τελευταίο θα λειτουργούσε ως κίνητρο για να ενταχθεί ο άνεργος σε κοινοτικά προγράμματα. Τέλος, όπως στο σύστημα της «ευέλικτης προστασίας», ο εργαζόμενος στην κοινότητα θα έχει τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα που απολάμβανε προτού απολυθεί.

Αν στην περίπτωση του μοντέλου της «flexicurity» οι συμφωνίες παίρνονταν στη βάση μιας διαβούλευσης μεταξύ κράτους, επιχειρήσεων και συνδικάτων, στην περίπτωση του μοντέλου που προτείνεται εδώ η διαβούλευση δεν θα είναι τριμερής αλλά τετραμερής: μεταξύ κράτους, επιχειρήσεων, συνδικάτων και οργανώσεων που αντιπροσωπεύουν αυτούς που προσφέρουν αμειβόμενη εργασία στην κοινότητα.¹⁴² Είναι στο πλαίσιο των παραπάνω διαβουλεύσεων που η «ευελιξία», δηλαδή ο βαθμός ευκολίας που ένας επιχειρηματίας θα έχει σε ό,τι αφορά τις απολύσεις, θα εξαρτάται όχι μόνο από το κράτος, τις επιχειρήσεις και τα συνδικάτα αλλά και από τις οργανώσεις των πρώην ανέργων που εργάζονται στον κοινοτικό χώρο. Με αυτόν τον τρόπο οδηγούμαστε σε ένα σύστημα όπου, εκτός από τη λεγόμενη δομική ανεργία που συνδέεται με τις μετακινήσεις εργατών μεταξύ των διαφόρων κλάδων, όλοι και όλες που είναι ικανοί/ικανές να εργαστούν κινούνται μεταξύ τριών πόλων: αυτό της αγοράς εργασίας, της μετεκπαίδευσης/κατάρτισης και της εργασίας αυτών που προσφέρουν διάφορες υπηρεσίες στην κοινότητα.¹⁴³

Η συγκεκριμένη λύση είναι ενάντια στην νεοφιλελεύθερη στρατηγική της συρρίκνωσης του κράτους πρόνοιας αλλά και αυτής που στοχεύει μονόπλευρα στην αύξηση των κοινωνικών πόρων μέσω μιας αντιαναπτυξιακής φορολογικής πολιτικής. Συμπερασματικά, ενώ

¹⁴¹ Στο ίδιο.

¹⁴² Ν. Μουζέλης, *Το μέλλον της ανεργίας*, Το Βήμα, 24 Δεκεμβρίου 2015, διαθέσιμο στο: <https://www.tovima.gr/2015/12/24/opinions/to-mellon-tis-anergias-2/>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

¹⁴³ Στο ίδιο.

ο Μουζέλης τοποθετείται σε ένα πιο ριζοσπαστικό πλαίσιο όταν μιλάει για τις πολιτικές συμμαχίες και τον ρόλο του κράτους στην ρύθμιση της παγκοσμιοποίησης συγκλίνοντας με τα πιο προοδευτικά ρεύματα της Σοσιαλδημοκρατίας, την ίδια στιγμή αποκλίνει από αυτά λόγω των θέσεων του για την καταπολέμηση της ανεργίας και τη φορολογική πολιτική προσχωρώντας σε μετριοπαθέστερες θέσεις. Αυτό συμβαίνει, όπως σημειώνει και ο ίδιος, καθώς οι πιο αριστερές πολιτικές δεν λαμβάνουν υπόψη τους ότι ζούμε σε κοινωνίες πλήρως ενταγμένες σε ένα παγκόσμιο νεοφιλελεύθερο καπιταλιστικό σύστημα, το οποίο θέτει ορισμένους περιορισμούς και καταναγκασμούς στους οποίους πρέπει να προσαρμοζόμαστε. Σ τέτοιες κοινωνίες, η αρχή της καθολικότητας των παροχών από την μεριά του κράτους ή η συνέχιση του κράτους πρόνοιας κατά το πρότυπο της «Χρυσής Τριακονταετίας», αντί να αμβλύνει το χάσμα μεταξύ των πλουσίων και των φτωχών, το εντείνει. Αρά η μόνη λύση, σύμφωνα με τον ίδιο, είναι μια νέα σοσιαλδημοκρατική στρατηγική που θα στοχεύει στο πέρασμα από την σημερινή αναποτελεσματική και άδικη καθολικότητα στη «γενναιόδωρη» επιλεκτικότητα.

4.2 Η έννοια του «πολιτισμικού φιλελευθερισμού» στην σοσιαλδημοκρατική σκέψη

Η αυξημένη κινητικότητα των ανθρώπων σε όλο τον κόσμο από κοινού με την σταδιακή μετατόπιση της ρύθμισης της νέας συγκυρίας από τα έθνη-κράτη σε υπερεθνικούς οργανισμούς λόγω της εμβάθυνσης της παγκοσμιοποίησης προκάλεσαν σε πολλές περιπτώσεις μια εθνική αναδίπλωση, η οποία ενδύθηκε τα χαρακτηριστικά ενός επιθετικού εθνικισμού και αμφισβήτησε έντονα την κοινωνική ισότητα, τη διαφορετικότητα και τα ανθρώπινα δικαιώματα τόσο εντός όσο και εκτός της Ε.Ε. Η μετανάστευση, κυρίως από τις χώρες της Μέσης Ανατολής και της υποσαχάριας Αφρικής, άλλαξαν άρδην το κοινωνικό και πολιτικό τοπίο των αντιστοίχων χωρών και πυροδότησαν μία σειρά κρίσιμων εξελίξεων. Ειδικότερα, τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. με τις καθολικές κοινωνικές πολιτικές και τις ισχυρές ισότιμες παραδόσεις τους, ιδίως όσον αφορά την ισότητα μεταξύ των τάξεων και των φύλων, ήρθαν αντιμέτωπα με πρωτόγνωρες αντιδράσεις, που είχαν ως όχημά τους τον αντισυστημισμό και την απόρριψη της ανοχής απέναντι σε οτιδήποτε προσδιορίζοντας ως ξένο η διαφορετικό.¹⁴⁴ Ήδη, από τη δεκαετία του 1970, οι χώρες είχαν αναπτύξει εκτεταμένες πολιτικές για την ισότητα των φύλων οι οποίες υποστηρίζονταν και από την Αριστερά ως πολιτικο φορέα αλλά και από τη Δεξιά. Η ανεκτικότητα, η δημοκρατία και η κοινωνική ισότητα συγκροτούσαν τον βασικό

¹⁴⁴ S. Meret & B. Siim, 'Multiculturalism, right-wing populism and the crisis of Social Democracy', στο M. Keating & D. McCrone (επιμ.), *The crisis of Social Democracy in Europe*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015, σελ. 125-140.

πυρήνα του ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου και συναποτελούσαν τους θεματοφύλακες της κοινωνικής συνοχής.

Παρ' όλα αυτά, προέκυψαν σοβαρά προβλήματα όσον αφορά την υποδοχή της εθνοπολιτιστικής και θρησκευτικής ποικιλομορφίας και την ένταξη των μειονοτήτων / μεταναστών ως ίσων πολιτών στο κοινωνικοπολιτικό σύστημα. Η νέα συγκυρία, που σηματοδοτήθηκε από την καταγγελία της «φιλελεύθερης συναίνεσης», καθόρισε με επιτακτικό τρόπο την σύλληψη πολυπολιτισμικών πολιτικών για την αντιμετώπιση της «πολύπλοκης ποικιλομορφίας» και του νέου πολυδιάστατου και ρευστού φαινομένου. Η πρόκληση που παρουσιάστηκε για την Σοσιαλδημοκρατία σχετικά με την προστασία των αρχών που αντιστοιχούσαν στον «πολιτισμικό φιλελευθερισμό» και η επαναδιαπραγμάτευση των αρχών της οικονομικής αναδιανομής με την αναγνώριση της διαφορετικότητας οδήγησε σε έντονες συζητήσεις εντός του ευρωπαϊκού πλαισίου.

Αρχικά, θα αναφερθούμε στην A. Hassel η οποία στηρίζει την επιχειρηματολογία της σχετικά με την μετανάστευση σε ένα σχέδιο με τρεις πυλώνες: Ο πρώτος σχετίζεται με την προώθηση της αλληλεγγύης και της ανεκτικότητας απέναντι στους μετανάστες, ο δεύτερος επιχειρεί να προασπίσει το «φιλελεύθερο συμβιβασμό» και τις αρχές του ενώ ο τρίτος να εξασφαλίσει την ισορροπία εντός του κοινωνικού συνόλου και να διασφαλίσει την συνοχή του.¹⁴⁵ Αξιοποιώντας αυτή την λογική, η Αριστερά πρέπει να βρει μια πολιτική μετανάστευσης που να είναι ισχυρή ως προς το αντιρατσιστικό της στίγμα, αλλά δεν θα αγνοεί ή παραμερίζει την πραγματικότητα. Εάν η Ε.Ε. θέλει να αποφύγει την εθνικιστική και αντι-μεταναστευτική στροφή της βρετανικής και αμερικανικής πολιτικής, πρέπει να αγωνιστεί για τις αξίες της «ανοιχτής κοινωνίας», διασφαλίζοντας συγχρόνως τόσο τα συμφέροντα των ασθενέστερων κοινωνικών τάξεων όσο κι' εκείνα των μεταναστών / προσφύγων. Η ισορροπία σε αυτό το σημείο αποτελεί το βασικό επίδικο προκειμένου να αποφευχθούν αρνητικές αντιδράσεις και «φυγόκεντρες» τάσεις.

Σύμφωνα με τη Hassel, δεν επιτρέπεται το πλαίσιο που διέπει την μετανάστευση να είναι αμφίσημο και δαιδαλώδες, γεγονός που μπορεί να δυσχεραίνει την αποτελεσματική διευθέτηση του φαινομένου, αλλά ξεκάθαρο και απλό προκειμένου να στηρίζει όλους τους εμπλεκόμενους. Προς αυτή την κατεύθυνση, κινείται η πρόταση της για σαφή διαχωρισμό των εννοιών μετανάστης – πρόσφυγας, σύμφωνα με την οποία θα διαμορφώνεται κάθε φορά

¹⁴⁵ A. Hessel, *Why the Left must talk about migration*, Social Europe, 29 Οκτωβρίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/why-the-left-must-talk-about-migration>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019.

η πολιτική ασύλου.¹⁴⁶ Η συζήτηση και η πρόταση των κατάλληλων εργαλείων, σαν αυτό που αναφέρθηκε, για τη διαχείριση του μεταναστευτικού ζητήματος σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να ακολουθεί τους όρους και να μιμείται τις πρακτικές των ξενοφοβικών ή ρατσιστικών ομάδων ούτε τμημάτων της κοινωνίας. Μάλλον το αντίθετο. Οι εξωστρεφείς και «ανοιχτοί» κοινωνικοί σχηματισμοί χρειάζονται σαφή κανονιστικά πλαίσια και ισχυρούς θεσμούς ώστε να ρυθμίζουν προοδευτικά την μετανάστευση και να αποτρέπουν την υπονόμευση της κοινωνικής προστασίας.

Από μία πιο καταγγελτική σκοπιά τοποθετείται επί του θέματος ο P. Collier, ο οποίος εστιάζει στην απουσία ενός συνεκτικού, μακροπρόθεσμου και βιώσιμου πλάνου ώστε να αντιμετωπιστεί το φαινόμενο με προοδευτικούς όρους δίχως την ενίσχυση του λαϊκιστικού εθνικισμού και του αυταρχισμού. Πιο συγκεκριμένα, θεωρεί ότι η δημόσια πολιτική για την μετανάστευση σε όλη την Ε.Ε. αποτυπώνει την αδυναμία παραγωγής κοινών πρακτικών και αποκαλύπτει την έλλειψη του απαραίτητου θεσμικού πλαισίου, εντός του οποίου θα επιλύεται το εκάστοτε πρόβλημα. Αυτό αποδίδεται τόσο στην απουσία μιας ολοκληρωμένης πολιτικής ένωσης μέσω της οποίας τα κράτη-μέλη θα δρουν συντονισμένα όσο και στην αποτυχία οικοδόμησης συναίνεσης για την σύναψη μιας ενιαίας πολιτικής για το άσυλο.¹⁴⁷ Στην πραγματικότητα, οι δυσκολίες από την εξέλιξη του φαινομένου και οι διαμαρτυρίες με αντι-ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά οφείλονται σε μεγάλο βαθμό στην ύπαρξη ενός αδύναμου συστήματος, το οποίο δεν μπορεί να ανταποκριθεί στις αντίστοιχες προκλήσεις.

Ωστόσο, ο συγγραφέας που εξετάζουμε σε αυτό το σημείο της εργασίας δεν μένει μόνο στον εντοπισμό των προβλημάτων αλλά προχωράει στη διατύπωση των εξής προτάσεων. Πρώτα απ' όλα, πιστεύει ότι πρέπει να διακρίνουμε καθαρά τους μετανάστες από τους πρόσφυγες, δηλαδή όσους μετακινούνται ανά τον κόσμο λόγω πολεμικών συρράξεων και οικονομικών καταστροφών ή οικονομικών δυσκολιών και αναζήτησης καλύτερων όρων ζωής.¹⁴⁸ Οι πρόσφυγες παραδείγματος χάριν είναι μια υποκατηγορία όσων εκτοπίζονται από τον τόπο τους, καθώς είναι εξ' ορισμού εκείνοι που δεν επιλέγουν να μεταναστεύσουν αλλά

¹⁴⁶ A. Hassel & B. Wagner, 'The EU's 'migration crisis': challenge, threat or opportunity?', στο B. Vanhercke, D. Natali & D. Bouget (επιμ.), *Social policy in the European Union: state of play 2016*, Brussels: European Trade Union Institute (ETUI) and European Social Observatory (OSE), 2016, σελ. 61-85.

¹⁴⁷ P. Collier, *Meeting the migration challenge and reforming capitalism through mutual solidarity*, Social Europe, 25 Ιουλίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/the-migration-challenge-and-reform-capitalism-through-mutual-solidarity>, επίσκεψη 25 Ιανουαρίου 2019.

¹⁴⁸ P. Collier, *Illegal migration to Europe: What should be done?*, Social Europe, 9 Σεπτεμβρίου 2014, διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/illegal-migration>, επίσκεψη 25 Ιανουαρίου 2019.

αναγκάζονται από τις συνθήκες. Δεύτερον, χρειάζεται να ανακοπεί η παράνομη μετανάστευση καθώς, όπως πιστεύει, δημιουργεί σοβαρά προβλήματα. Τα προβλήματα αφορούν κυρίως εργασία χωρίς δικαιώματα επιβραβεύοντας τους κακούς εργοδότες που παραβιάζουν τους νόμους περί μισθών, κακομεταχείριση των μεταναστών αλλά και υψηλή θνησιμότητα για όσους δεν καταφέρνουν να επιζήσουν κατά τη διάρκεια της μετανάστευσής τους σε κάποιο άλλο τόπο.

Εξαιτίας αυτού, λοιπόν, υπάρχουν μόνο δύο τρόποι αντιμετώπισης της παράνομης μετανάστευσης: πρέπει είτε να νομιμοποιηθεί είτε να μειωθεί το κίνητρο για παράνομη μετανάστευση.¹⁴⁹ Δυστυχώς, μια ανοιχτή πολιτική μετανάστευσης δεν είναι βιώσιμη επιλογή υποστηρίζει ο P. Collier, γεγονός που τον φέρνει σε διάσταση με όσα υποστηρίζει η Hassel. Δεδομένων των πολύ υψηλότερων επιπέδων διαβίωσης που προσφέρει η Ε.Ε. από ό, τι οι περισσότερες άλλες περιοχές μάλιστα, η άρση των ελέγχων θα επέφερε ταχύτατα μια ανεξέλεγκτα μεγάλη εισροή. Προκειμένου να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά η παράνομη μετανάστευση, επομένως, πρέπει να μειωθούν τα κίνητρα για την εκδήλωση του φαινομένου με μαζικούς όρους. Αλλά με την υιοθέτηση αποτελεσματικών ελέγχων, η Ευρώπη δεν μπορεί να επιδείξει εχθρότητα εναντίον των μεταναστών. Με την εισαγωγή μιας ισορροπημένης δέσμης μέτρων, η Ευρώπη θα μπορούσε να καταστήσει αποτελεσματικούς τους ελέγχους κατά της παράνομης μετανάστευσης, ενώ θα ήταν πιο θετική απέναντι στους νόμιμους μετανάστες. Η συγκεκριμένη αντίληψη είναι απλή: Όλη η μείωση της παράνομης εισόδου που θα επιτυγχάνεται με τους πιο αποτελεσματικούς ελέγχους, θα πρέπει να αντισταθμίζεται κάθε φορά από την αύξηση των αριθμών των μεταναστών που επιτρέπεται να εισέλθουν νόμιμα. Οι βασικές αρχές για τη διαχείριση της νόμιμης εισόδου θα πρέπει να καθιερωθούν μεταξύ των κρατών-μελών μέσω κοινών συστημάτων τα οποία θα αποδίδουν προτεραιότητα σε συγκεκριμένες κατηγορίες ανθρώπων.

Καταλήγει, δηλαδή, σε δημόσιες πολιτικές που έχουν ένα στίγμα πιο μετριοπαθές και αυστηρό σε σχέση με την πλειοψηφία του σοσιαλδημοκρατικού χώρου, το οποίο όμως είναι υπαρκτό εντός της κεντρο-αριστερής κομματικής οικογένειας και διαφοροποιείται ως προς την έντασή του ανάλογα με τις εθνικές προτεραιότητες. Αυτό δεν εμποδίζει τον συγκεκριμένο διανοούμενο ούτε όσους αναπτύσσουν αντίστοιχες προτάσεις να διακρίνονται μεν από το υ-

¹⁴⁹ P. Collier, *Beyond the boat people: Europe's moral duties to refugees*, Social Europe, 15 Ιουλίου 2015, διαθέσιμο στο: <https://www.social europe.eu/beyond-the-boat-people-europes-moral-duties-to-refugees>, επίσκεψη 25 Ιανουαρίου 2019.

πόλοιπο φάσμα της Αριστεράς, αλλά την ίδια στιγμή δε να αντισταθμίζουν την αυστηρή νο-
τροπία με πρακτικές που διαφυλάσσουν την ανεκτικότητα και την πολυπολιτισμικότητα των
δυτικών κοινωνιών. Με αυτό τον τρόπο ακολουθούν μια αμφίπλευρη πολιτική, η οποία από
την μία όψη ασκεί δομική κριτική στην άποψη της «Ριζοσπαστικής Αριστεράς» για διευκό-
λυνση της μετανάστευσης και τα ανοιχτά σύνορα, και από την άλλη όψη απορρίπτει πλήρως
την συντηρητική άποψη (ιδίως των πιο ακραίων τμημάτων) για δραστικό περιορισμό του φαι-
νομένου μέσω κατασταλτικών παρεμβάσεων.

Μια πιο ριζοσπαστική απάντηση στον εξελισσόμενο διάλογο εντός της Σοσιαλδημο-
κρατίας για το μεταναστευτικό φαινόμενο, η οποία προσεγγίζει το αριστερό ακροατήριο του
προοδευτικού χώρου, επιχειρεί να δώσει ο Βρετανός διανοούμενος C. Crouch. Σε αυτό το
πλαίσιο, παρουσιάζει μια επιχειρηματολογία στηριγμένη περισσότερο σε ιδεολογικές αναφο-
ρές παρά σε επίπεδο διατύπωσης δημόσιων πολιτικών. Η αντίδραση ενάντια στην παγκοσμιο-
ποίηση υπογραμμίζει, ότι έχει οικονομική αλλά και πολιτισμική διάσταση, η οποία πρέπει να
καταπολεμηθεί εξίσου και με απόλυτο τρόπο. Ένας παγκοσμιοποιημένος κόσμος χρειάζεται,
σύμφωνα με το διανοούμενο της Σοσιαλδημοκρατίας, πολίτες που συμβιώνουν αρμονικά σε
ένα περιβάλλον αδιαφορώντας για την ποικιλία των διαφορετικών εθνικών ταυτοτήτων.¹⁵⁰
Μέσα από αυτές τις συνθήκες πρέπει να είναι σε θέση ο καθένας να τροφοδοτεί και να ενι-
σχύει τον άλλο ώστε να αποφεύγεται η σύγκρουση και να προωθείται η συνεργασία. Αντι-
λαμβάνεται, ότι κάτι τέτοιο είναι δύσκολο να συμβεί, ιδιαίτερα στην σύγχρονη συγκυρία όπου
ο φόβος απέναντι στη διαφορετικότητα λαμβάνει ακραίες μορφές. Ωστόσο, η αλληλεγγύη
που επιδεικνύουν πολλοί άνθρωποι είτε ως μονάδες είτε μέσω της κοινωνίας των πολιτών
μπορεί να αντιστρέψει την παραπάνω τάση και να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για την
υπέρβαση της κρίσης. Για να συνεχίσουν, παρ' όλα αυτά να το κάνουν οι πολίτες κάθε χώρας,
πρέπει να αισθάνονται σίγουροι και ασφαλείς εντός του κοινωνικού συνόλου.¹⁵¹ Σε αυτό το
σημείο δεν αποκλίνει από την Hassel και το Collier, αφού θέτει ως δικλείδα ασφαλείας για
την επιτυχή έκβαση αυτού του πειράματος τη διασφάλιση της κοινωνικής συνοχής και την
σταθερή προσήλωση στην μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων Το καθήκον της Σοσιαλδη-

¹⁵⁰ C. Crouch, *Reversing the globalization backlash*, Social Europe, 23 Οκτωβρίου 2018, διαθέσιμο
στο: <https://www.socialeurope.eu/reversing-the-globalisation-backlash>, επίσκεψη 25 Ιανουαρίου
2019.

¹⁵¹ Στο ίδιο.

μοκρατίας τότε είναι να δημιουργήσει περιβάλλοντα όπου αυτές οι αξίες μπορούν να ευδοκιμήσουν, και όχι να ατονίσουν λόγω της επιμονής στην ενίσχυση των εθνικών ταυτοτήτων και των φοβικών αντανεκλαστικών της κοινωνίας.

Η S. Berman, επίσης, συγκαταλέγεται στους διανοούμενους που διατυπώνουν πιο ριζοσπαστικές θέσεις εντός της Σοσιαλδημοκρατίας, ιδιαίτερα σε ζητήματα που σχετίζονται με την μετανάστευση και τον «πολιτισμικό φιλελευθερισμό». Επικεντρώνοντας την ματιά της στην άνοδο του εθνικιστικού φαινομένου θεωρεί ότι ο λαϊκισμός αυτής της μορφής αποπνέει φόβο και αναπαράγεται προωθώντας έννοιες που ταυτίζονται με την εγκληματικότητα, την τρομοκρατία, την απώλεια των εθνικών αξιών και των πολιτισμικών παραδόσεων αλλά και της περιθωριοποίησης των μειονοτήτων.¹⁵² Οι έρευνες καθιστούν σαφές ότι οι ψηφοφόροι των λαϊκιστικών κομμάτων είναι εξαιρετικά απαισιόδοξοι: πιστεύουν ότι το παρελθόν ήταν καλύτερο από το παρόν ενώ συγχρόνως είναι εξαιρετικά ανήσυχοι για το μέλλον. Αυτή η απαισιοδοξία πιστεύει ότι έχει μολύνει τις δυτικές κοινωνίες γενικότερα. Αυτό που χρειάζεται επομένως είναι ένας συνδυασμός ρεαλιστικών πολιτικών που μπορούν να αντιμετωπίσουν προκλήσεις όπως η οικονομική ανισότητα, η αργή ανάπτυξη και οι ανησυχητικές κοινωνικές και πολιτιστικές αλλαγές, καθώς και η ικανότητα να πειστούν οι πολίτες ότι η φιλελεύθερη δημοκρατία παρέχει την πιο πολλά υποσχόμενη πορεία προς ένα καλύτερο μέλλον.¹⁵³

Για να αναζωογονηθεί τόσο η προοδευτική πολιτική απέναντι σε τέτοια πολυσύνθετα φαινόμενα όσο και η Σοσιαλδημοκρατία ως πολιτικός χώρος πρέπει να επανασυνδεθεί με τις ιδρυτικές της αρχές συμπληρώνει η Berman. Με άλλα λόγια, για να αρχίσουν να λύνουν σημαντικά προβλήματα, οι Σοσιαλδημοκράτες χρειάζεται να θυμηθούν τις καλύτερες παραδόσεις τους απορρίπτοντας τόσο την τυφλή προσήλωση στην παγκοσμιοποίηση όσο και τη φοβία με την οποία την αντιμετωπίζουν πολλοί σημερινοί αριστεροί.¹⁵⁴ Αντίθετα, θα πρέπει να προωθήσουν αυτό που η ίδια αποκαλεί ως «προοδευτική παγκοσμιοποίηση» εντός της οποίας συμβιώνουν η δημοκρατία με την ανεκτικότητα, ο καπιταλισμός με την σταθερότητα και η διαφύλαξη της κοινωνικής συνοχής με την εμβάθυνση των ατομικών δικαιωμάτων. Ως προς την μετανάστευση και την εθνοτική ποικιλομορφία που παρουσιάζουν οι σύγχρονες κοινωνίες προσθέτει ότι δεν είναι βιώσιμη ή ελκυστική μια στρατηγική θεμελιωμένη στην κοινωνική αλληλεγγύη με βάση την κοινή εθνοτική καταγωγή ή αντίστοιχα το κοινό θρήσκευμα. Άρα,

¹⁵² S. Berman, *Politics, pessimism and populism*, Social Europe, 10 Οκτωβρίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/politics-pessimism-and-populism>, επίσκεψη 25 Ιανουαρίου 2019.

¹⁵³ Στο ίδιο.

¹⁵⁴ S. Berman, *όπ.αν.*, σελ. 436-458.

οι προοδευτικοί οργανισμοί οφείλουν, σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, να δημιουργήσουν ένα νέο κοινοτισμό στη βάση κοινών αξιών και κοινών ευθυνών. Αυτό που εννοεί εδώ η Berman είναι η επαναθεμελίωση της έννοιας του πολίτη στη βάση κοινών κανόνων και προτύπων και η αποσύνδεσή της από την κοινή καταγωγή όπως θέλουν διάφορα λαϊκιστικά ριζοσπαστικά κινήματα.¹⁵⁵ Όπως το θέτει η ίδια, πρέπει ο προοδευτικός χώρος συντονισμένα να επιμένει σε ορισμένες πολιτικές, κοινωνικές και πολιτισμικές αξίες οι οποίες θα είναι αδιαπραγμάτευτες και όπου η ενσωμάτωση των μεταναστών θα συνιστά πρακτική αναγκαιότητα.

Εντός των συγκεκριμένων ορίων θα μπορούσαμε να τοποθετήσουμε τις αναλύσεις του B. Parekh, πολιτικού διανοούμενου και σημαντικού μέλους του Εργατικού Κόμματος Μεγάλης Βρετανίας. Ο Parekh υπερασπίζεται όχι μόνο την πολιτισμική αλλά και την εθνοτική ποικιλομορφία επικρίνοντας την ίδια στιγμή τις φιλελεύθερες και κοινοτιστικές προσεγγίσεις που προέρχονται από ένα ευρύ φάσμα του πολιτικού σύμπαντος.¹⁵⁶ Η κριτική του απέναντι στις φιλελεύθερες θεωρίες εστιάζεται στο γεγονός ότι βλέπουν την πολιτιστική ποικιλομορφία ως ένα γεγονός και όχι ως μια αξία. Παρ' όλα αυτά, ανεξάρτητα από την κατάταξή τους που επιχειρεί κάθε φορά, φτάνει σε πολύ διαφορετικά συμπεράσματα σχετικά με το πώς οι δημόσιες πολιτικές πρέπει να αντιμετωπίζουν την ποικιλομορφία. Συνεπώς, η θεώρησή του διαφέρει όχι μόνο από τους φιλελεύθερους, τους οποίους κατηγορεί για τη διαρκή παράδοση του «ηθικού μονισμού», αλλά και από τους κομμουνιστές ή τους μετριοπαθείς εθνικιστές που εκτιμούν την ακεραιότητα των διαφορετικών παραδόσεων αλλά θέλουν να περιορίσουν την ποικιλομορφία όταν η τελευταία απειλεί ή υπονομεύει την ομοιογένεια εντός των κοινοτήτων τους.

Η αντίληψη του Parekh για την ποικιλομορφία, ωστόσο, δεν είναι ούτε μια στάση αδράνειας απέναντι στο φαινόμενο ούτε μια στάση θεωρητικής εξύψωσης της πολιτιστικής παγκοσμιοποίησης. Κατ' αυτό τον τρόπο σκέψης, την ίδια στιγμή που οι συντηρητικές κοινωνίες μπορούν να είναι «καταπιεστικές, ανεκτικές, εσωστρεφείς και αυταρχικές», οι πολιτισμικά ανοιχτοί τρόποι ζωής μπορούν να γίνουν «ρηχοί, εκλεκτικοί, ελλιπείς ως προς την συνοχή τους».¹⁵⁷ Η ποικιλομορφία σε μια κοινωνία είναι, επομένως, πολύτιμη εάν συμφωνείται από την πλειοψηφία των τάσεων που υπάρχουν στον κοινωνικό χώρο και τα μέλη τους δεν

¹⁵⁵ Στο ίδιο.

¹⁵⁶ B. Parekh, *A New Politics of Identity: Political Principles for an Interdependent World*, New York: Palgrave Macmillan, 2008, σελ. 21-31.

¹⁵⁷ Στο ίδιο, σελ. 33-46.

λειτουργούν ανταγωνιστικά απέναντι στις διαφορετικές πολιτιστικές παραδόσεις αλλά αντίθετα προσπαθούν να τις συμβιβάσουν προς όφελος της γενικής προόδου. Ως εκ τούτου, ο Βρετανός διανοούμενος απορρίπτει την αναδίπλωση και την αμυντική πολιτική στάση ενάντια στην πολιτιστική πολυμορφία είτε για λόγους εθνικιστικούς είτε για λόγους διαφύλαξης της εθνικής ταυτότητας. Αντί αυτού, υπογραμμίζει την ηθική και πολιτική αξία μιας τέτοιας συνθήκης στο εσωτερικό των κοινωνικών συνόλων.¹⁵⁸ Για τα άτομα, η ποικιλομορφία πιστεύει πως είναι «ένα συστατικό και προϋπόθεση της ανθρώπινης ελευθερίας», ενώ συγχρότως τους επιτρέπει να εξετάζουν τον δικό τους πολιτισμό μέσα από πολλές διαφορετικές οπτικές. Για την ευρύτερη κοινωνία αντίστοιχα, η αναγνώριση της αξίας της διαφορετικότητας είναι η προϋπόθεση για ένα συνεχιζόμενο διαπολιτισμικό διάλογο που μεσολαβεί μεταξύ των ανταγωνιστικών και αλληλοσυγκρουόμενων ισχυρισμών των κοινοτήτων.

Ο Parekh, με άλλα λόγια, προσανατολίζει το ενδιαφέρον του στην εγκαθίδρυση ενός συγκεκριμένου κανονιστικού πλαισίου το οποίο θα διευκολύνει την συνύπαρξη των ετερόκλητων πολιτισμικά ομάδων και θα αποτρέπει την εκδήλωση αντιπαραθέσεων μεταξύ τους. Προκειμένου να ενισχύσει το επιχείρημά του και να το καταστήσει ρεαλιστικό επιμένει ότι σχεδόν όλες οι κοινωνίες στον σύγχρονο κόσμο αλλά και πολλές κατά το παρελθόν είναι πολυπολιτισμικές, δηλαδή αποτελούνται από διάφορες πολιτιστικές ομάδες που κατανοούν τον εαυτό τους ως ξεχωριστές και αλληλοεπιδρούν με το σύνολο της κοινωνίας.¹⁵⁹ Η πολυπολιτισμική συνθήκη στηρίζεται στις αξίες της ισότητας μεταξύ των διαφορετικών ομάδων και τον μετασχηματισμό αυτών των αξιών σε συμπαγές και προοδευτικό θεσμικό πλαίσιο. Το κανονιστικό πλαίσιο που παράγεται, λοιπόν, επιτρέπει τις πολυπολιτισμικές συμμαχίες και τη δημιουργική τους συνύπαρξη.

¹⁵⁸ Στο ίδιο.

¹⁵⁹ Στο ίδιο.

Συμπεράσματα – Σύνοψη

Σε αυτό το ευρύτατο πεδίο διαιρέσεων, συγκρούσεων αλλά και συνθέσεων που διαμόρφωσε η ευρωπαϊκή κρίση, ακόμα και στο εσωτερικό όμορων πολιτικών υποκειμένων όπως τα κόμματα της Σοσιαλδημοκρατικής Αριστεράς, το βέβαιο είναι ότι καμία απάντηση ή χαρτογράφηση των διλημάτων δεν είναι απλή. Για τον λόγο αυτό, θα αρκεστούμε, επιλογικά, σε δύο μόνο σύντομες υποσημειώσεις / παρατηρήσεις. Αφενός θεωρούμε ότι η περίοδος της εκδήλωσης της πολυδιάστατης κρίσης του 2008 αποτέλεσε με βεβαιότητα τομή για τα σοσιαλδημοκρατικά πράγματα, καθώς στο πλαίσιο αυτής συμπυκνώθηκαν και επιταχύνθηκαν μακρές διεργασίες, την ίδια στιγμή που οι φορείς της αναμετρήθηκαν με διαδικασίες που υπερέβαιναν τα στενά εθνικά όρια και διευρύνονταν σε υπερεθνικό επίπεδο. Η κρισιακή συγκυρία ανάγκασε, εκτός από τους κομματικούς οργανισμούς, και τους διανοούμενους του προοδευτικού πόλου σε επανατοποθέτηση και αναστοχασμό των πεπραγμένων τους έως εκείνη την στιγμή. Αναπόφευκτα, το αποτέλεσμα ήταν μια έκρηξη διαφορετικών προσεγγίσεων και προσανατολισμών τόσο στο πεδίο της πολιτικής στρατηγικής όσο και στο αντίστοιχο των δημόσιων πολιτικών.

Η οπτική της συγκεκριμένης εργασίας και των εργαλείων που χρησιμοποιήσαμε στάθηκαν ικανοί συντελεστές προκειμένου να αποτυπώσουν σε έναν ικανοποιητικό βαθμό αυτή την πολυμορφία των ρευμάτων που έδρασαν άλλοτε συναινετικά μεταξύ τους και άλλοτε συγκρουσιακά με σκοπό την επιβολή της ηγεμονίας τους. Η στρατηγική αμηχανία, άλλωστε, της σημερινής Σοσιαλδημοκρατίας αντανακλάται εν πολλοίς στις διαφορετικές θεωρητικές οπτικές που χαρτογραφούνται εδώ, όχι μόνο με την έννοια ότι μπορεί να είναι πολλαπλές αλλά κυρίως με το ότι σε πολλές περιπτώσεις είναι διαφορετικές και ασύμβατες μεταξύ τους. Επεξεργαζόμενοι τις παραπάνω θέσεις/απόψεις διαπιστώσαμε ότι αλλού αναπτύσσονται εντελώς διαφορετικές οπτικές που δεν επικοινωνούν εύκολα μεταξύ τους, αλλού όμως υπάρχουν σημεία σύγκλισης, πράγμα που σίγουρα δεν καθιστά την συνολική εικόνα μονοδιάστατη. Σίγουρα, οι αποκλίνουσες ιδεολογικές καταβολές και η διαφορετική ιεράρχηση των προτεραιοτήτων διαδραμάτισαν ρόλο καταλύτη σε αυτή την εξέλιξη, αλλά δεν θα ήταν αρκετές αν δεν μεσολαβούσε η κρισιακή συνθήκη που επαναπροσδιόρισε πλήρως τους όρους του πολιτικού ανταγωνισμού και διαπέρασε εγκάρσια όλους τους άξονες του πολιτικού συνεχούς. Ωστόσο, πέρα από τις ουσιαστικές θεωρητικές διαφοροποιήσεις ή συμπτώσεις κάθε φορά μεταξύ των ετερογενών τάσεων, αποτυπώθηκαν συγκλίσεις και αποκλίσεις ακόμα και στην βάση των «εθνικών κληρονομιών» των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων.

Για παράδειγμα, παρακολουθήσαμε σημαντικούς Αγγλοσάξονες διανοούμενους σαν τον A. Gamble, τον P. Diamond, τον A. Giddens και τον M. Wolf να συγκροτούν την τοποθέτησή τους σε πιο μετριοπαθείς πυλώνες λόγω της επιρροής τους από τον «Τρίτο Δρόμο» και άλλους, προερχόμενους στην πλειοψηφία τους από τον ευρωπαϊκό Νότο όπως ο T. Piketty, ο N. Μουζέλης και ο L. Visentini, να προσανατολίζονται περισσότερο στις θέσεις της αριστερής Σοσιαλδημοκρατίας ενδεχομένως λόγω των ριζοσπαστικότερων τοπικών παραδόσεων. Ασφαλώς, δεν μπορούμε να αποδώσουμε χαρακτήρα απολυτότητας σε αυτή την σύγκριση αφού, από μια διαφορετική σκοπιά, είδαμε ομοεθνείς πολιτικούς όπως ο F. Gonzalez με τον P. Sanchez να αντιπαρά τίθενται για το σύνολο του προγραμματικού πλαισίου που έπρεπε να καθοδηγεί το Σοσιαλιστικό Κόμμα Ισπανίας (P.S.O.E.). Αντιστοίχως, παρατηρήσαμε αντιθέσεις και εντός του Βρετανικού Εργατικού Κόμματος (Labour Party), παρά την μετριοπαθή παράδοσή του, από ανθρώπους σαν τον C. Crouch με πιο ριζοσπαστικό λόγο και αντιλήψεις. Σε αυτές τις περιπτώσεις μας απασχόλησε περισσότερο η καταγραφή των νέων αξόνων πάνω στους οποίους εκτυλίσσεται ο διάλογος και οι αντιθέσεις που προκύπτουν από κοινού με την καταγραφή των μετατοπίσεων των υφιστάμενων ιδεολογικών συνασπισμών.

Μία από αυτές τις μεταβλητές, που διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στη διάρκεια της κρίσης, ήταν και η Ε.Ε. Στο ερώτημα «τι να κάνουμε σχετικά με το ευρωπαϊκό οικοδόμημα;», όπου αναμετριούνται η τολμηρή εθνική διέξοδος και η απόσχιση από την Ευρωπαϊκή Ένωση (ευρωσκεπτικιστική θέση) με τον φιλοευρωπαϊκό μεταρρυθμισμό (ευρωπαϊστική θέση), η θέση της συντριπτικής πλειονότητας όσων αυτοπροσδιορίζονται ως σοσιαλδημοκράτες κλείνει σαφώς υπέρ της δεύτερης. Πρόκειται για ένα ισχυρό σημείο συμφωνίας ανάμεσα στους διανοούμενους της Σοσιαλδημοκρατίας και συγχρόνως ετεροπροσδιορισμού τόσο απέναντι σε δεδηλωμένες ριζοσπαστικές συντηρητικές απόψεις όσο και σε σχολιαστές που κινούνται στο χώρο της Αριστεράς. Οι προτάσεις με έκδηλο το ευρωσκεπτικιστικό στοιχείο δέχονται σφοδρή κριτική, καταρχάς για λόγους γεωπολιτικούς: μια τέτοια μονομερής πρωτοβουλία θα ναρκοθετούσε το εγχείρημα της ευρωπαϊκής ενοποίησης και θα αποτελούσε επιθετική κίνηση έναντι των κρατών-μελών που θα διαφωνούσαν με ανάλογες προσεγγίσεις. Από πολιτική άποψη, ο ιδιότυπος «καταστροφισμός» που προωθεί μια τέτοια επιλογή όχι μόνο δεν θα συνιστούσε βήμα διεύρυνσης των προοπτικών μιας προοδευτικής λύσης, αλλά ενδέχεται να ενίσχυε τις τάσεις ακραίας συντηρητικοποίησης της κοινωνίας. Έπειτα, η οικονομία που θα έρχονταν αντιμέτωπη με μία τέτοια επιλογή είναι αβέβαιο πως θα ανταποκρίνονταν στους αυστηρούς περιορισμούς της παγκοσμιοποίησης και την αμφισβήτηση των διεθνών αγορών.

Για τον λόγο αυτό, οι περισσότερες προσεγγίσεις αναζητούν διέξοδο στο ευρωπαϊκό επίπεδο, με την καταρχήν παραδοχή ότι η κρίση «πολιτικοποίησε» την Ευρώπη. Η Ε.Ε. σύμφωνα με αυτό το σκεπτικό ταλαντεύεται ανάμεσα σε δύο κρίσιμες για το μέλλον της επιλογές. Η μία είναι η «επανεθνικοποίηση» της ευρωπαϊκής πολιτικής, δηλαδή η μετατόπιση της διαχείρισης της κρίσης σε εθνικό επίπεδο και η διακρατική διαπραγμάτευση εκτός των ευρωπαϊκών θεσμών. Η επιλογή αυτή συγκεντρώνει γύρω τις διανοούμενους (κυρίως του αγγλοσαξωνικού χώρου) όπως ο R. Youngs, οι οποίοι στηρίζουν την αντίληψή τους στον προστατευτισμό και την ενίσχυση του εθνικού κράτους έναντι της υπερεθνικής ένωσης. Από την άλλη, η διακινδύνευση του ευρώ και της ευρωζώνης λειτούργησε αντίστροφα για το μεγαλύτερο τμήμα των υπό εξέταση διανοούμενων με αποτέλεσμα να υιοθετήσουν θέσεις φεντεραλιστικές. Πιο συγκεκριμένα, η σύγκλιση επιτεύχθηκε σε δύο επίπεδα: ως προς το πρώτο επικεντρώθηκε στην προώθηση μιας κοινής πολιτικής για την άμυνα και την εξωτερική πολιτική, ενώ ως προς το δεύτερο στη δημιουργία ενιαίων μηχανισμών άσκησης οικονομικής πολιτικής όπως ο ευρωπαϊκός προϋπολογισμός και ο θεσμός του Υπουργείου Οικονομικών. Ωστόσο, προτάσεις που είχαν ως αφετηρία την ίδρυση θεσμών αναδιανομής πλεονασμάτων εντός της Ε.Ε., δηλαδή μηχανισμών που θα μπορούσαν να προστατεύσουν το κοινό νόμισμα και να περιορίσουν την «μονεταριστική ακαμψία», περισσότερο όξυναν την αντιπαράθεση παρά την άμβλυναν. Υπέρ της θέσης αυτής εμφανίστηκαν οικονομολόγοι όπως ο T. Piketty και πολιτικοί όπως ο P. Rasmussen, ενώ επιφυλάξεις εξέφρασαν διανοούμενοι όπως ο J. Pisani-Ferry και ο H. Dixon.

Αυτό που μοιάζει πάντως αναγκαίο για όλους είναι η θεμελίωση ενός ισχυρού μηχανισμού φορολογίας και δανεισμού σε επίπεδο Ε.Ε., μαζί με έναν ουσιαστικό κοινοτικό προϋπολογισμό και αντίστοιχο ρόλο της Ε.Κ.Τ. Συναφώς τίθεται το πρόβλημα της συμβατότητας των οικονομικών δομών Βορρά και Νότου, έστω και από διαφορετικές σκοπιές, που απαιτεί όχι μόνο αναδιανομή των πόρων αλλά και διαφοροποιημένες πολιτικές σε διαφοροποιημένες οικονομίες. Ζητήματα οικονομικής φύσης, που συνδέονται ουσιαστικά με την πολιτική και οικονομική ενοποίηση.

Ένα άλλο πεδίο διαλόγου που μας απασχόλησε σε αυτή την εργασία ήταν το κράτος και ο ιδιαίτερος ρόλος του κατά τη διάρκεια της οικονομικής ύφεσης. Σε αυτό το πλαίσιο, μοιάζει εντυπωσιακή η «επιστροφή» του στη δημόσια συζήτηση είτε ως μέρος ορισμένων κριτικών προσεγγίσεων είτε ως μία αναγκαιότητα για την υπέρβαση της κρίσης. Από την πλευρά των κριτικών προσεγγίσεων φάνηκε να υπάρχει μια σύγκλιση στα εξής τρία σημεία: πρώτον, στην αναποτελεσματικότητα του απέναντι στις σύγχρονες προκλήσεις, δεύτερον,

στη δυσκαμψία του και, τρίτον, στην αδυναμία του να παρακολουθήσει με μεγάλη επιτυχία τους μετασχηματισμούς που υπαγόρευε η παγκοσμιοποίηση. Ως στοιχεία της κρίσης, τα παραπάνω φαίνεται να συγκεντρώνουν μια γενικότερη συμφωνία. Από εκεί και πέρα, αναπτύσσεται μια γνώριμη αντιπαράθεση, η οποία συνδέεται αφενός με τον ρόλο που αποδίδει ο καθένας στο κράτος και αφετέρου με την ιδεολογική προέλευση και την πολιτική του συγκρότηση. Μία γραμμή ανάγνωσης, λοιπόν, θεωρεί ότι τα δεινά της οικονομίας προκύπτουν από τη δυσλειτουργία του δημόσιου τομέα, έτσι ώστε προκρίνεται το μοντέλο του μικρότερου, επιτελικού κράτους, που θα αφήνει ελεύθερη την αγορά να αυξήσει την ανταγωνιστικότητα, την παραγωγικότητα και τις εξαγωγές της. Στην αντίπερα όχθη συναντάμε διανοούμενους που αποδίδουν στο κράτος ρόλο παρεμβατικό, ρόλο οδηγού και επενδυτή πρωτοστατώντας στην καθοδήγηση της οικονομίας και την αύξηση της παραγωγικότητας.

Παρ' όλα αυτά, δεν είναι όλες οι τοποθετήσεις εξίσου αφοριστικές προς την μία ή την άλλη κατεύθυνση. Υπάρχουν βέβαια κι' εκείνες που αναδεικνύουν την μειωμένη ανταγωνιστικότητα ως παρεπόμενο της πρωτοκαθεδρίας της αναδιανομής και της προστασίας της εργασίας από κοινού με πλήθος περιορισμούς που αφαιρούν από την αγορά ζωτικό αέρα, ή με έναν υπερμεγέθη δημόσιο τομέα και τις «υπερβολές του κρατισμού», που ανέχεται, εάν δεν εκτρέφει, τις στρεβλώσεις της αγοράς. Συχνά, όμως, καταγράφονται οπτικές που αναθεωρούν το αίτημα για «μικρότερο κράτος» όπως αυτές των Aghion και Roulet, οι οποίες τάσσονται μάλλον υπέρ ενός πιο αποτελεσματικού δημόσιου τομέα, όχι σπάταλου αλλά με εσωτερικά κίνητρα και μετρήσιμα αποτελέσματα. Παράλληλα, τέτοιου τύπου προσεγγίσεις αναδεικνύουν την σημασία του εξορθολογισμού των δημοσίων εσόδων (καταπολέμηση της φοροαποφυγής και φοροδιαφυγής), την αναδιαμόρφωση της προοδευτικής φορολογίας και την ενσωμάτωση της καινοτομίας ως βασικό πυλώνα ανάπτυξης των δραστηριοτήτων του. Πρόκειται για ερμηνείες που αντιστρέφουν την αιτιότητα αλλά και το επιχείρημα των πιο μετριοπαθών προσεγγίσεων με τον εξής τρόπο: η δυσλειτουργία του δημόσιου τομέα και η έλλειψη προσαρμοστικότητας στις νέες συνθήκες οφείλονται στο κυρίαρχο οικονομικό μοντέλο και στον τρόπο με τον οποίο αναπαράγεται ή και εφαρμόζεται. Δεν αποτελεί, επομένως πρόβλημα το κράτος ως οντότητα αλλά ο τρόπος διαχείρισης του.

Η προηγούμενη συζήτηση ιχνογραφεί το γενικό τοπίο στο οποίο μπορούν να ενταχθούν κι' άλλα διλήμματα που επεξεργαστήκαμε στην έρευνά μας, όπως το ερώτημα «αν η επίτευξη της ανταγωνιστικότητας / παραγωγικότητας είναι συμβατή με την μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων;». Ο σχετικός διάλογος εκκινεί από αυτό που κατονομάζεται

προσφυώς ως μοντέλο «φτηνής ανάπτυξης», το οποίο βασίζεται σε μια υποτίμηση της εργασίας (χαμηλοί μισθοί, ελαστικοποίηση της εργασίας, συστηματική παραβίαση του εργατικού δικαίου), στη θεσμικά ανεκτή παραβατικότητα (φοροδιαφυγή και φοροαποφυγή) και στη χαμηλή ποιότητα των υπηρεσιών, δημόσιων και μη προς όφελος της αύξησης της παραγωγικότητας. Η προσοχή των ριζοσπαστικότερων τάσεων εντός της Σοσιαλδημοκρατίας σε σχέση με τις μετριοπαθέστερες προσανατολίζεται στην αποφυγή ή την ανατροπή τέτοιων διαδικασιών, καθώς θεωρούν ότι παράγονται ευθυγραμμίσεις με τον νεοφιλελευθερισμό που είναι επιβλαβείς για την προοδευτική τους ταυτότητα και παγιδεύουν τις κοινωνίες σε ένα καθοδικό σπирάλ συνεχής υποτίμησης και επισφάλειας. Αντίθετοι σε αυτή την λογική εμφανίζονται διανοούμενοι που κατατάσσονται στις κεντρογενείς τάσεις, οι οποίοι αντιστρέφουν το ερώτημα, υποστηρίζοντας θερμά ότι η χαμηλή εξειδίκευση, η απώλεια ανταγωνιστικότητας και η μείωση της παραγωγικότητας επιδεινώνουν τις κοινωνικές ανισότητες και αυξάνουν το χάσμα ανάμεσα στις πλουσιότερες και τις πιο φτωχές χώρες του κόσμου. Μάλιστα, οι τελευταίοι, προσπαθούν να συμβιβάσουν την πολιτική παρέμβαση ενάντια στις κοινωνικές ανισότητες με τις πολιτικές για την αύξηση της παραγωγικότητας αφού δεν τις θεωρούν αμοιβαία αποκλειόμενες. Το ενδιαφέρον εδώ είναι, ότι ενώ στην ερμηνεία του φαινομένου τα ετερόκλητα ιδεολογικά μπλοκ αποκλίνουν, στη διατύπωση προτάσεων όπως η ισχυρή χρηματοδότηση της καινοτομίας, η διατήρηση των υψηλών κοινωνικών παροχών, η αναπροσαρμογή της προστασίας συγκλίνουν τις περισσότερες φορές δίχως να εμφανίζουν μεγάλες διαφορές μεταξύ τους.

Τα διλήμματα και οι αντιθέσεις παραμένουν, όμως, όσο η κοινωνική επισφάλεια διατηρείται, ο κατακερματισμός του κοινωνικού ιστού μέσα από τις πολλαπλές όψεις της ανισότητας δεν ανατρέπεται και ο αντίστοιχος κατακερματισμός της αγοράς εργασίας με την απορρύθμιση της και την προώθηση πολλαπλών καθεστώτων ευελιξίας (αναπαράγοντας «ριζικά διαφορετικά εργασιακά καθεστώτα») δεν μεταρρυθμίζεται προς το προοδευτικότερο.

Ενδιαφερόμαστε με άλλα λόγια να προσφέρουμε στον αναγνώστη ένα πανόραμα των πρωταγωνιστών, των ρευμάτων και των διλημάτων μέσα από την παρουσίαση των έργων τους και τον απόηχο των ιδεών τους στις πολιτικές πρακτικές των κεντρο-αριστερών κομμάτων. Και βέβαια, καθ' όλη τη διάρκεια της ερευνητικής προσπάθειας εστιάσαμε στο ερώτημα, πώς εξασφαλίζεται η συνεκτική εκπροσώπηση μιας πρωτοφανώς πολυκερματισμένης ευρωπαϊκής κοινωνίας, με τρόπο μάλιστα που να ενσωματώνει αντί να

εξοβελίζει τις πολλαπλές συγκρούσεις. Ο στόχος, άλλωστε, ήταν να εστιάσουμε σε ορισμένες αναλύσεις, κεντρικών προσωπικοτήτων, που παρήχθησαν στο επίπεδο αυτής της συζήτησης και αποτέλεσαν διακριτές οπτικές στην συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία. Η ιδιαιτερότητα έγκειται στο γεγονός ότι συνιστούν διαφορετικές εκτιμήσεις και αντιτιθέμενα εναλλακτικά σχέδια. Εδώ ερχόμαστε στο δεύτερο σημείο που θέλουμε να σταθούμε και αφορά την ταξινόμηση των ρευμάτων στη βάση της βασικής διαιρετικής τομής, που δεν είναι άλλη από την αντίθεση μεταξύ Αριστεράς – Δεξιάς.

Πιο συγκεκριμένα, λοιπόν, εντοπίσαμε κριτικές που προήλθαν και από τις πιο αριστερές τάσεις του προοδευτικού χώρου και από τις δεξιότερες αλλά και από τις πιο μετριοπαθείς ή κεντρογενείς. Πρόκειται για λόγους σε αρκετές περιπτώσεις αντιθετικούς, οι οποίοι ανεξαρτήτως των αναφορών τους εξάντλησαν τα περιθώρια και τις προϋποθέσεις πραγματοποίησης των προτάσεων και επιδιώξεων τους στο εσωτερικό του εκάστοτε σοσιαλδημοκρατικού κόμματος. Αντικατοπτρικές και ως προς τη διατύπωση των αιτιών της κρίσης της Σοσιαλδημοκρατίας όμως και ως προς τον προσανατολισμό της στις νέες εποχές. Αυτή η συνθήκη δεν λειτούργησε αποτρεπτικά πάντως για τις ετερόκλητες ιδεολογικά ομάδες διανοούμενων να συμβιβαστούν είτε κατά μόνας είτε ως οργανωμένες τάσεις με συνασπισμούς πολιτικών διαφορετικής πολιτικής τοποθέτησης. Η διαπίστωση κοινών σημείων μπορούσε να συμβεί σε ένα ευρύ πεδίο θεματολογίας με πιο σύννητες την μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων ως στόχο, την προάσπιση των θεμελιωδών ατομικών δικαιωμάτων και την ενίσχυση της «φιλελεύθερων αρχών».

Αυτονόητη είναι, επομένως, η συνύπαρξη πλήθους ανταγωνιστικών τάσεων, πέρα από το εσωτερικό των κομματικών οργανισμών, και στις τάξεις των διανοούμενων αλλά και των μελετητών της σοσιαλδημοκρατικής κομματικής οικογενείας με αντίστοιχες θεωρητικές προελεύσεις. Τα ρεύματα ομαδοποιούνται στη βάση τριών μεγάλων γενικών κατευθύνσεων: τους υποστηρικτές του «σοσιαλφιλελευθερισμού», οι οποίοι προτάσσουν περισσότερο τις οικονομικές αρχές του φιλελευθερισμού και αποδέχονται τις απαιτήσεις του δημοσιονομικού ορθολογισμού και της απρόσκοπτης ανάπτυξης εις βάρος των εγγυήσεων της εργασίας και της ανάπτυξης των κοινωνικών πολιτικών, τους υπέρμαχους του «ριζοσπαστικού μεταρρυθμισμού» οι οποίοι προωθούν την επιστροφή στις κλασσικές αξίες του σοσιαλδημοκρατικού προτάγματος όπως το ισχυρό κοινωνικό κράτος, η διεύρυνση των δραστηριοτήτων του κράτους και η απόρριψη της δημοσιονομικής πειθαρχίας και, τέλος, τους οπαδούς του «συναινετικού ρεαλισμού» που ναι μεν συμφωνούν με την αριστερή ιδεολογική τοποθέτηση απέναντι στην ερμηνεία των σύγχρονων μετασχηματισμών, από την άλλη

συντάσσονται με τις μετριοπαθείς πολιτικές πρακτικές και τον συμβιβασμό της προστασίας της εργασίας και της καταπολέμησης των κοινωνικών ανισοτήτων με την ορθή διαχείριση των δημοσιονομικών μεγεθών και της απρόσκοπτης ανάπτυξης. Σχηματικά θα μπορούσαμε να τοποθετήσουμε την πρώτη τάση στα δεξιά του προοδευτικού πολιτικού άξονα, τη δεύτερη στα αριστερά ενώ την τρίτη στον ενδιάμεσο ή κεντρώο πολιτικό χώρο.

Η κεντρώα τάση, όπως αναφέραμε και πρωτύτερα, έχει κοινή με την τάση του «ριζοσπαστικού μεταρρυθμισμού» την αριστερή ιδεολογική τοποθέτηση απέναντι στην ερμηνεία των μεταβάσεων του σύγχρονου κόσμου και διαφοροποιείται από την δεξιά λόγω της απαίτησης της τελευταίας για ρεαλιστική αναθεώρηση των ιδεολογικών εργαλείων της Σοσιαλδημοκρατίας. Η δεξιά τάση έχει κοινή με την κεντρώα την μετριοπαθή και συναινετική πολιτική πρακτική σε αντίθεση με την αριστερή που ζητά την συναρμογή της ριζοσπαστικής θεωρίας με την πράξη. Σε αυτό ακριβώς το πεδίο, διαπιστώνεται και η μοναδική σύμπτωση της αριστερής με τη δεξιά τάση, αφού και οι δύο επιδιώκουν την κατάργηση του χάσματος μεταξύ θεωρίας και πράξης ή αλλιώς στόχου και μέσου, με τη διαφορά ότι οι μεν αναζητούν τον ριζοσπαστικό προσανατολισμό και οι δε τον πιο ρεαλιστικό. Πιο πρακτικά, το αριστερό ρεύμα επιδιώκει την προσαρμογή της πράξης πάνω στη θεωρία, ενώ το δεξιό ρεύμα την προσαρμογή της θεωρίας πάνω στην πράξη. Αυτή η τριγωνική μορφή σχέσεων μεταξύ της ριζοσπαστικής, της μετριοπαθούς και της ενδιάμεσης – κεντρώας θέσης όπου οι ριζοσπάστες ζητούν την επανίδρυση στη βάση της επαναπροσέγγισης των κλασσικών αρχών, οι μετριοπαθείς την προσαρμογή στις νέες συνθήκες και τις επιταγές του κυρίαρχου προτύπου ανάπτυξης και οι κεντρώοι την ισορροπία μεταξύ των δύο αποτέλεσε και το βασικό συμπέρασμα της εργασίας μας και ένα από τα βασικότερα εργαλεία ώστε να παράξουμε μια έγκυρη κωδικοποίηση των υφιστάμενων τάσεων και του εύρους των διλημμάτων που τους διαπέρασαν εγκάρσια.

Βιβλιογραφία - Αρθρογραφία

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Aghion, P. & Roulet, A., Ο νέος ρόλος του κράτους: Για μία ανανεωτική Σοσιαλδημοκρατία, Αθήνα: Πόλις, 2012

Bobbio, N., Δεξιά και Αριστερά, Αθήνα: Πόλις, 2013

Διαμαντόπουλος, Θ., *Το κομματικό φαινόμενο*, Αθήνα: Παπαζήση, 1993

Eley, G., *Σφυρηλατώντας τη δημοκρατία: Ιστορία της Ευρωπαϊκής Αριστεράς 1923-2000*, Τόμος Β', Αθήνα: Σαββάλας, 2010

Hannette, S., Piketty, T., Sacriste, G. & Vauchez, A., *Για μια συνθήκη εκδημοκρατισμού της Ευρώπης*, Αθήνα: Πόλις, 2017

Κατσούλης, Η., 'Η απαξίωση των πολιτικών κομμάτων και το παράδοξο της ανάπτυξης' στο Η. Κατσούλης (επιμ.), *Νέα Σοσιαλδημοκρατία: Περιεχόμενα πολιτικής, θεσμοί, οργανωτικές δομές*, Αθήνα: Σιδέρης, 2002

Κοντιάδης, Ξ., *Η Σοσιαλδημοκρατία σήμερα*, Αθήνα: Πόλις, 2017

Ματσαγγάνης, Μ., 'Οι νέοι εργατικοί μεταξύ τρίτου δρόμου και νέας Σοσιαλδημοκρατίας' στο Η. Κατσούλης (επιμ.), *Νέα Σοσιαλδημοκρατία: Περιεχόμενα πολιτικής, θεσμοί, οργανωτικές δομές*, Αθήνα: Σιδέρης, 2002

Μουζέλης, Ν., *Ματιές στο μέλλον: Καπιταλισμός, Σοσιαλδημοκρατία, Κοινωνικό Κράτος*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2018

Piketty, T., *Το κεφάλαιο τον 21^ο αιώνα*, Αθήνα: Πόλις, 2014

Σεφεριάδης, Σ., 'Σοσιαλδημοκρατικές στρατηγικές στον 20ο αιώνα: Επισημάνσεις για μια πολιτική κοινωνιολογία' στο Η. Κατσούλης (επιμ.), *Νέα Σοσιαλδημοκρατία: Περιεχόμενα πολιτικής, θεσμοί, οργανωτικές δομές*, Αθήνα: Σιδέρης, 2002

Berman, S., Το πρωτείο της πολιτικής: Η Σοσιαλδημοκρατία και η Ευρώπη του 20ου αιώνα, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2014

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Alvaredo, F., Chancel, L., Piketty, T., Saez, E. & Zucman, G., *World inequality report 2018: Executive summary*, World Inequality Lab, 2018

Cramme, O., ‘The power of European Integration: Choice and purpose for Centre-Left politics’, στο O. Cramme & P. Diamond (επιμ.), *After the third way: The future of Social Democracy in Europe*, London: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2012

Crouch, C., ‘Class politics and the social investment welfare state’, στο M. Keating & D. McCrone (επιμ.), *The crisis of Social Democracy in Europe*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015

Diamond, P., ‘Inequality in Europe: What can be done?’, στο H. Meyer (επιμ.), *Inequality in Europe*, Occasional paper of Friedrich-Ebert Stiftung, 2017

Escalona, F. & Vieira, M., ‘It does not happen here either: Why social democrats fail in the context of the great economic crisis?’ στο D. Bailey, J-M. D. Waele, F. Escalona & M. Vieira (επιμ.), *European Social Democracy during the global economic crisis: Renovation or resignation*, Manchester: Manchester University Press, 2014

Gamble, A. *Open Left: The future of progressive politics*, London: Rowman & Littlefield International Ltd, 2018

Gamble, A., ‘Welfare states after the crisis’, στο C. Chwalisz & P. Diamond (επιμ.), *The predistribution agenda: Tackling inequality and supporting sustainable growth*, London: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2015

Giacomo, S. & Sartori, G., 'Polarization, fragmentation and competition in Western democracies' στο H. Daalder & P. Mair (επιμ.), *Western European party systems: Continuity and change*, London: Sage, 1983

Hassel, A. & Wagner, B., 'The EU's 'migration crisis': challenge, threat or opportunity?', στο B. Vanhercke, D. Natali & D. Bouget (επιμ.), *Social policy in the European Union: state of play 2016*, Brussels: European Trade Union Institute (ETUI) and European Social Observatory (OSE), 2016

Katz, R. & Mair, P., *Democracy and the cartelization of political parties*, Oxford: Oxford University Press, 2018

Keating, M. & McCrone, D., 'Social Democracy in crisis: Outlining the trends in Western Europe' στο M. Keating & D. McCrone (επιμ.), *The crisis of Social Democracy in Europe*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013

Keman, H., *Social Democracy: A comparative account of the Left-Wing party family*, New York: Routledge, 2017

Manwaring, R. & Kennedy, P., 'Why the left loses: Understanding the comparative decline of the centre – left' στο R. Manwaring & P. Kennedy (επιμ.), *Why the left loses: Understanding the comparative decline of the centre-left*, Bristol: Policy Pres, 2018

McTernan, M., *Distributional conflicts in the US and Europe*, London: Policy Network Paper, 2012

Meny, Y., 'From single market to social market economy: is there room for solidarity?', στο M. Keating & D. McCrone (επιμ.), *The crisis of Social Democracy in Europe*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015

Meret, S. & Siim, B., 'Multiculturalism, right-wing populism and the crisis of Social Democracy', στο M. Keating & D. McCrone (επιμ.), *The crisis of Social Democracy in Europe*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015

Meyer, H. & Rutherford, J., 'Building the good society' στο H. Meyer & J. Rutherford (επιμ.), *The future of European Social Democracy: Building the good society*, New York: Palgrave MacMillan, 2012

Meyer, H., *Reforming Social Democracy: The good society project*, Social Europe Ltd, 2014

Meyer, H., Reviving the promise of prosperity in the European Union, Research Essay for Social Europe, Δεκέμβριος 2016

Milanovic, B., 'Globalization, migration, rising inequality and populism', στο H. Meyer (επιμ.), *Inequality in Europe*, Friedrich-Ebert Stiftung, 2017

Moschonas, G., *In The Name of Social Democracy: The Great Transformation, 1945 to the Present*, London: Verso, 2002

Parekh, B., *A New Politics of Identity: Political Principles for an Interdependent World*, New York: Palgrave Macmillan, 2008

Piketty, T., *Brahmin Left vs Merchant Right: Rising Inequality & the Changing Structure of Political Conflict (Evidence from France, Britain and the US, 1948-2017)*, WID.world working paper, 2018

Rasmussen, N. P. & Bullmann, U., *The Social Democracy to come*, Occasional paper of Friedrich-Ebert Stiftung, 2016

Rasmussen, N. P., *Ten theses on the future of Social Democracy in Europe*, Occasional paper of Friedrich-Ebert Stiftung, 2010

Rodrik, D., *The globalization paradox: Why global markets, states and democracy can't coexist*, Oxford: Oxford University Press, 2012

Rothstein, B. & Steinmo, S., 'Social Democracy in crisis? What crisis?' στο M. Keating & D. McCrone (επιμ.), *The crisis of Social Democracy in Europe*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013

Sartori, G., *Parties and party systems: A framework for analysis*, Cambridge: Cambridge University Press, 1976

Sassoon, D., *One hundred years of socialism: The west European Left in the twentieth century*, New York: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2014

Schmidt, L., 'Introduction: Social Democracy and Uneven Development – Theoretical Reflections on the Three Worlds of Social Democracy' στο I. Schmidt (επιμ.), *The three worlds of Social Democracy: A global view*, London: Pluto Press, 2016

Volgens, A., 'Policy changes of European Social Democrats, 1945–98' στο G. Bonoli & M. Powell (επιμ.), *Social Democratic party policies in contemporary Europe*, London: Routledge, 2004

Walker, N., 'Social Democracy and security', στο M. Keating & D. McCrone (επιμ.), *The crisis of Social Democracy in Europe*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015

Ελληνόγλωσση Αρθρογραφία

Ash, G. T., *Η κρίση της Ευρώπης*, Foreign Affairs (Hellenic Edition), 16 Νοεμβρίου 2012, διαθέσιμο στο: <https://www.foreignaffairs.gr/articles/69049/timothy-garton-ash/i-krisi-tis-eyropis?page=show>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Dixon, H., *Ελευθερώστε το χρήμα*, Foreign Affairs, 29 Οκτωβρίου 2014, διαθέσιμο στο: <https://www.foreignaffairs.gr/articles/70039/hugo-dixon/eleytheroste-to-xrima>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Dixon, H., *Η Ελλάδα, το ευρώ και ο «τρίτος» δρόμος για την Ευρώπη*, Foreign Affairs, 26 Οκτωβρίου 2011, διαθέσιμο στο: <https://www.foreignaffairs.gr/articles/68496/hugo-dixon/i-ellada-to-eyro-kai-o-tritos-dromos-gia-tin-eyropi>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Kelemen, D., *Μια σκοτεινή εποχή για την ευρωπαϊκή δημοκρατία. Πως θα πορευτούν οι κεντρώες δυνάμεις μέσα στο 2017;*, Foreign Affairs (Hellenic Edition), 9 Δεκεμβρίου 2016, διαθέσιμο στο: <http://www.foreignaffairs.gr/articles/71089/r-daniel-kelemen/mia-skoteini-epoxi-gia-tin-eyropaiki-dimokratia?page=show>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019

Kelemen, D., *Η νέα κατάσταση στην Ευρώπη: Η Ελλάδα μπορεί να φύγει από το ευρώ αλλά η Ευρωζώνη πρόκειται να επιζήσει* Foreign Affairs (Hellenic Edition), 18 Μαΐου 2012, διαθέσιμο στο: <http://www.foreignaffairs.gr/articles/68793/r-daniel-kelemen/i-nea-katastasi-stin-eyropi>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019

Μουζέλης, Ν., *Η διαδρομή και το μέλλον της ευρωπαϊκής Σοσιαλδημοκρατίας*, Τα Νέα, 24 Σεπτεμβρίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://www.tanea.gr/print/2018/09/24/opinions/i-diadromi-kai-to-mellon-lftis-eyropaikis-sosialdimokratias/>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Μουζέλης, Ν., *Το μέλλον της ανεργίας*, Το Βήμα, 24 Δεκεμβρίου 2015, διαθέσιμο στο: <https://www.tovima.gr/2015/12/24/opinions/to-mellon-tis-anergias-2/>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Μουζέλης, Ν., *Τρία μοντέλα για την μείωση της ανεργίας*, Το Βήμα, 25 Νοεμβρίου 2008, διαθέσιμο στο: <https://www.tovima.gr/2008/11/25/opinions/tria-montela-gia-meiksi-tis-anergias/>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Youngs, R., *Ο εκδημοκρατισμός της Ευρώπης*, Foreign Affairs (Hellenic Edition), 10 Αυγούστου 2016, διαθέσιμο στο: <https://www.foreignaffairs.gr/articles/70922/richard-youngs/o-ekdimokratismos-tis-eyropis>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Ξενόγλωσση Αρθρογραφία

Andersen, J. & Bjørklund, T., *Structural changes and new cleavages: The progress parties in Denmark and Norway*, Acta Sociologica, τόμ. 33, τχ. 3, Ιούλιος 1990, doi: <https://doi.org/10.1177/000169939003300303>.

Berman, S., *Politics, pessimism and populism*, Social Europe, 10 Οκτωβρίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/politics-pessimism-and-populism>, επίσκεψη 25 Ιανουαρίου 2019

Boujou, M, Chancel, L, Delatte, L. A, Piketty, T, Sacriste, G, Hennette, S. & Vauchez, A., *Democratizing Europe: by taxation or by dept?*, Social Europe, 11 Φεβρουαρίου 2019,

διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/democratising-europe>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Browne, M, Halpin, J. & Teixeira, R., *Where now for European Social Democracy?*, Public Policy Research, τόμ. 16, τχ. 3, Σεπτέμβριος – Νοέμβριος 2019, doi: <https://doi.org/10.1111/j.1744-540X.2009.00575.x>

Browne, M., Halpin, J. & Teixeira, R., *The European Paradox*, Center for American progress, Σεπτέμβριος 2009

Collier, P., *Beyond the boat people: Europe's moral duties to refugees*, Social Europe, 15 Ιουλίου 2015, διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/beyond-the-boat-people-europes-moral-duties-to-refugees>, επίσκεψη 25 Ιανουαρίου 2019

Collier, P., *Illegal migration to Europe: What should be done?*, Social Europe, 9 Σεπτεμβρίου 2014, διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/illegal-migration>, επίσκεψη 25 Ιανουαρίου 2019

Collier, P., *Meeting the migration challenge and reforming capitalism through mutual solidarity*, Social Europe, Ιουλίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/the-migration-challenge-and-reform-capitalism-through-mutual-solidarity>, επίσκεψη 25 Ιανουαρίου 2019

Cramme, O., *The Europeanisation of domestic politics*, Policy Network, Μάρτιος 2013

Crouch, C., *Reversing the globalization backlash*, Social Europe, 23 Οκτωβρίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/reversing-the-globalisation-backlash>, επίσκεψη 25 Ιανουαρίου 2019

Diamond, P. *Social Democracy 3.0*, Policy Network, 23 Μαΐου 2017, διαθέσιμο στο: <https://policynetwork.org/opinions/blogs/social-democracy-3-0/>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019

Diamond, P. *The European left facing the challenge of nationalist populism*, Policy Network, 22 Μαΐου 2017, διαθέσιμο στο: <https://policynetwork.org/opinions/blogs/the-european-left-facing-the-challenge-of-nationalist-populism/>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019

Gonzalez, F., D' Estaing, V. & Bonvicini, M., *Por una conciencia europea*, El Pais, 10 Σεπτεμβρίου 2012, διαθέσιμο στο: https://elpais.com/elpais/2012/07/11/opinion/1341997592_372384.html, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Gamble, A., *After the crash*, Journal of Education Policy, τόμ. 25, τχ. 6, Νοέμβριος 2010, doi: <https://doi.org/10.1080/02680939.2010.514065>

Gamble, A., *The hard right and the open left*, Open Democracy, 2 Αυγούστου 2018, διαθέσιμο στο: <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/hard-right-and-open-left/>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Gamble, A., *The state of the Left*, Soundings: A journal of politics and culture, τχ. 53, Άνοιξη 2013, doi: https://muse.jhu.edu/article/522109#info_wrap

Gonzalez, F., *Europa: crisis y respuesta*, El Pais, 12 Νοεμβρίου 2011, διαθέσιμο στο: https://elpais.com/internacional/2011/11/12/actualidad/1321129191_280841.html, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Gonzalez, F., *Garantía de convivencia*, El Pais, 6 Δεκεμβρίου 2018, διαθέσιμο στο: https://elpais.com/elpais/2018/12/05/opinion/1544031394_526596.html, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Gonzalez, F., *How to calm the E.U.'s turmoil*, The New York Times, 7 Ιανουαρίου 2011, διαθέσιμο στο: <https://www.nytimes.com/2011/01/08/opinion/08iht-edgonzales08.html>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Gonzalez, F., *Los nacionalismos contra la Unión*, El Pais, 30 Απριλίου 2012, διαθέσιμο στο: https://elpais.com/elpais/2012/04/29/opinion/1335715204_402663.html, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Habermas, J., *Are we still good Europeans?*, Social Europe, 13 Ιουλίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/are-we-still-good-europeans>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Habermas, J., *For democratic polarisation: How to pull the ground from under Right-wing populism*, Social Europe, 17 Νοεμβρίου 2016, διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/democratic-polarisation-pull-ground-right-wing-populism>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Habermas, J., *Why the necessary cooperation does not happen: Introduction to a conversation between Emmanuel Macron and Sigmar Gabriel on Europe's future*, Social Europe, 20 Μαρτίου 2017, διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/pulling-cart-mire-renewed-case-european-solidarity>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Hessel, A., *Why the Left must talk about migration*, Social Europe, 29 Οκτωβρίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/why-the-left-must-talk-about-migration>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Hutter, S., Kriesi H. & Vidal, G., *Old versus new politics: The political spaces in Southern Europe in times of crisis*, Party Politics, τόμ. 24, τχ. 1, Ιανουάριος 2018, doi: <https://doi.org/10.1177/1354068817694503>.

Inglehart, R. & Norris, P., *Trump, Brexit, and the rise of populism: Economic have-nots and cultural backlash*, στο 24th World Congress of the International Political Science Association, Ιούλιος 2016

Katseli, L. & Rasmussen, N. P., *We need a different vision for Europe*, Progressive Post, 19 Δεκεμβρίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://progressivepost.eu/election-analysis/we-need-different-vision-europe>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Macron, E., *For European renewal*, διαθέσιμο στο <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2019/03/04/for-european-renewal.en>, επίσκεψη 16 Μαρτίου 2019

Miliband, D. *Why is the European Left losing elections?*, The Political Quarterly, τόμ. 82, τχ. 2, Απρίλιος - Ιούνιος 2011, doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-923X.2011.02203.x>

Mody, A., *A Schuman Compact for the Euro Area*, Bruegel Essay, 20 Νοεμβρίου 2013, διαθέσιμο στο: <http://bruegel.org/2013/11/a-schuman-compact-for-the-euro-area/>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Mudde, C., *Nothing left? In search of (a new) Social Democracy*, Open Democracy, 21 Νοεμβρίου 2013, διαθέσιμο στο: <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/nothing-left-in-search-of-new-social-democracy/>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019.

Muller, W. J., *Can movement politics renew European democracy?*, Project Syndicate, 3 Ιανουαρίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://www.project-syndicate.org/commentary/political-movements-versus-parties-europe-by-jan-werner-mueller-2018-01?barrier=accesspaylog>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Muller, W. J., *Europe's perfect storm: The political and economic consequences of the Eurocrisis*, Dissent Magazine, Φθινόπωρο 2012, διαθέσιμο στο: <https://www.dissentmagazine.org/article/europes-perfect-storm-the-political-and-economic-consequences-of-the-eurocrisis>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Munchau, W., *Perplexing failure of Europe's centre-left*, Financial Times, 20 Σεπτεμβρίου 2015, διαθέσιμο στο: <https://www.ft.com/content/40c1903a-5dee-11e5-9846-de406ccb37f2>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019

Munchau, W., *Radical left is right about Europe's debt*, Financial Times, 23 Νοεμβρίου 2014, διαθέσιμο στο: <https://www.ft.com/content/48e6fa76-70bd-11e4-8113-00144feabdc0>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019

Munchau, W., *The Left in Europe needs to change political course*, Financial Times, 2 Οκτωβρίου 2016, διαθέσιμο στο: <https://www.ft.com/content/069d4a38-8738-11e6-a75a-0c4dce033ade>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019

Parijs, V. P., *Basic income and Social Democracy*, Social Europe, 11 Απριλίου 2016, διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/44878>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019.

Parijs, V. P., *Building a Europe for the people*, Social Europe, 24 Μαΐου 2017, διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/building-a-europe-for-the-people>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019

Piketty, T. & Vauchez, A., *Manifesto for the democratization of Europe*, Social Europe, 11 Δεκεμβρίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/manifesto-for-the-democratization-of-europe>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019

Piketty, T., *Basic income or fair wage*, Le Monde, Δεκέμβριος 2016 και T. Piketty, 2018: *The year of Europe*, Le Monde, 13 Δεκεμβρίου 2016, διαθέσιμο στο: <http://piketty.blog.lemonde.fr/2016/12/13/basic-income-or-fair-wage/>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019

Piketty, T., 2018: *The year of Europe*, Le Monde, 16 Ιανουαρίου 2018, διαθέσιμο στο: <http://piketty.blog.lemonde.fr/2018/01/16/2018-the-year-of-europe/>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019.

Pisani-Ferry, J., *Euro area reform: An anatomy of the debate*, VOX – CEPR Policy Portal, Οκτωβρίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://voxeu.org/article/euro-area-reform-anatomy-debate>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Pisani-Ferry, J., *The Eurozone's Zeno paradox – and how to solve it*, VOX – CEPR Policy Portal, 10 Απριλίου 2016, διαθέσιμο στο: <https://voxeu.org/article/eurozone-s-zeno-paradox-and-how-solve-it>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Rodrik, D. & Subramanian, A., *Why did financial globalization disappoint?*, I.M.F. Staff Papers, τόμ. 56, τχ. 1, Ιανουάριος 2009, doi: <https://drodrik.scholar.harvard.edu/publications/why-did-financial-globalization-disappoint>

Rodrik, D., *Can trade agreements be a friend to labour?*, Project Syndicate, 14 Σεπτεμβρίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://www.project-syndicate.org/commentary/trade-agreement-labor-provisions-small-practical-effect-by-dani-rodrik-2018-09?barrier=accesspaylog>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019

Rodrik, D., *From welfare state to innovation state*, Project Syndicate, 14 Ιανουαρίου 2015, διαθέσιμο στο: <https://www.project-syndicate.org/commentary/labor-saving-technology-by-dani-rodrik-2015-01?barrier=accesspaylog>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019

Rodrik, D., *Globalization: New deal on labour mobility*, Social Europe, 26 Απριλίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/globalisation-new-deal-on-labour-mobility>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019

Rodrik, D., *Populism and the economics of globalization*, Journal of International Business Policy, τόμ. 1, τχ. 1-2, Ιούνιος 2018, doi: <https://doi.org/10.1057/s42214-018-0001-4>

Rodrik, D., *Rescuing economics from neoliberalism*, Boston Review, 6 Νοεμβρίου 2017, διαθέσιμο στο: <http://bostonreview.net/class-inequality/dani-rodrik-rescuing-economics-neoliberalism>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019

Rodrik, D., *The popular revolt against globalization and the abdication of the left*, Project Syndicate, 11 Ιουλίου 2016, διαθέσιμο στο: <https://www.project-syndicate.org/commentary/anti-globalization-backlash-from-right-by-dani-rodrik-2016-07>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019

Rodrik, D., *What's been stopping the Left?*, Project Syndicate, 10 Απριλίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://www.project-syndicate.org/commentary/left-timidity-after-neoliberal-failure-by-dani-rodrik-2018-04?barrier=accesspaylog>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019

Rodrik, D., *The return of public investment*, Project Syndicate, 13 Ιανουαρίου 2016, διαθέσιμο στο: <https://www.project-syndicate.org/commentary/public-infrastructure-investment-sustained-growth-by-dani-rodrik-2016-01?barrier=accesspaylog>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019

Sanchez, P. & Piketty, T., *Una nueva agenda politica para Europe*, El Pais, 24 Ιανουαρίου 2015, διαθέσιμο στο: https://elpais.com/elpais/2015/01/23/opinion/1422017349_081519.html, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Sanchez, P., *Con la Constitución*, El Pais, 5 Δεκεμβρίου 2015, διαθέσιμο στο: https://elpais.com/politica/2015/12/05/actualidad/1449344296_853355.html, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Sanchez, P., *Garantía de cambio*, El Pais, 21 Μαΐου 2016, διαθέσιμο στο: https://elpais.com/politica/2016/05/20/actualidad/1463766208_340118.html, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Sanchez, P., *La España que queremos*, El Pais, 11 Δεκεμβρίου 2015, διαθέσιμο στο: https://elpais.com/elpais/2015/12/10/opinion/1449767059_930786.html, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Sanchez, P., *Reformas para el progreso*, El Pais, 25 Φεβρουαρίου 2016, διαθέσιμο στο: https://elpais.com/elpais/2016/02/24/opinion/1456343679_513978.html, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Sanchez, P., *The challenge of Europe: Growth and social cohesion*, Progressive Post, 9 Νοεμβρίου 2017, διαθέσιμο στο: <https://progressivepost.eu/spotlights/challenge-europe-growth-social-cohesion>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Teixeira, R., *Five theses for a new Left*, Social Europe, 4 Απριλίου 2018 διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/five-theses-for-a-new-left>, επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2019

Visentini, L, Schmit, N. & Rasmussen, N. P., *Call to the Left*, Progressive Post, 4 Δεκεμβρίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://progressivepost.eu/spotlights/call-to-the-left>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Visentini, L., *Now is the time to make E.U. social rights a reality*, Progressive Post, 6 Φεβρουαρίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://progressivepost.eu/spotlights/now-time-make-eu-social-rights-reality>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Visentini, L., *The trade union message to European leaders*, Social Europe, 22 Μαρτίου 2018, διαθέσιμο στο: <https://www.socialeurope.eu/the-trade-union-message-to-european-leaders>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019

Wolf, M., *Emmanuel Macron and the battle for the Eurozone*, Financial Times, 16 Μαΐου 2017, διαθέσιμο στο: <https://www.ft.com/content/b8a0c2a4-3724-11e7-bce4-9023f8c0fd2e>, επίσκεψη 22 Ιανουαρίου 2019